

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav slavistických a východoevropských studií

Diplomová práce

Petr Poborský

Reflexe socialistické ideologie v české a bulharské publicistice

Reflection of a socialistic ideology in Czech and Bulgarian
publicistic style

Praha 2010

vedoucí práce: prof. PhDr. Hana Gladkova, CSc.

Děkuji prof. PhDr. Haně Gladkové, CSc. za cenné rady a odborné vedení při psaní diplomové práce. Dále děkuji PhDr. Věře Schmiedtové a Bc. Pavlíně Mišákové za odborné konzultace.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 14. ledna 2010

podpis

Anotace

Tato diplomová práce je věnována studiu socialistické propagandy v československých a bulharských publicistických textech, slovnících a dalších materiálech 40. a 50. let 20. století. Porovnává jazyk tisku před uskutečněním socialistických revolucí 1944, resp. 1948 s jazykem, užívaným po těchto událostech. Zjištěné skutečnosti dále konfrontuje se soudobým ruským materiálem. Stanoví výčet nejtypičtějších dobových výrazových prostředků a studuje jejich funkci v publicistických i dalších textech (politické projevy, úvahy). Dokumentuje vliv ruštiny na češtinu a bulharštinu a všímá si souvislostí jazykových a dějinných událostí.

Annotation

This thesis is devoted to a socialistic propaganda in Czechoslovak and Bulgarian publicistic texts, explanatory dictionaries and other written materials of the 1940s and 1950s. It compares a press-lexicon being used before socialistic revolutions in 1944, 1948 and after them. Found realia shall be compared with the synchronic Russian materials. The thesis specifies a compendium of the most characteristic contemporary designations, follows their functions in publicistic and other texts (political speeches, essays). It documents an influence of Russian language upon the Czech and Bulgarian. It notes the relation between linguistic and historical events.

Klíčová slova

bulharistika, hesla, ideologie, komunismus, lexikologie, propaganda, překlad, Rabotničesko delo, Rudé právo, rusismy, rusizmy, rusofilství, slovní zásoba, socialismus, totalita, Zora

Keywords

bulgaristics, communism, ideology, lexicology, lexicon, propaganda, propagandism, Rabotnichesko delo, Rude pravo, russism, russophilia, slogan, socialism, totality, translation, Zora

Obsah

ÚVOD	8
------------	---

TEORETICKÁ ČÁST

1. ZÁKLADNÍ POJMY	15
1. 1 Klíčová slova	15
1. 2 Kolokace	16
1. 3 Ideologie	17
2. LEXIKOLOGICKÝ POHLED	18
2. 1 Dynamika slovní zásoby češtiny	18
2. 2 Dynamika slovní zásoby bulharštiny	29
3. SOCIOLOGICKÝ POHLED	35
3. 1 Totalitní jazyk	35
3. 2 Reklama	38
3. 3 Ziskávací funkce publicistiky	39
4. PŘEKLADATELSKÝ POHLED	40
4. 1 Překlad jako kontakt jazyků	40
4. 2 Rusko-český překlad	44
4. 3 Bulharské rusofilství	47
4. 4 Exotizmy a exotizace v překladu	49

EMPIRICKÁ ČÁST

1. EMPIRICKÉ ŠETŘENÍ V PRIMÁRNÍCH PRAMENECH	51
1. 1 Materiál excerptce	51
1. 2 Výsledky šetření	53
2. ANALÝZA PRIMÁRNÍCH PRAMENŮ	67
2. 1 Tematické okruhy totalitního jazyka	67
2. 2 Reflexe úmrtí J. V. Stalina a K. Gottwalda	81
2. 3 Reflexe jiných než socialistických výročí a svátků	82
2. 4 Reflexe 1. výročí revoluce z 9. 9. 1944 v listu Rabotničesko delo	84
2. 5 Reflexe procesu se skupinou Dr. Milady Horákové v Rudém právu	85
2. 6 Další jazykové a stylové charakteristiky totalitního jazyka	86
2. 7 Zora	99
3. SEKUNDÁRNÍ PRAMENY (SP)	102
3. 1 Popis sekundárních pramenů	102
3. 2 Reflexe KS v čs. a bulh. výkladových a encyklopedických slovnících	104
3. 2. 1 Sovětský	105
3. 2. 2 Komunistický	109
3. 2. 3 Socialistický	113
3. 2. 4 Lidový	119
3. 2. 5 Pracující	122
3. 2. 6 Dělnický	125
3. 2. 7 Imperialistický	130
3. 2. 8 Kapitalistický	134
3. 2. 9 Народен	139
3. 2. 10 Демократически	141

3. 2. 11 Национален	144
3. 2. 12 Трудов	146
3. 2. 13 Съветски	148
3. 2. 14 Работнически	149
3. 2. 15 Империалистически	151
3. 3 Shrnující komentář	155
3. 4 Reflexe KS v českých a bulharských dobových textech.....	157
4. TERCÍÁRNÍ PRAMENY (TP)	183
4. 1 Popis terciárních pramenů	183
4. 2 Reflexe KS ve slovníku Bol'shaja sovetskaja enciklopedija	184
4. 3 Reflexe KS v sovětských dobových textech	191
5. POROVNÁNÍ SEKUNDÁRNÍCH A TERCÍÁRNÍCH PRAMENŮ.....	198
5. 1 Porovnání čs., resp. bulh. výkladových slovníků se sovětským БСЭ	198
5. 2 Porovnání dalších čs., resp. bulh. dobových textů se sovětskými	202
ZÁVĚR	204
BIBLIOGRAFIE	207
PŘÍLOHY	218

Seznam zkratek

Emp	empirická část práce
KS	klíčová slova
LN	Lidové noviny
RD	Rabotničesko delo
RP	Rudé právo
SP	sekundární prameny
Teor	teoretická část práce
TO	tematické okruhy
TP	terciární prameny

Úvod

Práce se zabývá ideologicky (socialisticky) zatíženou lexikou, obsaženou v československém a bulharském tisku 40. a 50. let 20. století.

Na konci 40. let 20. století nastaly v Československu, Bulharsku a dalších zemích „východního bloku“ významné společenské, hospodářské a kulturní změny, jež byly brzy následovány odpovídajícími změnami jazykovými. Oba jazyky se počínaje vítězstvím socialistických revolucí začaly dostávat do stále silnějšího vlivu ruštiny. Ruština, úřední jazyk Sovětského svazu, dominantní světové mocnosti, byla vedle armády, KGB a politického nátlaku dalším nástrojem sovětských vůdců k šíření jejich vůle a moci (nejen) v zemích střední a jihovýchodní Evropy. Oba kulturní prostory, československý i bulharský se po druhé světové válce dostaly do vleku nejen Sovětského svazu, ale i jeho jazyka, jenž s sebou skrytě i otevřeně přinášel ideologickou zátěž. Zjevnou formou přítomnosti ruského elementu v československém a bulharském prostředí byla mluvená řeč, školní četba, literatura různých stylů a žánrů, překlady zavádějící neologizmy, všudypřítomné kalky a interference a také přejímání propagandistické terminologie a hesel v nezměněné či jen formálně upravené podobě. Kromě toho ruština implicitně obsahovala východiska a základní koncepty „tradičního ruského myšlení“ tak, jak to vyplývá z obecné teorie jazyka (každý jazyk představuje zvláštní systém myšlení a vidění světa vlastní jen jemu; tento je jen s obtížemi možné předat mluvčím jiného jazyka). V důsledku silného působení ruštiny došlo v českém a bulharském jazyce oficiálních dokumentů, zejména v režimní publicistice a dalších vzorových textech k výrazným jazykovým změnám. Následně docházelo také k (ne)vědomému zavádění rusizmů do všech úrovní jazyka (fonetická, lexikální, morfologická, syntaktická, stylová). Ruština a s ní také sovětská ideologie byly přijaty za vzor a ideál, jemuž se českoslovenští a bulharští literární tvůrci, publicisté a překladatelé přizpůsobili. Jejich texty pak napomáhaly šíření politické propagandy.

Hypotéza, cíl a postup práce

Tato diplomová práce vychází z hypotézy, že příčinou podstatných změn v jazykovém vyjadřování, jež nastaly v české a bulharské publicistice po vítězství socialistických revolucí v Bulharsku r. 1944, resp. v Československu r. 1948, byl ruský jazyk a v něm obsažená socialistická ideologie. Cílem práce je tuto hypotézu ověřit, dokumentovat a zhodnotit.

Bude provedena rešerše vybraných titulů dobového tisku, na jejímž základě vytipujeme vyjadřovací prostředky, jež nejvýrazněji odrážejí promítání ideologických konceptů do jazykového vyjadřování. Podle výsledků rešerše zvolíme rozsah zdrojů, které budeme excerpovat a stanovíme soubor pojmů, jež budeme v naší práci analyzovat (tzv. klíčová slova). Rozsah excerpovaných zdrojů bude odpovídat dostatečné výpovědní hodnotě materiálu, budeme postupovat formou sond do několika časových horizontů (1945, 1950-1953, 1955). Dle povahy klíčových slov zvolíme další texty, které mohou doložit rozdílnost chápání zvolených pojmů a rozdílnost v užívání. Principem volby návazných zdrojů excerpcie bude podíl na dobovém diskursu (režimní akty a texty a reakce na ně).

Analýza vybraných pojmů bude provedena na základě porovnání dobových definic pojmů ve výkladových a encyklopedických slovnících, jakož i v dalších zdrojích vymezujících obsah pojmů (terminologické slovníky ideologické propagandy, dobová díla ideologů, politiků a filozofů). Jako tertium comparationis budou porovnávány s ruskými zdroji téhož charakteru. Budou popsány sémantické charakteristiky, jež budou posléze porovnávány s konkrétními užitími v režimní, opoziční a později protirežimní publicistice, a to na základě kolokability a kontextu užití. Teoretickým východiskem posouzení jevů bude teorie propagandy, totality, masových médií, persuade a postupy indoktrinace a ideologického nátlaku ve zvoleném období.

Současný stav problematiky

Problematika pronikání ideologických konceptů do jazyka je v současné době zpracována řadou vědních oborů. Z hlediska jazykového se problému věnuje mj. **N. A. Kupina**. Jejím zaměřením je studium (sovětského) totalitního jazyka, tzv. „precedentních ideologických textů“ a řečových reakcí na ně (téma jazykového vzdoru vůči režimu). Kupina: Totalitarnyj jazyk: Slovar' i rečevye reakcii. 1995; Kupina: Jazykove soprotivlenie v kontekste totalitarnoj kul'tury. 1998. **G. A. Lilič** je ruská bohemistka, jejímž vědeckým zájmem je vliv ruštiny na češtinu, a to zejména v období přelomu 18. a 19. století. Lilič: Češko-russkij slovar' k trilogii M. Pujmanovoj // Iz istorii slov i slovarej. 1962.; Lilič: Russkij jazyk kak jazyk-posrednik dlja češskich perevodov načala XIX veka // Slavjanskoe jazykoznanie: Doklady sovetsoj delegacii na VII Meždunarodnom s'ezde slavistov. 1973; Lilič: Iz istorii russkich lekcičeskich zaimstvovanij v češskom jazyke. // Konfrontační stadium ruské a české gramatiky a slovní zásoby. 1974; Lilič: Rol' russkogo jazyka v razvitii slovarnogo sostava češskogo literaturnogo jazyka (konec XVII – načalo XIX veka), 1982.

Z českých autorů se problémem zabývá mj. **P. Fidelius**. Jeho zájmem je analýza socialistického ideologického jazyka, a to především rozbory jeho sémantické stránky: Fidelius: Kritické eseje, 2000.; Fidelius: Řeč komunistické moci, 1998. **A. Röhrich** rozpracovává téma ideologie v jazyce v rámci teoretických mediálních studií, a rovněž z pohledu jazykové stylistiky. Röhrich: Ideologie, jazyky, texty. Analýza a interpretace textů Rudého práva z roku 1953 a 1975 a Práva z roku 1997. 2008.

Vzhledem k neskončené společenské diskusi na témata totalitní minulosti a propagandy v českém i bulharském prostředí, je téma dobře zpracováno v odborné literatuře (Fidelius, 1998, 2000; Röhrich, 2008) a je tudíž dostupný dostatečný objem (českého) materiálu. Charakter pramenů se liší v závislosti na jazykovém prostředí: ruská jazykověda poskytuje tradičně velký objem důkladně vypracovaných slovníků (БСЭ; Mokienko a kol., 1998; Birich a kol., 1998; Rogožnikova a kol., 1991; Andrianova-Peretc a kol., 1975; Efremova, 2000; Efremova, 2001; Skvorcov, 2006; Tichonov a kol., 2001; Ožegov a kol., 1993; Gorbačevič a kol., 2007; Evgen'eva a kol., 1983 a mnohé další) a lexikologických prací socialistického období (Fomina, 1990; Mokienko a kol., 1994; Duličenko, 1994; Ermakova, 1984 a další). Novější práce, obsahující kritickou reflexi sovětského období však dosud chybí. Bulharské prostředí je charakterizováno podobně pečlivě zpracovanými jazykovědnými příručkami, jež však často kopírují dřívější práce sovětské. Počet existujících výkladových

slovníků je omezen na několik prací, které dělí významný časový odstup (GER, BAL, BTR1, BTR2, RAM, RBE, RČD, RČŽ, APBE, БТР, ГРЧД). Z bulharských etymologických slovníků je jsou dostupné např. ET3 a Georgiev, 1971-1986. Podrobně zpracována jsou především témata vzájemného bulharsko ruského obohacování slovní zásoby a historický vývoj bulharštiny. Situace v české jazykovědě po roce 1989 odpovídá situaci v historii, politologii a dalších vědách. Je určena snahou vypořádat se s vlastní socialistickou minulostí, a to především v podobě politické a společenské sebereflexe. To umožňuje přístup k rozsáhlému studijnímu materiálu, obsahujícímu zobecňující teoretické závěry. Jedná se jak o odbornou literaturu domácí a překladovou, tak i o autopřeklady českých disidentů (Pithart, 1990; Tigrid 1968 a mnoho dalších). Především překlad z angličtiny a francouzštiny po roce 1989 významně pomohl rozvoji některých za socialismu potlačovaných věd, např. sociologie a sociolingvistiky (práce Chomského, Gadamera, Mounina, Hagégeho, Derridy a mnoha dalších).

Tématu ideologie v jazyce se dotýkají práce mnoha dalších odborníků. **O. Filatova** studuje současný ruský politický diskurs, téma vztahu jazyka a společnosti a tzv. „lingua sovietica“. Filatova: Osnovny teorii svjazej s obščestvennostju. Učebnik dlja vuzov. **J. Królak** se zabývá polským socialistickým realismem. Królak, J.: Současný polský výzkum socialistického realismu. 2009. Předmětem zájmu **V. Klemperera** je jazyk totality, sociologické aspekty propagandy a literární historie. Klemperer: Jazyk Třetí říše – Lingua Tertii Imperii. 2003. **J. Barták** se věnuje teorii médií a propagandy. Barták: Průvodce minovým polem propagandy. 2000. **J. Gazda** studuje dynamiku slovní zásoby ruštiny. Gazda: Dynamika a internacionalizace slovní zásoby současné ruštiny. 2002. **V. Schmiedtová** se zabývá sémantickými charakteristikami a hodnotícími prostředky socialistického jazyka, tématem jazykového vzdoru vůči režimu, ačkoli jejím hlavním vědeckým zájmem je korpusová lingvistika. Schmiedtová: Totalitní jazyk v bývalém Československu (1948-1989), 2007; Schmiedtová: Hodnotící prostředky v totalitním jazyce v období 1948-1986 v bývalém Československu. 2008. Bulharský literární historik **V. Stefanov** je spoluautorem sociolingvistické práce Stefanov, V. - Tiševa, J. - Božankova, R.: Politiki na raličieto, ezici na blizostta. 2006. **R. Božankova** věnuje svoji pozornost především ruské literatuře a rusko-bulharským literárním kontaktům. Božankova: Russkie pisateli i filosofy XX veka. **K. Stojanov** se zaměřuje na jazyk médií. Stojanov: Ezikova prestižnost i medijni manipulacii. Mediite i ezikat. 1999; Stojanov: Obščestvenite promeni /1989-1996/ i vestnikarskijat ezik. 1999. **E. Georgieva** studuje zejména kontakty ruštiny a bulharštiny na úrovni slovní zásoby. Georgieva: Vlijanie na ruskata naučno-techničeska terminologija varchu balgarskata, 1979;

Georgieva: Obsaždane ezika na našata publicistika, 1954. **D. Gradev** zkoumá obecně vliv médií na jazyk. Gradev: Socialna psichologia na masovoto povedenie, 2000. **N. Savický** se věnuje dynamice české, ruské a ukrajinské slovní zásoby, historii mediální komunikace, dějinám umění a dalším oborům. Savickij: Rusko-český a česko-ruský slovník neologizmů, 1999. **J. Hoffmannová** a **S. Čmejrková** se zabývají mj. českou stylistikou a jazykem reklamy. Hoffmannová – Čmejrková a kol.: Jazyk, média, politika, 2003; Čmejrková: Reklama v češtině, čeština v reklamě, 2000.

Závěry, stanovené v těchto pracích, pomáhají s orientací v poměrně obsáhlém tématu ideologie v jazyce a mohou být východiskem pro další jazykové, sociologické i jiné studie.

Zkoumané období v historických souvislostech

Předmětem zájmu této práce je období od května 1942 do října 1955. Tímto časovým úsekem se snažíme postihnout dobu společenských a politických změn ve studovaných zemích. Pro Bulharsko znamenala tato doba vznik ilegální Vlastenecké fronty s rozhodujícím postavením komunistů (červenec 1942), bolestný přechod od autoritativního carského režimu Borise III., jenž zapletl zemi do druhé světové války (a v březnu roku 1943 poslal více než 11000 thráckých Židů do koncentračního tábora Treblinka, ačkoli Židy z území předválečného Bulharska byl schopen uchránit), přes „vládu“ nezletilého Symeona II, boje partyzánského hnutí po boku Sovětů a Jugoslávců, několik státních převratů či pokusů o ně, střídání vlád, nedostatek potravin a vyhnání německých sil až k nastoupení cesty budování socialismu. Ta započala státním převratem vyvolaným Vlasteneckou frontou za účasti Zvena a Vojenského svazu 9. 9. 1944, jenž zajistil komunistům účast ve vládě Kimona Georgieva. Bulharsko následně pokračovalo ve válce, ovšem na straně Sovětského svazu. Pro Československo znamenala 40. a 50. léta 20. století především ukončení války, osvobození vlasti ze dvou světových stran, kruté vypořádání se s obyvateli pohraničí, počátek sebereflexe, návrat exilové vlády z Londýna a první kroky na stejné cestě, po níž kráčelo Bulharsko, na cestě k vybudování lepšího světa, v němž člověk nebude vykořisťovat člověka.

„V sovětské politice se k nerozeznání proplétala defenzíva s expanzívitou, diktovanou rovněž propletencem (ruského) imperiálního myšlení a myšlení komunistického. [...] V silně ideologickém moskevském vidění světa se mísila komunistická dogmata (obsese kapitalistického obklíčení s kalkulací na imperialistické rozpory a na „historicky nutné“ vítězství socialismu v době „všeobecné krize kapitalismu“ s dogmaty zděděnými z ruské minulosti („ruská velikost“ a prestiž, xenofobní podezíravost vůči „světu“ atd.).“¹

Základem volby časového úseku je úvaha, že v důsledku společenských, ekonomických a kulturních změn, proběhnuvších v obou zemích lze očekávat rovněž změny jazykové. Období bylo zvoleno tak, aby prameny v něm vydávané byly s to dokumentovat jazykové a mentální prostředí („ducha doby“) obou zemí před, resp. po uskutečnění socialistických revolucí (1944, resp. 1948). Srovnání těchto pramenů je rovněž cílem naší práce. Volba excerpovaného materiálu (měsíce a dny vydání příslušných periodik) je dána daty závažných dějinných událostí: např. květen 1942 je dobou obnovené ofenzivy

---

¹ Cit. dle Röhrich, 2008, s. 77.

wehrmachtu na východě, jejíž reflexe v dobovém bulharském tisku poskytuje bohatý materiál ke studiu a dokumentaci předmětných jevů. 28. říjen 1955 je dnem, kdy se RP (ne)věnuje výročí založení samostatné ČSR. Těžiště výzkumu je ovšem ve výtiscích ze září 1944 (revoluce v Bulharsku) a z února 1948 (revoluce v Československu). Důležitým obdobím je také počátek roku 1953 (do Stalinovy smrti 5. 3.), jež je „vrcholným obdobím tzv. stalinizace (a tento vypjatý politický stav se odráží i v analyzovaném vzorku). Vedle výrazné tendence polarizovat svět na dva společenské řády [...] s jasnou pozitivně-negativní hodnotovou orientací je, ať už vědomým či nevědomým, konstitutivním rysem textů mytizace některých výrazů či slovních spojení.“²

Jako referenční materiál pro srovnání užíváme rovněž s výtisky, pocházející z 60. let 20. století. Sekundární prameny pak toto období přesahují, zahrnují konec 19. století až do současnosti (rok 2009). Základem volby časového úseku je úvaha, že v důsledku společenských, ekonomických a kulturních změn, proběhnuvších v obou zemích lze očekávat rovněž změny jazykové.

---

² Tamtéž, s. 112.

Teoretická část

1. Základní pojmy

1. 1 Klíčová slova

Klíčová slova (někdy též *společensky klíčová slova*, dále KS) jsou pojmem z oblasti korpusové lingvistiky, kde označují jisté statisticky významné textové dominanty. Pojem KS je dále zaveden v sociologii a je provázán s pojmem neologismus. Touto problematikou se zabýval francouzský lexikolog a sociolog G. Matoré,³ který pro účely vlastního výzkumu rozlišil *slova svědecká* (*mots-témoins*) a *slova klíčová* (*mots-clés*). Slova svědecká pak v jeho pojetí „signalizují novou historickou etapu (např. slovo *koks* ohlásilo roku 1770 rozvoj průmyslu za kapitalismu).“⁴

V naší práci klíčovými slovy rozumíme pojmy typické pro určitý společenský útvar, dobu či politické uspořádání (například výraz *buržoa* je KS pro Francii v první polovině 19. století). „Tato slova je však třeba vidět nikoli izolovaně, nýbrž v skupinách příbuzných slov, tzv. polích.“⁵ Každá dějinná epocha je tak charakterizována vlastními KS, početně ukončenou množinou lexikálních prostředků vlastních pouze jí a vymezujících ji vůči jiným obdobím historie. KS poskytují obraz jazykového, a tedy i myšlenkového klimatu jejich doby. Z věcného, jazykového i stylistického hlediska můžeme KS třídit do tzv. tematických okruhů (viz Emp: 2. 1), anebo z nich vytvářet opoziční páry. (*dělnický, proletářský, socialistický – buržoazní, kapitalistický*)⁶ K opozičním párům a hodnotícím příznakům KS se vyjadřuje PhDr. Věra Schmiedtová: „Jazyk, kterým se v těchto studiích zabýváme, je ve vypjaté míře hodnotící. I slova, která v obecném jazyce neobsahují žádný sémantický rys hodnocení, v jazyce totality tento sémantický rys obsahují. Některá frekventovaná slova jsou hodnocena buď kladně nebo záporně.“⁷

---

³ Matoré, 1953.

⁴ Tamtéž

⁵ Filipec, 1992, s. 2.

⁶ Schmiedtová, 2008.

⁷ Tamtéž

1. 2 Kolokace

Kolokace jsou ústředním pojmem korpusové lingvistiky, jsou „...prvním klíčem, jehož pomocí se dostáváme k poznání způsobů, pravidel a hranic chování lexémů a skrze ně pak i různými směry dále. Na jedné straně se sřetězováním kolokací vytvářejí věty a vyšší textové útvary [...] Na druhé straně studiem a srovnáváním kolokací, a tedy základního kontextu [...] docházíme k druhé linii a přitom hlavnímu cíli poznání každé lingvistiky, totiž k významu, ať již individuálnímu či v různé míře zobecněnému.“⁸

V naší práci se zabýváme kolokacemi dobově příznakových KS. Frekventované vazby KS s dalšími slovy se díky častému společnému užívání petrifikovaly, a to nejen na úrovni formy, nýbrž i významu, a vznikla tak ustálená slovní spojení (frazémy) s upozaděným význam svých jednotlivých komponentů. Kolokační výraz (výrazy) jsou na svá „řídící slova“ syntakticky navázány, rozšiřují či zpřesňují jeho význam a mohou být nositeli určitého sémantického rysu (v totalitním jazyce zejména rysu vypjatého hodnocení nebo apelu).

V totalitním jazyce se uvedené vazby staly typickými a často opakovanými výrazovými prostředky. Jejich sémantika se během vývoje aktualizovala (srov. výraz *západní státy*: v 50. letech 20. století byl pojem hodnocen záporně, po roce 1989 naopak kladně, obojí také v oficiálních médiích). Příkladem kolokace je **epiteton constans**, ustálený přívlastek, vyjadřující vlastnost slova běžně mu připisovanou. Pojí se vždy se stejným slovem. Vytváření ustálených epitet je podle J. Bartáka⁹ jedním z nejrozšířenějších „pracovních postupů“ propagandistických autorů (dále viz Teor: 1. 3). Ti využívají adjektiv, kterými je epiteton tvořený, k formulování manipulativních sdělení.

---

⁸ Čermák – Šulc, 2006, s. 10.

⁹ Barták, 2002.

1. 3 Ideologie

Každé vymezení pojmu ideologie je více či méně nepřesné a zaujaté. Přístup k ideologiím a jejich pojmenovávání se měnil v závislosti na době (společenská objednávka, oficiální politický kurs) a na úhlu pohledu (politologický, historický, novinářský a mnoho dalších). Přestože v minulost byl opakovaně vyhlášován konec všech ideologií či nástup „postideologického věku“, ¹⁰ jsou ideologické koncepty stále přítomny v životě společností i států a podílejí se určování na jejich vývoje. Předkládáme dvě definice pojmu ideologie. První (sociologickou) pro její věcný obsah, druhou jako dokument doby.

„Ideologii nazýváme nejvšeobecnější systém vodítek, poskytovaných kulturou (zejména politických, ale nejen), k udržení koherence diskursu. Ideologii nazývám systém hodnocení, který způsobuje, že jsou diskursy schopny dlouhodobě podporovat sociální vztahy.“ (Malrieu)

¹¹

„Ideologie je soubor vědeckých idejí, jež relevantním způsobem zachycují skutečnost a vyjadřují nejhlubší zájmy proletariátu.“ (V. I. Lenin) ¹²

Pro ideologii ve smyslu manipulativního myšlenkového konceptu je příznačné užívání jistých „pracovních postupů“, které ji dovolují vnucovat příslušníkům cílové skupiny zamýšlené postoje. J. B. Thompson ¹³ vymezuje následující „mody operandi“ a zároveň ke každému z nich jeho typické strategie:

pracovní postup	strategie
legitimizace	racionalizace, univerzalizace, narativizace
přetvářka / předstírání	potlačování, eufemizace, tropy a figury
sjednocování	standardizace, symbolizace jednoty
tříštění	rozlišování, cenzura ostatních
zhmotnění	naturalizace, zvěčňování, nominalizace / pasivizace

Tabulka č. 1 – Pracovní postupy propagandy

Všechny uvedené postupy se uplatňují prostřednictvím účinného nástroje manipulace, jazyka.

¹⁰ Srov. Šaradín, 2001, s. 66-71.

¹¹ Cit. podle: Röhrich, 2008, s. 35.

¹² Cit. podle: Röhrich, 2008, s. 34.

¹³ Cit. podle Röhrich, 2008, s. 60-70.

2. Lexikologický pohled

2. 1 Dynamika slovní zásoby češtiny

2. 1. 1 Neologizmy

Slovní zásoba žádného jazyka není ukončeným výčtem lexikálních jednotek. Naopak slovní zásoba je dynamickou množinou slov, slovních spojení a frazeologizmů, nadanou schopností na jedné straně přijímat nové lexikum pomocí několika základních a několika doplňkových slovotvorných postupů (viz níže), na straně druhé vytěšňovat slova z aktivního používání a nakonec je zcela ztrácet (archaizmy). Tento proces je závislý na společenské, politické, kulturní a dalších oblastech života společenství, jež je daným jazykem „obsluhováno.“ K uchování starého a mizejícího lexika slouží např. budování korpusových fondů a prodlužování trvanlivosti starých textů technickými prostředky.

Pro naši práci jsou významné ty procesy, jež do jazyka nové lexikum přinášejí. Klasická lexikologie rozlišuje následující slovotvorné postupy: derivace (afixace, odvozování), kompozice (skládání), slovnědruhovú transpozice (přechod k jinému slovnímu druhu), rozpad na homonyma, abreviace (zkracování), přenášení významu a konečně přejímání z cizích jazyků. Posledně jmenovanému postupu se podrobněji věnuje Teor: 2. 2. 2.

Pro jazyk v jeho dynamickém, procesuálním pojetí je typické, že s jistým zpožděním reaguje na změny společenské reality. Se změnou politické situace, příchodem technických vynálezů, se změnami myšlení, módních tendencí a různých ideologií (náboženské nevyjímaje) přicházejí rovněž změny jazykové, a to především v oblasti slovní zásoby. „Změny ve společenském životě se promítají do jazyka, především do významové roviny, do významových vztahů a souborů významových jednotek. [...] Každý výrazný historický předěl přináší nové jednotky lexikální a významové, ale dále užívá, často s jistým přehodnocením, i jednotek charakteristických pro dřívější etapy.“¹⁴ „Nová pojmenování, nová slova, nové jednoslovné i víceslovné výrazy, slova s novými významy bývají souhrnně označována jazykovědným termínem **neologizmus**.“¹⁵ O neologizmech je možné uvažovat nejen z pohledu jejich tvoření, ale rovněž z pohledu jejich uplatňování v komunikaci. Proto je třeba zahrnout mezi ně také někdejší **profesionalismy**, jež byly při hledání přesnějších a

---

¹⁴ Filipec, 1992, s. 1.

¹⁵ Martincová, 2004, s. 15.

výstižnějších pojmenování rozšířeny mimo původní skupinu uživatelů. Jejich užití se pozměnilo a příznak odbornosti se postupně vytratil. „V rámci neologizmů se zpravidla rozlišuje mezi vlastními neologizmy [...] a mezi pojmenováními tvořenými a užitými příležitostně, tzv. **okazionalizmy**.“¹⁶

P. Hauser k tomu uvádí: „Jsou to slova užívaná nejprve menším okruhem uživatelů, někdy dokonce jen jediným autorem. Postupně se šíří, a jakmile vejdou do obecného užívání, ztrácejí příznak novosti. [...] Např. dnes se už jako neologismy nepocítují pojmenování objevivší se poměrně nedávno v souvislosti s dobýváním vesmíru: kosmonaut, kosmodrom, lunochod, vesmírná loď, orbitální stanice atp. Označení slova jako neologismus závisí tedy na společenských podmínkách a na společenském hodnocení. Potud je to také otázka sociolingvistická.“¹⁷

S pomocí neologizmů lze dokázat, že určité slovo se do cílového jazyka dostalo z konkrétního jazyka výchozího (z kterého a kdy). Prokážeme-li, že k určitému datu je dané slovo v jazykovědném prostředí výchozího jazyka vnímáno či označeno za neologismus, víme, že před tímto datem neexistovalo. Zaznamenáme-li následně jeho výskyt v textu jazyka cílového, je zřejmé, že se jedná o přejímku z tohoto jazyka.

2. 1. 2 Přejímání z cizích jazyků

„Přejímání jednotek určitého jazyka jiným jazykem je proces podmíněný složitým komplexem jazykových i mimojazykových příčin. Je to důsledek prohlubování vzájemných ekonomických, kulturních i politických kontaktů mezi nositeli těchto jazyků, důsledek poznávání cizích skutečností a potřeby nějak je pojmenovat. [...] intenzivní rozvoj technických, kulturních, politických, sportovních i jiných kontaktů přináší s sebou příliv dalších nových pojmů...“¹⁸

Přejatá slova jsou dokladem kulturní a politické orientace, popř. závislosti společnosti, která je vstřebává. Převládla-li v Československu a Bulharsku raných 50. let 20. století orientace na Sovětský svaz a jeho kulturní okruh, pocházelo rozhodující množství jejich přejímek z ruštiny, popř. z třetích jazyků ruštinou zprostředkovaných.

Rusizmy (přejímky z ruštiny) jsou lexikální jednotky převzaté do jiného jazyka z ruštiny nebo vytvořené v jiném jazyce podle ruských slovotvorných postupů či pomocí

---

¹⁶ Tamtéž

¹⁷ Hauser, 1980, s. 43-44.

¹⁸ Žaža, 1999, s. 30.

analogie s jiným slovem existujícím v ruštině. Přejímání patří mezi slootovorné postupy a obohacuje slovní zásobu cílového jazyka.

Adaptace a asimilace rusizmů v češtině

Ruské lexikum, přejímané do češtiny bylo přizpůsobeno českému fonetickému systému (změna formální stránky slov). Přes příbuznost obou jazyků se ruský a český fonetický systém v průběhu jejich samostatného vývoje značně vzdálily. Přibližně na počátku 14. století proběhla v češtině celková revize praslovanského vokalického a konsonantického systému, zejména ztráta měkkostní korelace (narozdíl od ruštiny).

Proces začleňování nového lexika do přijímajícího jazyka se z lexikologického hlediska odehrává ve třech fázích. Cizí slovo je nejprve **transkribováno** (přizpůsobeno grafickému kódu přijímajícího jazyka tak, aby co nejvěrněji odráželo jeho původní zvukovou podobu; tento postup je velmi typický při změně grafického či zčásti též pravopisného systému mezi jazyky), následně přiřazeno k některému flektivnímu typu (**adaptace** ¹⁹) a nakonec se samo stává slovem motivujícím, tedy takovým, jež slouží za základ tvoření nového lexika cílového jazyka (**asimilace** ²⁰), a to převážně derivací a kompozicí: *vauxhall* – *вокзал* — *вокзальный*. V některých případech dochází po uplynutí jistého času k zastření cizího původu slov a tato jsou mluvčími přijata za slova domácí.

Přiřazení k flektivnímu typu s sebou může nést fonetické přizpůsobení původní podoby slova: *die Kirche* – *купца* (ž. r.), *die Marke* – *марка* (ž. r.). Při transkripci může svoji roli sehrát též grafická podoba slova: *водка* [*vodka*] – *Wodka*. „Přejatá slova, k jejichž základu byly připojeny domácí morfémy nebo obměněny původní formanty za české, mohou se skloňovat podle příslušných českých vzorů. Tak např. ve slově *strohý* ve srovnání s ruským výrazem *строгий* (v české transliteraci je to „*strogij*“) proběhla transformace původní koncovky, aby dotyčné přídavné jméno bylo v souladu s deklinací tvrdého typu adjektiv v češtině.“ ²¹

Přejímání ruského lexika češtinou dosáhlo svého prvního vrcholu během národního obrození, a to především na přelomu 18. a 19. století. Ačkoli toto období není předmětem našeho výzkumu, dokumentujeme jej několika poznámkami. Lexikální rusizmy se tehdy do češtiny dostávaly následkem cílevědomé snahy soudobých literárních tvůrců. Jak uvádí G. A.

---

¹⁹ Kjuvlieva, 1980.

²⁰ Tamtéž

²¹ Ushakova, 2009.

Liličová,²² F. L. Čelakovský přišel s několika neologizmy, vytvořenými na základě ruských slov: např. **Podarovánka** (подаренный предмет) v kontextu překladu z ruštiny „...лента алая ярославская, [...] подареница друга милова...“ → „...růžová pentlice Jaroslavská, [...] podarovánka od mého milého...“²³ U Jungmanna²⁴ však tento termín chybí. **Oznoba** (милая, зазноба) v kontextu překladu z ruštiny „Ты, зазноба, ты зазнобушка [...] Ты прилука молодецкая...“ → „Ty oznobo, ty oznobičko...“²⁵ Dále mj. vysílanec, dometně. Jungmann prosazoval např. následující výrazy, utvořené na základě ruských předloh: *bratrolibí, brviště, kliniště, mostiště, bystrák, hvězdozřítel, jednorodec, japonec, hololedina, vodomet, dalnovidný, jednokolý, konopatiti, rybolovitelstvo*.²⁶

Kontaktologický slovník Dr. Jovana Ajdukoviče²⁷ uvádí 501 českou a přibližně 3800 bulharských lexikálních jednotek převzatých z ruštiny. Aniž bychoim se věnovali analýze či hodnocení tohoto slovníku, některé z těchto výrazů uvádíme v následující tabulce. Výběr slov se orientuje na slova spadající do našeho tématu, v zásadě je však náhodný. Zarámováním jsou označena slova, která si ve všech třech jazycích odpovídají formou i významem. Řazení v tabulce je abecední.

Výchozí jazyk - ruština	Cílový jazyk 1 - čeština	Cílový jazyk 2 - bulharština
агитка	agitka	агитка
агитпроп	agitprop	агитпроп
Комсомол	Komsomol	Комсомол
комсомолец	komsomolec	комсомолец
Москвич	Moskvič	Москвич
спартакиада	spartakiáda	спартакиада
спутник	sputnik	спътник
сумка	sumka	сумка
сволочь	svoloč	сволоч
Штурмовик	Šturmovik	Щурмовик
ударник	úderník	ударник
агитпропчик	agitpropčík	
буржуй	buržuj	

²² Lilič, 1982, s. 144-145.

²³ Čelakovský, 1822, s. 123.

²⁴ Jungmann, 1835-1839.

²⁵ Čelakovský, 1827, s. 123.

²⁶ Lilič, 1982, s. 152.

²⁷ Ajdukovič, 2004.

буржуйка	buržujka	
дружба	družba	
хозрасчет	chozrasčot	
комбайн	kombajn	
комсомолка	komsomolka	
контрарозведка	kontrarozvědka	
политбюро	politbyro	
первомайский	prvomájový	
ракетометчик	raketometník	
разведчик	razvědčik (rozvědčik)	
разведка	razvědka (rozvědka)	
разборка	rozborka	
сборка	sborka	
товарищ	továryš	
автоматчик		автоматчик
автострада		автострада
агитатор		агитатор
агитпункт		агитпункт
агрономия		агрономия
агротехника		агротехника
апарат		апарат
апаратчик		апаратчик
буржуазия		буржоазия
коллективизация		коллективизация
колхоз		колхоз
колхозник		колхозник
комбинат		комбинат
коммунизм		комунизм
рабкор		рабкор
ракетчик		ракетчик
ударный		ударен
явка		явка
являться		явявам се

Tabulka č. 2 – Lexikální rusizmy v češtině a bulharštině

Hauser²⁸ uvádí pro češtinu následující rusizmy:

babočka, bodrý, bohatýr, borec, hvozdík, chrabrý, kormidlo, kytovec, paluba, lyže, maják, mys, náčelník, náčrt, nora, pestík, slída, sloh, sobol, soustava, sovět, svět, ryska, tuleň, úroveň, velmož, vesmír, vesna, vid, vzduch, žertva

Rusizmy podle sémantických okruhů

Uvádíme přehled rusizmů, excerpovaných ze SSJČ (1989) O. Ushakovou.²⁹ Ushakova uvádí vybrané ruské reálie, tříděné podle sémantických okruhů. V naší práci vzorek slouží k dokumentaci skutečnosti, že rusizmy, přejaté do češtiny se neomezovaly jen na oblast sovětské politiky.

1. národní skutečnosti: *kokošnik, sarafán, sobor, piroh, soljanka, samovar, samohonka, mužik, moloděc*
2. jevy ruského jazyka a literatury: *plnohlasí, poéma, starina, skoropis*
3. názvy z oblasti pravoslavného náboženství: *miněj, sobor*
4. zvířata a rostliny: *sobol, kambala, manul, kajka, kavyl, proskurník*
5. přírodní jevy: *suchověj, solončak, solonec, podzol*
6. sovětská věda a technika: *kapron, sputnik, moskvič*
7. sovětské politické a společenské výrazy: *politgramota, sojuz, stěngazeta, prověrka, politbyro, subotnik, kolchoz, spartakiáda, menševik, kadet*
8. vojenské výrazy: *staršina, sumka, sborka, karaul, kaťuše, stojánka*
9. další: *slavjanofil, kolokol, sopka, maják, mys, strohý, příbor, paluba, podkup*

Míra osvojení a frekvence užívání se u jednotlivých hesel liší, stejně jako si hesla zachovávají různou míru příznaku exotičnosti. Ruský původ, popř. ruské zprostředkování přejímky z třetího jazyka některých z nich je dnešnímu českému čtenáři zastřen (*paluba, obřad, příbor, negramotný, kočovný, kormidlo, dikobraz, tuleň, krysa, maják, lyže*), jiná stále působí cizorodě (*rozbojník, moloděc, kumys, kurtka, jubka*). Významy výrazů poslední skupiny jsou bez bližšího vysvětlení českému příjemci textu nejasné. Zvuková podoba těchto slov v češtině se blíží původní grafické podobě ruské, a je tedy silně vnímána jako cizí

---

²⁸ Hauser, 1980, s. 55.

²⁹ Ushakova, 2009.

element (*kulebjak, gudok, furažka, rožděstvo, tabun*). K tomu je nutno vzít v úvahu rovněž existenci tzv. faux amis.

Některá slova, jež byla cílovými jazyky přejata, zdomácněla již před rokem 1944, resp. 1948, jiná mají zřejmou souvislost s politickou a ideologickou činností komunistických orgánů v době revolučních událostí a krátce po nich. Výrazně nižší počet lexikálních rusizmů v češtině ve srovnání s bulharštinou lze vysvětlit mj. skutečností, že přejímání jako slovotvorný postup je v češtině tradičně upozaděno. Čeština se v minulosti vytrvale bránila cizím vlivům: purismus 15. století, purismus barokní, vrchol purismu za národního obrození. Puristické hnutí odeznělo teprve s počátky pražského strukturalismu. Nejprogresivnějším slovotvorným postupem češtiny je derivace (afixace, odvozování). Naproti tomu bulharština je vůči přejímání otevřenější.

Kalky

Kalky jsou doslovné překlady výrazů cizího jazyka, které nerespektují konotativní složku sdělení, tedy závislost výrazu na kontextu a řečové situaci. Z překladatelského hlediska se jedná o doslovný překlad každého morfému odděleně, bez ohledu na význam plynoucí z jejich spojení. Kalk (kalkování) patří mezi slovotvorné postupy (obohacuje slovní zásobu: *alfabetos-abeceda, inspiratio-vdchnovlenie, démokratia-narodovlastie, démokratia-lidovláda*), může se však stát překladatelskou chybou, zejména při překládání frazeologizmů a idiomatiky cizího jazyka. Může dokonce zabránit přenosu celého významu nebo některé jeho složky z výchozího jazyka do cílového.

Syntaktické rusizmy

S rusizmy na úrovni syntaktické se v češtině setkáváme méně často než s rusizmy lexikálními. Jedná se o některé zákonitosti slovosledu, aktuálního členění výpovědi, vyjadřování „bytí“ a „vlastnění“, otázka slovní i větné negace, užívání tzv. „slovesných kondenzátorů“ (transgresivy, participia, verbální substantiva, infinitiv, vedlejší věta), tendence ruštiny k nominálnímu vyjadřování vs. tendence češtiny k vyj. verbálnímu, odlišné vazby (valence) některých sloves, nižší koheze (vnitřní obsahová soudržnost) ruského textu, tendence k formulování dlouhých a větvených souvětí, jindy naopak užívání elips v ruštině.

2. 1. 3 Aktualizace

V lexikálním procesu tvorby nových pojmenování nemusejí vždy vznikat zcela nové formy lexémů (neologizmy), ale plně postačí, dojde-li k posunu významu nebo změně vztahů několika významů již existujících pojmenování. Tento jev se nazývá aktualizace.

Pro jazyk socialistické propagandy bylo typické užívání některých termínů, které byly známy již před vítězstvím socialistické revoluce. Tyto pojmy pocházely z nejrůznějších společenských a dalších věd a měly za sebou již mnohaletou tradici užívání a vývoje. Některé z nich (*imperialismus, demokracie, kapitalismus*) byly přítomny v intelektuálním jazyce vzdělaných vrstev již v 19. století. Propaganda je následně využila k vlastním ideovým cílům, přičemž pozměnila, anebo zcela překroutila jejich dřívější význam. Následkem toho můžeme dnes ve výkladových slovnících a encyklopediích nalézt odlišné výklady těchto termínů v závislosti na úzu a tradici doby jejich vydání (konec 19. století, meziválečná doba, období po únoru 1948, 60., 80. léta 20. století, současné práce). K posunům významu nedocházelo náhodně, nýbrž v důsledku promyšlené jazykové politiky vrcholných institucí komunistické strany a státních orgánů. Dělo se tak zejména prostřednictvím státem řízených médií. Komunistické strany v Československu i v Bulharsku měly k dispozici vlastní oficiální tiskové orgány, celostátně vydávané deníky RP a RD. Za zmínku stojí skutečnost, že v revoluční dny okolo 25. února 1948 vyšlo RP v nákladu 600. 000 výtisků, čímž překonalo veškerá ostatní tištěná média střední Evropy. Za příklad toho, jak si komunistický jazyk přivlastňoval některé starší, do té doby ideologicky nezatížené, pojmy slouží následující dobová citace: „*Socialismus přináší novou kvalitu demokracie, státního života, politických svobod, nesrovnatelně vyšší úroveň veřejného občanského života, seberealizace člověka jako občana státu. Dává pracujícímu člověku práva, o jakých se za kapitalismu může jen snít.*“³⁰

Žádná diktatura, ani ta komunistická, se po opadnutí počátečního revolučního nadšení neobejde bez vytrvalého a všudypřítomného působení na lidské myšlení. Vysoce účinným nástrojem k uskutečňování trvalého vlivu je *jazyk*. Pro původce ideologického nátlaku se stává přímo nutností přizpůsobit jazyk (především na úrovni lexikální, syntaktické a stylové, ale i v oblasti výkladu dějin jazyka) vlastním zájmům. V důsledku toho dochází k neodborným či záměrně překrouceným interpretacím KS i dalších slov a také k celkově nevědeckému přístupu k jazykovědě. To je ovšem pouze mírnější forma podmanění jazyka mocí. Závažnější je programové užívání doposud ideologicky nezpracovaného jazyka k

---

³⁰ Fidelius, 1998, s. 180.

formulování doktrín, základních socialistických normativních dokumentů a dalších materiálů, které pomocí své autority následně přispívaly k významovým posunům (aktualizacím) dříve neutrálních nebo jinak zabarvených výrazů. Staly se tak novým vzorem a normou oficiálních dokumentů. Oficiální texty (tisk, řeč televizních hlasatelů, administrativní a odborný styl, jazyk školní výuky) mají vždy schopnost i poslání určovat vývoj spisovného jazyka a vlastně „vychovávat“ nejširší obec mluvčích.

Tímto způsobem dokázali nakonec tvůrci elementárních a původně ne příliš početných textů podle vlastních představ ovlivnit velkou část mluvčích jazyka, vzdělané vrstvy nevyjímaje. Vlastností jazyka je relativně rychle a dynamicky reagovat na změny společenské reality. Mluvený jazyk reaguje pružněji, kodifikovaná norma jej následuje s jistým zpožděním a ne v plné míře. Tím je ovšem řečeno, že jazyk není schopen dlouhodobě odolávat působení progresivních jazykových útvarů, a tedy ani agresivnímu socialistickému lexiku. Manipulativní ideologické aktualizace dříve neutrálních či jinak přijímaných slov byly bez překážek šířeny mezi početnou obec mluvčích.

Jazyk nemohl zůstat stranou zájmu žádného dobového ideologa či revolucionáře. Úspěch revoluce byl totiž podmíněn schopností přesvědčit (zastašit; vysvětlit, a to i lživě) a ta byla dále podmíněna schopností komunikovat s nositeli jazyka a bylo-li to nutné, dokonce se jim i přizpůsobit. Přijmeme-li myšlenku, že i náboženství je druhem ideologie, můžeme v historii vysledovat rovněž příklady přizpůsobování jazyka účelům náboženského osvětového působení, a tedy vlastně také manipulace s cílovou skupinou mluvčích. Míra a četnost opakování takového nátlaku je definována sebevědomím režimu. Jedině slabý či dosud plně neustavený režim je nucen opakovaně vydávat direktivní a informativní dokumenty a sledovat jejich uvádění do praxe. Příkladem toho je skutečnost, že v revolučních časech (v Rusku 1917, Bulharsku 1944 a Československu 1948) dosahovaly komunistickou stranou vydávané tiskoviny nejvyšších nákladů. Jen Lenin sám inicioval v letech 1917-1924 vznik několika desítek různých stranických listů, které všechny vycházely po řadu let každodenně či týdně, a to mnohdy i o nedělích a svátcích. V Německé demokratické republice bylo ještě v létě 1989 možno spatřit množství socialistických hesel povinně vyvěšovaných na veřejných místech.

Pro potřeby totalitní společnosti však pouhá indoktrinace nestačí, neboť i ona je druhem přesvědčování, a předpokládá tedy u posluchačů schopnost myslet. Schopnost myslet přitom v součinnosti s jistou individuální či kolektivní historickou pamětí přímo ohrožuje základy totalitní manipulace. Bylo tedy v Sovětském svazu, Československu, Bulharsku a dalších lidově demokratických zemích zapotřebí postupovat jinak: *„Nemůžeme-li rozhodovat o tom, jak má člověk myslet, pokusme se v něm ochromit samu schopnost myšlení. Kdo nebude*

*schopen samostatně myslet, nebude schopen ani samostatně jednat, a bude tak maximálně splňovat podmínku totální poslušnosti.“*³¹

Podle Sapirovy-Whorfovy hypotézy, náležející do oblasti obecné lingvistiky, „...reálný svět je z velké části nevědomě budován na jazykových zvycích dané skupiny mluvčích...“³² a dále „...kategorizujeme svět / přirozenost podle linií položených naším jazykem...“³³ To zakládá možnost manipulovat s myšlením příjemců textů (mluvených i psaných) prostřednictvím jazyka. Jsme-li schopni přiřadit existujícím lexikálním jednotkám (slovům, slovním spojením a frazeologizmům) nové významy, popř. přijít s vlastními novotvary a především, jsme-li schopni takové změny prosadit, máme možnost vnutit příjemcům textů nové myšlenky. Forma a význam slova totiž až na výjimky nemají žádný odůvodnitelný příčinný vztah. Přiřazení významu formě je náhodné, resp. zastřené dějinným vývojem a podléhá celospolečenské dohodě: „...rozdělujeme svět, organizujeme ho do pojmů, a přiřazujeme jim významy, jelikož jsme součástí dohody o takové organizaci; dohody, která je zachycena v jazyce naší komunity a je potvrzována ve schématech, jež používáme v jazyce [...] jedná se samozřejmě o dohodu nepsanou a nijak nevyjádřenou, ale zcela závaznou – mimo její pravidla je řeč takřka nemožná.“³⁴

Má-li některý subjekt jazykové komunikace dostatečnou autoritu (např. ovládá-li tisk či školy), může významně zasahovat do vývoje spisovného jazyka. Takové „zásahy svrchu“ mohou být prospěšné např. při odstraňování negramotnosti nebo provádění jistého „zušlechtění jazyka“, jak tomu bylo v ruské literatuře Puškinovy a Lermontovovy éry, jakož i v literaturách, které prošly procesem národního obrození a emancipace a konečně také ve věci výchovného působení překladatelů (překladatel učí své čtenáře novým výrazům). Praxí dvacátého století však bylo spíše zneužívání této možnosti totalitními režimy.

Do oblasti aktualizací a dynamiky slovní zásoby obecně dále spadá **obnovování lexika zastaralého**, tedy takového, které již v jazyce zaniklo nebo téměř zaniklo (archaizmy). Po revoluci roku 1989 a nastalých společenských změnách docházelo v češtině k vytěsňování lexikálních prostředků spjatých s předcházejícím režimem (*lidově demokratický, proletářský, údernický*). Naopak obnoveny byly výrazy „prvorepublikové“, které socialistický režim potíral: *starosta, zastupitelstvo, radní*.³⁵ Běžně dnes užíváme „...slova již dříve přejatá a doložená, jako *disident, charta, lustrace, populismus, pluralismus a pluralita, euforie*.

---

³¹ Fidelius, 1998, s. 181.

³² Hauzírek, 2007.

³³ Tamtéž

³⁴ Tamtéž

³⁵ dále viz Emp: 3. 8, oddíl MSN: Kapitál, komentář

Některá z nich však rozšířila své významové užití, popř. změnila své konotace: *disident* z dříve hanlivého a knižního hodnocení nabylo příznaku kladného [...] slovo *normalizátor* se stalo hanlivým. Slova dříve zastaralá, jako *privatizace*, *licitátor* [...] se dnes stala běžnými.“

³⁶ K aktualizacím pojmů došlo i v oblastech dříve režimem potlačovaných, např. ve filosofii, „...kde za vlivu prací J. Patočky a V. Bělohradského jednak o deideologizaci, [...] jednak o hlubší diferenciaci řady pojmů, např. *bytí – jsoucnost*...“ ³⁷

2. 1. 4 Nejčastější přídavná jména v češtině

Přídavná jména jsou v pořadí druhým nejfrekventovanějším autosémantickým slovním druhem v tzv. jmenné skupině slov ³⁸ v češtině. Podle FSC ³⁹ jsou nejčastěji doložená adjektiva v češtině tato (uvedeno je prvních deset):

adjektivum	počet výskytů	pořadové číslo
celý	2767	58
jiný	2648	66
vel(i)ký	2507	71
nový	2437	74
starý	1649	106
národní	1453	120
český	1221	133
dobrý	1174	139
větší	1121	146
malý	1081	150

Tabulka č. 3 – Frekvence adjektiv

Z nich se jen pro ilustraci na tomto místě blíže zmíníme jen o adjektivu *národní*. V naší excerpce RP (popis materiálu viz v empirické části) bylo stanoveno jako v pořadí třetí nejfrekventovanější (20 vzájemně odlišených kolokací, 67 výskytů v materiálu celkem), avšak pro jeho nedostatečnou schopnost dokumentovat totalitní jazyk (tj. neodpovídá kvalitativnímu

³⁶ Filipec, 1992, s. 6-7.

³⁷ Tamtéž

³⁸ Pojem, zavedený pro potřeby Frekvenčního slovníku češtiny (FSC), srov. Těšitelová, 1987, s. 31.

³⁹ Cit. dle Těšitelová 1987, s. 38.

kritériu výběru, viz tamtéž) nebylo zařazeno do množiny námi sledovaných KS. Uvádíme jej nicméně v tab. č. 8 pod číslem 9, a to včetně jeho kolokací a údajů o frekvenci výskytu. M. Těšitelová⁴⁰ věnuje tomuto slovu zvláštní pozornost. Konstatuje, že přídavné jméno *národní* se v češtině 80. let v 97% případů vyskytuje v ustálených slovních spojeních. Jeho nejčastější substantivní kolokace jsou: *podnik, výbor, hospodářství, důchod, pojištění, směna, majetek, fronta, shromáždění, kultura, jazyk, charakter, minulost, tradice, píseň, divadlo, muzeum, galerie, památník, (kulturní) památka, obrození, osvobození, revoluce, (Slovenské) povstání, umělec, hrdina, mužstvo, park, garda, třída, komise, přehlídka, svaz, soutěž, kolo, motiv, útlak, zvyky*.

2. 2 Dynamika slovní zásoby bulharštiny

2. 2. 1 Vliv ruštiny na vývoj spisovného bulharského jazyka⁴¹

Vzájemné bulharsko ruské vztahy na úrovni jazyka mají dlouhou tradici. Jejich historie je dlouhá téměř tisíc let. Roli bulharštiny na obohacování ruského jazyka se věnují práce ruských jazykovědců A. A. Šachmatova, V. V. Vinogradova a dalších. Role ruštiny na utváření spisovného bulharského jazyka v 19. století je poněkud obtížně identifikovatelná, protože ji nelze dost dobře oddělit od zpětného vlivu církevní slovanštiny. Bulharština tehdy absorbovala lexikum, srozumitelné širokým vrstvám mluvčích bez ohledu na to, zda bylo vytvořeno na ruské půdě, anebo se jednalo o původem devět set let staré výpůjčky ze staré bulharštiny do církevní slovanštiny. Některé z těchto výrazů později přešly do kodifikované spisovné normy:

старая се, подражавам, ужас, небрежен, усърдие, постоянен, необходим, сложен, сказка, преработка, състояние, уважавам, заявявам, принадлежа, отчуждавам a mnohé další.

Např. Najden Gerov ve své (první bulharsky psané) učebnici fyziky zavádí některá autorská slova a překonává terminologické obtíže s tím spojené pomocí výpůjček z ruštiny (viz níže). V důsledku blízkosti obou jazyků, a tedy skutečnosti, že běžný, jazykově nepoučený mluvčí, mohl nezávisle na tištěných textech rozumět mnoha ruským slovům, mohla právě se

⁴⁰ Srov. Těšitelová, 1987, s. 61-62.

⁴¹ Dle Andrejčin, 1979.

ustavující spisovná bulharština využívat ruského lexika ve značné šíři. To mladé bulharštině umožnilo poměrně rychle dosáhnout vysoké úrovně a shromáždit dosti objemný slovníkový fond i v podmínkách (slábnoucího) osmanského panství. Současný bulharský jazykovědec L. Andrejčin hodnotí vliv ruštiny na bulharštinu kladně: „...*трябва да кажем, че руското влияние е естествено и положително явление в живота на нашия език.*“⁴²

Vliv ruštiny na bulharštinu během sovětské éry je definován dvěma hlavními faktory: 1. lexikální blízkost geneticky příbuzných jazyků; 2. společně sdílené pojmosloví z oblasti hospodářství, politiky a kulturního života obou socialistických společností. Druhý jmenovaný faktor je analogií skutečnosti, že většina evropských jazyků (středověké latinsko-křesťanské, renesanční, reformační a novověké (po r. 1789) tradice) vzájemně sdílí některá slova (termíny, frazeologismy), tak jako sdílela skutečnosti, jež pojmenovávají. Slovtvornou praxí poté bylo přejímání (častokrát kalkování) pojmů z toho jazyka (v rámci společenství kulturních evropských jazyků), který dříve než ostatní rozpracoval, vyvinul či vynalezl některou realii kulturního, sociálního či vědeckého života. Přeneseme-li tento model na střední a jihovýchodní Evropu 20. století, vidíme, že zemí, která „vynalezla“ nejvíce nových pojmů z oblasti socialistické ideologie, politické filozofie a politické ekonomie, byl Sovětský svaz. Je tedy logické, že měl-li Sovětský svaz dostatek prostředků k jejímu prosazení (a to měl), šířila se takto vytvořené nové lexikum rychle do všech zemí, vystavených jeho vlivu. Tak tomu bylo i v Bulharsku.

Významná lexikální blízkost ruštiny a bulharštiny umožňovala v mnoha případech užívat v obou jazycích téhož termínu bez nutnosti bližšího výkladu:

народен съвет, съветски колектив, колективен метод, петилетка, държавен контрол, съвещание, обсъждане, производствено съвещание, обмяна на опит, комунистическо възпитание, партиец, партийно-масов, централен комитет, критика и самокритика, митинг, ударник, отличник, бригадир, пионер, кадри, субективен и обективен фактор, трактор, тракторист, коивайн, комбайнер, екскаватор, машино-тракторна станция, агротехника, снегозадържане, полезащитни пояси, трудоводен, лауреат, народен артист, заслужил артист, герой на социалистическия труд a mnoho dalších.

Velká část těchto slov byla zpočátku bulharskými mluvčími vnímána jako cizorodé jazykové prvky (exotizmy, tzv. sovětismy), avšak postupem času se adaptovala v bulharském

---

⁴² Andrejčin, 1979, s. 192.

mluvnickém systému, později byla zcela asimilována a po pádu socialistického režimu opětovně z jazyka ustupovala. Jestliže ruské termíny obsahovaly morfémy, netypické pro bulharštinu, došlo k využití bulharského morfému za ruský lexikální kořen: *пятилетний план* → *петгодишен план*; *шагающий экскаватор* → *крачещ экскаватор*. Gramatickým vlivem ruštiny je naopak zavádění některých sufixů do bulharštiny: **-nik**: *монтажник, ремонтник, такелажник* (ruská slova), *очистник, тяжелотоварник, стохияльник, придружник* (slova, vytvořená ruským sufixem na bulharské půdě) **-čik, -ščik**: *азотчик, аппаратчик, браковчик, валцовчик, генераторчик, нормировчик, облицовчик, проходчик* a další. Pokud však slovo (většinou termín) vzniklo na bulharské půdě, anebo bylo ruské slovo kalkováno poněkud volněji, měla bulharština dostatek vlastních tradičních gramatických i lexikálních sufixů k tvoření nových pojmenování: -ač, -ar, -tel, -ne, jakož i původem cizí sufixy – ist, -džija:

багерист, бульдозерист, кофражист, скреперист, пецар, дояч(ка), гледач, бетонджия, фаянсаджия, мозайкаджия, асфальтор, павьор, алпинист, баскетболист, биатлонист, ватерполист, джудист, картинист, мотоциклист, реалист, самбист, теннисист, хандбалист, хоккеист

Ze sovětské ruštiny bulharština přejala (případně výrazně aktivovala u hláskových zkratk) i nový slovotvorný princip, a sice tvoření lexika pomocí zkracování a mechanického spojování jednotlivých prvků zkratk (počáteční zvuky, písmena, slabiky), tvořících opisné názvy často opakovaných skutečností:

СССР, КПСС, БКП, ЦК, ТКЗС, БАН, ВУЗ, ДИП, ДОСО, диамат, селкооп, нармаг, стенвестник, политбюро, политпросвета, профорганизация, профгруппа, профотговорник, райсъвет, спецкурс a další.

Důvodem byla skutečnost, že budování socialismu s sebou přinášelo zakládání nových institucí a zavádění mnoha nových charakteristických pojmů, jejichž mnohoslabičné (i několikaslovné) názvy se nehodily pro praktické užívání.

Sovětská terminologie v bulharštině

Během éry budování socialismu se bulharština obohatila mnoha termíny z oblasti vědy a techniky. E. Georgieva⁴³ uvádí příklady z oblastí těžkého a přesného strojírenství, lesnictví a dřevozpracujícího průmyslu a formuluje přesvědčení, že zde uvedené lexikum má stejný význam i užití také v dalších odvětvích tehdejšího bulharského hospodářství. Bulharské lexikum se podle jejího závěru doplňovalo následujícími přejímkami z ruštiny, resp. slovy, vytvořenými v Bulharském prostředí pomocí ruských slovotvorných typů:

ръчно управление, автоматично управление, програмно управление, управляващо автоматично устройство, ръчно регулиране, автоматично регулиране, автоматично регулиращо устройство, основна връзка, допълнителна връзка, обратна връзка, положителна обратна връзка, отрицателна обратна връзка, твърда обратна връзка, гъвкава обратна връзка, главна обратна връзка, вътрешна връзка, автоматична система, стабилизираща автоматична система, самоприспособяваща се система, самонастрояваща се система, самообучаваща се система, самокоригираща се система, импулсна автоматична система, линейна система, нелинейна система, статистична система, астатистична система, едномерна (еднопараметрова) система за автоматично регулиране, управляваща величина, регулираща величина, входна величина, изходна величина, остатъчно отклонение, относително отклонение, допустимо отклонение, зона на пропорционалност(та), зона на нечувствителност(та), праг на чувствителност(та), относителна нелинейност, честотно-фазова характеристика, реакция на система(та), обект на управление(то), коефициент на предаване(то) apod.

2. 2. 2 Lexikální a frazeologické změny v bulharštině po 9. 9. 1944⁴⁴

K nejvýraznějším jazykovým změnám dochází v období radikálních revolučních změn společenského řádu. Takovou změnou byla i revoluce z 9. 9. 1944, vedená bulharskými socialisty. Spisovný bulharský jazyk tehdy doznal změn především na úrovni lexika a frazeologie, a to pod silným vlivem ruštiny:

---

⁴³ Georgieva, 1979, s. 195-205.

⁴⁴ Dle Rusinov, 1980, s. 340-350.

1. Jazyk se obohacoval novým lexikem - rusizmy. (lze označit symbolem ↑)
2. U existujících slov a ustálených slovních spojení došlo ke změně či obohacení sémantiky pod vlivem ruštiny. (lze označit symbolem →)
3. Měnily se stylistické charakteristiky některých slov a ustálených slovních spojení. (lze označit symbolem →)
4. Postupně zastarávala a z aktivního užívání mizela lexika, vztahující se k předrevolučním pořádkům. (lze označit symbolem ↓)

Pokud jde o slovotvorný vliv na bulharštinu, ruský jazyk jako zdroj vlivu v tomto období daleko předstihl všechny ostatní jazyky. S novými socialistickými reáliemi vznikala též potřeba tyto skutečnosti pojmenovávat. K tomu účelu sloužila buď importovaná (v hotové podobě) ruská terminologie nebo lexikum, vytvořené Bulhary na bulharském území za použití ruských slovotvorných postupů. Protože socialismus v Rusku zvítězil již roku 1917, mohly se evropské jazyky, včetně bulharštiny, seznámit s jeho terminologií dříve, než se in natura objevila na jejich vlastních územích. Pojmy, vztahující se k některým základním sovětským reáliím proto bulharština zná již před rokem 1944, avšak jejich objem je malý a frekvence nevysoká:

съвет, съветска власт, Съвет на работническите, войнишките и селските депутати, большевики, конгрес на съветите, Червена армия, червена гвардия, червеногвардеец, Съвет на народните комисари, работническо-селска държава, Съветска Русия, Руска съветска федеративна социалистическа република, комисар, комбеди комбеди (z rus. комитет бедноты), социалистическо строителство a některé další.

Vliv ruštiny je v předmětném období znatelný ve všech sémantických oblastech bulharského lexika, avšak nejvýraznějšího rozvoje doznaly oblasti společenské, politické, hospodářské, vědecké, technické a výrobní terminologie. Jako příklady uvádíme některé sémantické a formální skupiny:

совхоз, колхоз, колхозник, колективизация, едноличник, средняк, ударник, ударничка, ударничество, съревнование, госплан, петилетка, седемлетка, десетилетка, милиционер, милиционерка, съботник комбайн, кулак, подкулачник, кулачество, тракторист, коибайнер, пионер, пионерка, артековец, рабкор рабфаковец, комисариат, пленум на съвета, президиум на съвета, съветско избирателно право,

градски съвет, селски съвет (селсъвет), изпълнителен комитет (изпълком), критика и самокритика, машино-тракторна станция, свиневъдна ферма, птицевъдна ферма, фуражно стопанство, детски дом, детски ясли, дом на културата, дворец на културата, народностопански план, партийна пропаганда, партийно строителство, партийно (комсомолско, пионерско) поръчение, производствено съвещание, стопански фронт, идеологическа диверсия, бригада за комунистически труд, пусков обект, пусков срок, комплексна механизация, научно-техническа революция, електронен калкулатор, енергичен блок, печатан монтаж, полиестерно влакно, полиамидно влакно, силажна царевица, гравитално напояване, поливни площи, тютюнонизачна машина a mnoho dalších.

Deriváty vlastních jmen a názvů institucí:

ленинец, партиец, комсомолец, димитровец, чавдарец, гестаповец, масовик, кадровик, плановик

Suffixy **-ost, -izacija**

горимост, запалимост, топлопроводимост, огнеустойчивост, сезонност, ефективност, комплексност, автоматизация, химизация, електронизация, професионализация, интелектуализация

Prefixy (afixoidy) **avto-, aero-, bio-, vibro-, video-, gazo-, kino-, kosmo-, mikro-, moto-, poli-, radio-, raketo-, tele-, chidro-, foto-**

кинозрител, телезрител, електроуред, газопровод a další.

Zemědělská terminologie:

полевъд, животновъд, птицевъд, кравеферма, птицеферма, овцеферма, свинецеход, птицевеход, млекозеход, птицевехомбинат, птицевехомплекс

3. Sociologický pohled

3. 1 Totalitní jazyk

Český i bulharský jazyk byly během totalitního období svého vývoje (2. pol. 20. století) charakteristické vytvářením ideologicky motivovaných manipulativních sdělení, vtělených do oficiálních textů. Tato tendence později našla svůj odraz mimo rovinu oficiálních textů, v obecném mluveném jazyce. Mluvčí sami vytvářeli nové jazykové prostředky, s jejichž pomocí živelně reagovali na režimní myšlenkový nátlak. Tento rozpor se projevil jako dichotomie „*jejich jazyk - náš jazyk*“ a byl typickým rysem nejen v poválečném Československu a Bulharsku, ale také v ostatních prostředích jazykové nesvobody. „Náš jazyk“ byl reakcí mluvčích na oficiální jazyk státní propagandy. Jeho typickými rysy byly ironie a sarkasmus. Vyznačoval se prostými pojmenováváními bez bohatých kolokací a obsahoval slova a slovní spojení vytvářená v opozici k oficiálním termínům (*jejich jazyk: Sověti* vs. *náš jazyk: Rusáci*).⁴⁵

Přibližně od počátku 60. let 20. století se ve společnosti začal dramaticky snižovat počet příjemců textů, kteří se ztotožňovali s obsahem oficiálních sdělovacích prostředků a takto předkládanému slovu věřili. Na konci období socialistické vlády byl podíl těchto lidí v Československu i v Bulharsku velmi omezený. RP i RD pozbyly většinu své původní autority a obsah jejich sdělení se vyprázdnil. „Příjemce tohoto jazyka zcela jasně věděl, že se jedná o lež a blábol. Tento jazyk se stal vyjadřovacím prostředkem oficiálního tisku a funkcionářského jazyka. Jako reakce na tento jazyk vznikl jazyk „náš“, obrana proti jazykové totalitě, tj. jazyk neoficiální, užívaný mezi přáteli a známými.“⁴⁶

Podmínkou úspěšného vzdoru ovšem byla schopnost tvůrčím způsobem jazyk uchopit. Některé projevy „jazykové opozice“ vznikaly spontánně mezi mluvčími, jiné vyžadovali určitou jazykovou profesionalitu a obratnost a byly proto výsadou intelektuálů, kteří se v tomto smyslu stali vůdci celonárodní opozice. Zmíněné dva paralelní jazykové systémy se jeden druhému stále více vzdalovaly, až došlo k situaci, kdy se např. texty RD staly nesrozumitelnými a zdálo se, že nepřinášejí žádnou závažnou informaci. Jejich formální stránka převládla nad obsahovou. V ruském prostředí se pro tento jev vžil název *деревянный язык* (prkenný jazyk). Jednalo se o stylovou variantu ruštiny, vzniklou syntézou hovorového

---

⁴⁵ Dle Schmiedtová, 2007.

⁴⁶ Schmiedtová, 2008.

jazyka a velkého množství ustálených ideologických termínů, které tvořily vlastní pojmosloví. Tato praxe se přibližně od počátku 60. let 20. století rychle prosazovala zejména v publicistice, ale i v dalších stylech a žánrech sovětské literární scény.

Zdalo se, že smyslem onoho socialistického jazyka oficiálních médií a veřejných projevů je pojednat o nějakém světě, který snad někde existuje či má existovat, nicméně sám mluvčí přesně neví kde. Vznikal ideologický obraz neskutečného světa. Petr Fidelius, autor několika prací o komunistickém jazyce, došel k závěru, že „nejde o nesmyslný blábol o ničem, ani o amorfní chuchvalec lži, nýbrž o regulérní řeč, která (přinejmenším o svém producentu a jeho vidění světa) něco skutečně říká.“⁴⁷ Někdy můžeme nalézt i značně neústrojně formulovaná sdělení, srov. např.: „...traktoristé a vůbec zaměstnanci strojních stanic byli apoštoly společného obdělávání půdy.“⁴⁸

Ačkoli se jazyk totalitní moci během let proměňoval a reagoval na aktuální politické události, můžeme v něm vysledovat jistá konstantní, pravidelně se opakující, témata: boj za mír, socialistická práce a budovatelské úsilí, šťastná budoucnost, kolektivní duch, dějinný úděl, Sovětský svaz – náš vzor, boj se škůdci a narušiteli. Dalším symptomatickým jevem propagandistického jazyka je přítomnost hodnotících soudů. Každá jazyková výpověď je zde doprovázena informací o postoji mluvčího k jejímu obsahu. Tento postoj je přitom chápán jako jediný správný a společensky závazný. Tzv. tematickým okruhům i problematice hodnotících postojů se blíže věnuje kap. Emp: 2.

Od pádu socialistických režimů na konci 80. let 20. století se k problematice totalitních jazyků obrací zájem stále delší řady rusistů. Začíná být zřejmé, že studium tohoto fenoménu bude vyžadovat vlastní systémově jazykový výklad, neboť z jeho věcné podstaty vyplývá závislost na dominantní mimojazykové skutečnosti. Totalitní jazyk je tedy nástrojem politického řízení společnosti a společenského myšlení. Pod společenským myšlením zde chápeme souhrn mnoha různorodých myšlenek, tvořících předobraz mnoha různorodých jazykových výpovědí. Ideologie jako součást kolektivního vědomí společnosti je totiž přítomna především v jazyce a jedině jeho prostřednictvím může na společnost působit. Konkrétní vliv ideologie je pak řízen jazykovou politikou totalitního státu, a to promyšleně a s určitým cílem. Pojem *jazyková politika* zastřešuje soubor ideologických principů a prakticky realizovaných kroků, jež mají za cíl řešit určité problémy státu a jeho vládnoucí skupiny. Jazykovou vrstvou nejvíce postiženou takovými zásahy je vrstva lexikální, neboť dochází k přiřazování ideologického příznaku některým lexikálním jednotkám, které existovaly již

---

⁴⁷ Fidelius, 1998, s. 11-12.

⁴⁸ Rudé právo. 1. 3. 1950. 30, 51, s. 4.

dříve, avšak nebyly mluvčími vnímány jako ideologicky zatížené (*soudruh, lidový, družstvo* apod.)

Utváření a pěstování zvláštního ideologizovaného jazyka je jedním z účinných nástrojů propagandy. Jeho působením dochází k deformování skutečnosti a k modelování jejího lživě pozměněného obrazu, přičemž jazyk slouží k překroucení původní informace obsažené v textu. To bývá zpravidla výsledkem snahy o dosažení kontroly nad vědomím a chováním čtenářů. Manipulace s jazykem se stává jedním z důležitých nástrojů ovlivňování společenského vědomí ze strany režimu.

„I v totalitním jazyce, stejně jako v jazyce obecném, platí vnitřní lexikální vztahy. Můžeme sledovat, jak se vytvářejí synonymické řady, antonyma, většina pojmů, jak již jsme řekli, obsahuje kladné nebo záporné hodnocení. U oficiálního jazyka, tedy u tzv. „jejich jazyka“, můžeme pozorovat velmi bohaté kolokace.“⁴⁹ Mezi základní pracovní postupy, jimiž totalitní jazyk manipuluje se čtenáři, patří časté opakování vybraných slovních spojení, citová expresivita, lidskost a lidovost (jednoduchý jazyk a styl), zdání vědeckosti a také lež. „Místo rozporuplné mnohosti relativních pravd máme teď dva jednotné bloky, mezi nimž panuje vztah vzájemného vyloučení: absolutní pravda stojí proti absolutní lži.“⁵⁰

3. 1. 1 Povaha totalitního jazyka v publicistice

Ani totalitní propaganda není schopna lhát a manipulovat s příjemci textů absolutně, tedy zcela vyčerpávajícím způsobem. Příčinou je skutečnost, že každé, i nevětné, sdělení v sobě implicitně obsahuje jistou metainformaci, tedy zprávu o zprávě, která bez ohledu na obsah sdělení vypovídá více o samotném autorovi. Tato informace má moc usvědčit každou manipulativní výpověď ze lži či účelové konstrukce. „Řeč vždycky přesahuje toho, kdo ji užívá. Tím je dáno, že fakticky nelze totálně lhát, a proto i propaganda, tento doposud nejdůslednější a nejdalekosáhlejší pokus o účelovou manipulaci jazyka, končí posléze fiaskem.“⁵¹

Totalitní jazyk v československých a bulharských médiích porevolučního období (raná 50. léta 20. století) se vyznačoval jistým specifickým rysem, který je možno nazvat autoritativním monologem či monologem, nepřipouštějícím námitky. Znamý diktující tón fiktivního dominantního vypravěče (v RP nepodepsané články), který nalezneme v naprosté

---

⁴⁹ Schmiedtová, 2007.

⁵⁰ Fidelius, 2000, s. 85.

⁵¹ Fidelius, 1998, s. 165.

většině článků RP, RD i listu Zora, předpokládá bezvýhradný souhlas posluchačů a zároveň zastrahuje případné oponenty. Tento jev byl obecným atributem dobového nesvobodného ovzduší a byl do československého i bulharského publicistického prostředí patrně přenesen z prostředí sovětského, v němž měl již třicetiletou tradici a autoři tamějších propagandistických tiskovin (agitační letáky, periodický i jednorázový tisk, pamflety, manifesty, bulletiny atp.) již měli své „zkušenosti.“

3. 2 Reklama

Obdobou ideologie ve světě, o němž se domníváme, že je ideologií zbaven (že je jednou provždy odeslal do minulosti), je reklama. Reklama plní důležité společenské funkce (f. legendární, mytologická, mesianistická, vůdčí, výchovná, manipulativní, jednotící a vzdělávací), které dříve zajišťovaly kulty, poté náboženství a ještě později univerzální myšlenkové a hodnotové koncepty (renesance, humanismus, osvícenství, filozofie 19. století, ale také státní ideologie 20. století). Ideologie však neskončili spolu se zbouráním Berlínské zdi, nýbrž provázejí nás dodnes. „Reklama nepochybně, podobně jako umění, vytváří jinou skutečnost, než je ta, kterou žijeme. [...] Reklama vyplňuje prostor, který vzniká odpoutáním se od této reality. Světy, které vytváří reklama jsou světy naší iluzorní seberealizace.“⁵²

Reklama⁵³ vykazuje některé jazykové, stylistické a poetické prvky, jimiž se shoduje s prvky socialistické propagandy, vysledované v materiálu naší excerpce: 1. vytváření **vlastního světa**, který se projevuje vlastními řečovými akty (*Vyhubuj nám a vyhraj! ~ Buduj vlast, posílíš mír!*), ovšem s podstatnou změnou hodnocení kapitalistických reálií (*Staňte se milionářem! ~ imperialističtí milionáři a miliardáři*); 2. falešné **svědectví jednotlivců**, tzv. prostředníků (*Než si něco domluví, vždy se musím přesvědčit, že mi na TV Nova nic neuteče! ~ upřímná svědectví družstevníků o výhodách JZD*); 3. **exprese a básnické figury** (*skutečný orchestr chutí, vůní a barev ~ bestiální nenávist imperialistických paličů války*).

Dalším paralelním rysem propagandy a reklamy je **obraznost**. Obraznost reklamní je však v ostrém rozporu s obrazností uměleckou. Nepřipouští totiž pluralitu interpretací (narozdíl od uměleckého díla), ale naopak diktuje **jediný správný výklad**. Srov. *Díky EŠKK jsem teď svou paní; Díky EŠKK dělám, co mě baví. ~ Podle marxistické teorie národa, jež byla všemi komunistickými stranami přijata jako jediná správná, národ je...* „Konstitutivní pro reklamu je funkce apelová, která se někdy také označuje jako funkce **persvazivní**,

---

⁵² Čmejrková, 2000, s. 14.

⁵³ Dle téhož, s. 14 – 17.

přesvědčovací, konativní, manipulativní. Poetická funkce je jí podřízena.“⁵⁴ Reklama stejně jako propaganda mohou využívat institutu **imaginárního adresáta**, resp. **imaginárního původce** textu. Adresát neví přesně, od koho text pochází a komu je určen, ale cítí se osloven, neboť text je formulován tak, aby oslovoval masu.

3. 3 Získávací funkce publicistiky⁵⁵

Texty, náležící k publicistickému funkčnímu stylu mají kromě informativní funkce, běžné v textech funkčního stylu prostředkovacího, navíc úkol informace komentovat (hodnotit) a jejich příjemce přesvědčovat (vybízet). Tento úkol se nazývá získávací (**persvazivní**) funkce publicistiky.

Smyslem publicistických textů je především postoj autora ke sdělované skutečnosti, jakož i jeho další orientaci, názory a tzv. „světonázor“. Na rozdíl od textů odborných užívají prostředků expresivních. „Směřují k dojmu jisté emoce (pravdivé nebo fingované) zaměřené na adresáta. Do takto pojaté publicistiky náleží nejen žurnalistické texty, ale i politické projevy s propagandistickými intencemi...“⁵⁶ Expresivně zabarvené lexikum mohou dále obsahovat texty reklamní, náboženské či soudní. Vlastností tzv. **manipulátorské publicistiky** je, že před příjemce textu staví obraz nereálného světa. Informace o něm neodpovídá skutečnosti, tedy **není pravdivá**, je však funkční (tedy plní jistý záměr autora). Tímto záměrem je snaha ovlivnit chování příjemců textu, vnutit jim svou vůli (vizi), tedy **manipulovat** s nimi. Manipulace může mít formu apelů na některé lidské emoce či instinkty (láska, úcta apod.). „Manipulátoři nekomentují, nýbrž vybízejí; snaží se přesvědčit publikum, aby něco dělalo či nedělalo, aby něčemu věřilo nebo nevěřilo v intencích ideologického, politického nebo hmotného prospěchu jedněch na úkor druhých.“⁵⁷

Získávací funkci textu dobře slouží zejména lexikální prostředky (slova, slovní spojení a frazeologismy), schopné zvyšovat účinek sdělení a opatřovat jej expresivním příznakem: obrazná pojmenování (*federace je dvojdoměk pro Čechy a Slováky*⁵⁸), paronyma (*kolo dějin v Kolodějích*⁵⁹), tzv. „exkluzivní výrazy“, tedy taková slova, jejichž cílem je upoutat pozornost i za cenu nesrozumitelnosti (*psychedelický, ikonoklasmus*⁶⁰) a další.

---

⁵⁴ Tamtéž, s. 17.

⁵⁵ Dle Daneš, 1997, s. 56-61.

⁵⁶ Daneš, 1997, s. 56.

⁵⁷ Cit. dle Daneš, 1997, s. 58.

⁵⁸ Daneš, 1997, s. 60.

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ Tamtéž.

4. Překladatelský pohled

4. 1 Překlad jako kontakt jazyků

Každý překlad je kontaktem dvou či více jazyků, přičemž v každé překladatelské práci lze najít prvky prolínání jednoho jazyka do druhého. Překladatelé mají často „sklon k užívání cizích neologismů, tendenci uchylovat se k výpůjčkám, kalkům, nepřeloženým citacím v cizím jazyce, k zachovávaní v už přeloženém textu nepřeložených slov a výrazů.“⁶¹ Takovéto chování (vlastně nedokonalost překladu) označujeme jako **interference**.

Mezijazykovými interferencemi dále rozumíme vzájemné prolínání a ovlivňování dvou jazykových systémů, a to na jedné či více úrovních jazyka (fonologická, lexikální, morfologická, syntaktická). Z hlediska teorie překladu je interference překladatelskou chybou, pramenící z nedostatečné schopnosti rozlišit mezi dvěma či více myšlenkovými systémy představovanými pracovními jazyky. Interferencí se často dopouštějí rovněž bilingvní a multilingvní lidé při častém „přecházení z jazyka do jazyka“ během jediné promluvy. Je tedy jazyková interference charakterizována jako přítomnost prvku jednoho jazykového kódu v kódu odlišném. „Na příklad člověk, jehož základním jazykem je francouzština, v níž se říká *un simple soldat*, převede stejný pojem do angličtiny jako *a simple soldier* místo skutečné anglické podoby *a private*.“⁶²

Interferencemi na pomezí češtiny a ruštiny se zabývali S. Žaža a P. Hauser. Interference lexikální bývají způsobeny zdánlivou, ne však skutečnou, ekvivalencí ruských a českých slov. Teorie překladu nazývá tento jev problémem *faux amis*, tedy *falešných přátel (překladatele)*. Stanislav Žaža jich ve své práci⁶³ vyjmenovává 192, zde uvádíme vybrané příklady:

---

⁶¹ Mounin, 1999, s. 16.

⁶² Tamtéž, s. 15.

⁶³ Žaža, 1999, s. 100-109.

ruština	význam v ruštině		čeština
быт	způsob života	≠	byt
дробный	zlomkový		drobný
запор	zácpa		zápor
кукла	panenka		kukla
награда	vyznamenání		náhrada

Tabulka č. 4 – Faux amis

„Jsou však známy také případy homonym mezi různými jazyky, které mají svou důležitost při učení jazykům a při překládání. Povšimneme si některých případů mezi příbuznými jazyky slovanskými a češtinou. [...] shodná forma má v češtině jiný význam.“⁶⁴

ruština: *život* – *břicho*, *mir* – *svět*, *palec* – *prst*, *kapusta* – *zelí*, *zachod* – *západ*, *zapach* – *vůně*, *pitomec* – *chovanec*, *brak* – *manželství*, *čas* – *hodina*, *para* – *dvojice*, *rano* – *brzy*⁶⁵

Různé zkušenosti se světem

Ačkoli jsou všichni lidé (mluvčí všech jazyků světa) obklopeni přibližně stejnou fyzickou realitou („světem“), interpretují svou zkušenost s ní různě. Tak vzniká pluralita kulturně podmíněných a navzájem odlišených *vidění světa*. Různé jazyky se proto nemusejí nutně vztahovat k „stejnému světu.“ Tato úvaha přímo implikuje jinou úvahu, a sice zpochybnění samotné možnosti předávat jakoukoli informaci mezi kulturami (jazyky), a tedy vlastně překládat bez toho, aby informace neutrpěla během přenosu ztrátu nebo naopak nežádoucí doplnění. Teorie o nepřeložitelnosti byla mezi teoretiky překladu velice oblíbená zejména v době rozvoje kulturní antropologie (60. léta 20. století v anglosaské tradici, po roce 1989 v Československu). Později ustoupila úvahám o jazykových univerzáliích a v současnosti je již překonána. Tématem lingvistického determinismu se zabýváme v Teor: 2. 1. 3.

⁶⁴ Hauser, 1980, s. 83-84.

⁶⁵ Tamtéž

Ruské vidění světa

Protože se naše práce zabývá vlivem ruštiny na jiné jazyky, je zapotřebí nejprve prostudovat, jaká je vlastně ruská historická „zkušenost se světem“ a jaké myšlení můžeme v ruském jazyce očekávat. Dnešní ruština je syntézou vlivů, jež souhrnně uvádíme v následující tabulce:

vliv na podobu jazyka	oblast vyjadřování	historická podmíněnost
základní slovní zásoba	příroda, zemědělství, tělo, čísla, rodinné vztahy, zájmena, základní činnosti a jevy (asi 2000 lex. j.)	všeslovanský jazykový základ
východoslovanská specifika	výrazy, přítomné pouze na slovanském východě (sorok, devjanosto)	ztráta slovan. jaz. jednoty, mocenská politika raných středověkých států a úředních knížectví na slovan. východě
církevní slovanština	jihoslovanské (bulharské) církevní lexikum vysokého stylu (včetně zprostředkovaného vlivu byzantské řečtiny). Až do počátku 18. stol. jediný spis. jaz. na rus. území, dodnes tvoří podstatnou část lexika, při existenci ruského protějšku vyjadřuje vyšší styl.	jihoslovanský (bulharský) kulturní vliv, církv. dějiny, pokřtění Rusi
„exotické jazyky“	vliv turkotatarské a altajské skupiny, jaz. vliv národů Pobaltí, Kavkazu, centrální Asie, Sibíře, Dálného východu, Dálného severu	ruské dobovačné války a tažení napříč Asií
evropské jazyky 18. století	něm. – technika, vojenství; hol. – mořeplavba fr. – umění, pojmenování lidských citů; it.-hudba, architektura; lat. – obecněvědný základ, medicína, právo...	imperátorská politika Petra I.
Vrcholy ruské literární tradice 19. stol.: Puškin, Lermontov a další	pojmenování lidských citů, abstraktní lexika, deminutiva, zjemnění ruštiny, vytvoření domácích ruských slov vysokého stylu (zemědělskou terminologií nelze psát román), ustanovení spisovné normy ruštiny, počátek schopnosti vyjadřovat skutečnosti ekvivalentní nejkulturnějším jazykům (fr.), a tedy fakticky možnosti překládat z nich	osobní autorita, vzdělání a genialita tvůrců
vlastní vnitrojazyková dynamika	ovlivňování spis. normy profesionalizmy, dialektizmy...	kontakty mluvčích různých soc. skupin
zvyšování gramotnosti	ovlivňování mluvčích spis. normou ve školách	revoluce 1917, vznik SSSR
evropské jazyky 19. – 21. stol.	angl. – technika, věda; trendy, něm. – technika, věda, vojenství; fr. – umění, móda	(geo)politické sblížení a kontakty Ruska s Evropou, války
současná média	ovlivňování mluvčích spis. normou i nespis. progresivním lexikem, stírání kulturních i mezijazykových rozdílů, anglicizmy, zkratková slova	masové informace a zábava, globalizace, vliv technologií

Tabulka č. 5 – Formování ruštiny

Základem tradičního ruského vidění světa jsou obavy o elementární přežití v podmínkách nepřátelského obklíčení. Ruské státy od raného středověku po dnešek neusále vedly války proti velkému počtu různě kulturně vyspělých národů. Na počátku svých dějin musely čelit hrozbě silnějších sousedů v zemi, která postrádá přirozené překážky, jež umožnily vzestup raně středověkých evropských křesťanských států. Později se ruští vládci sami stali agresory a začaly rozšiřovat své panství (od poloviny 15. století do poloviny 20. století průměrně o 90 km² každý den). V průběhu známého *zavoevanija Sibirii* se krutě vypořádali s místními národy a ruská země se nakonec stala nejen hrozbou, popř. mocným spojencem evropských států, ale také, jak se dnes s oblibou uvádí, „evropskou hrází asijské hrozbě.“ Ruské dějiny jsou vesměs dějinami válek o přežití jedněch či druhých, provázenými nesmírnými krutostmi na obou stranách. Tyto historické skutečnosti jsou základem některých (skutečných i domnělých) „typických ruských povahových rysů.“ Jimi máme na mysli především podceňování hodnoty lidského individua, sklon k velkorysému megalomanství a plýtvání, krutost i odolnost vůči krutosti, tzv. lidový monarchismus (víra ve svatou moc cara, delegovaná později na svatou moc shůry obecně a sovětských generálních tajemníků zvláště), nacionalismus, mesianismus, paternalistickou shovívavost i opovržení k malým národům, ale i velkorysost a houževnatost. Unikátní historická zkušenost tzv. vlasteneckých válek (1812 i 1941-1945) navíc přinesla Rusům poznání vlastní neporazitelnosti, hrdost na ozbrojené síly a změnu chápání médií (média jako nástroje oslavování, a tedy i propagandy).

Všechny tyto kvality jsou dnes obsaženy v ruském jazyce a pokud se tento šíří mimo Rusko, šíří se s ním.

4. 2 Rusko-český překlad

4. 2. 1 Z dějin československého překladu: Překlad z ruštiny po roce 1945

Po skončení německé okupace došlo v naší společnosti ke kulturním, politickým a také ideologickým změnám. Inteligence včetně překladatelů a jazykovědců byla těžce zasažena nedávnými událostmi. Pozvolna se začaly měnit nálady ve společnosti ve prospěch stále bližšího vztahu se Sovětským svazem. Zklamání z přístupu západních demokratických velmocí k osudu předválečného Československa spolu s nadšením z konce tragické války a vděčností sovětským osvoboditelům povzbuzovalo prosovětskou orientaci mnoha lidí. Vyvíjel se nekritický vztah ke všemu, co přicházelo ze slovanského východu, a to včetně jazyka, literatury, politických konceptů a zahraničně politické orientace. Pro levicově a rusofilsky orientované autory znamenal ruský původ slova automaticky jeho vysokou hodnotu. Užívání rusizmů patřilo k dobrému tónu a svědčilo o „správné“ ideové orientaci díla i autora. Kromě toho došlo v Československu ke střídání překladatelských generací. Autority předcházejícího období byly buďto stíženy válečnými událostmi, nebo zaměřily svůj zájem jinam. B. Mathesius se více věnoval vyučování, F. Píšek diplomacii. „*Nastoupila velmi početná nová generace, která musela naplnit neobyčejně velkou poptávku bez patřičných zkušeností i bez důkladných znalostí věcných, literárněhistorických a dokonce i jazykových.*“⁶⁶ Nemůžeme proto hovořit o zcela bezproblémovém navázání na předválečnou překladatelskou tradici, přinejmenším, jedná-li se o ruskojazyčné práce.

Chceme-li se zabývat problematikou pronikání sovětské ideologie do českého jazyka prostřednictvím překladu, je třeba zmínit některé důležité skutečnosti, jež začaly po roce 1948 nabývat na významu. První z nich bylo „*přijetí zásad sovětské kulturní politiky právě v době, kdy ta se dostává do stadia nejhlubšího úpadku a kdy její realizace přináší kulturnímu životu nesmírné škody.*“⁶⁷ Kulturní politika ústředních orgánů komunistické moci přispěla rovněž k tomu, že většina našich překladatelů a dalších literárních pracovníků se seznamovala se sovětskou literaturou ve velice zúženém profilu, jenž byl jednoznačně a závazně stanoven státní mocí. Námětově se ruská, a tím následně také česká tvorba omezily na dva proudy: válečné úsilí završené vítězstvím a „*nasládlá líčení vesnické kolchozní idyly.*“⁶⁸

V této etapě vývoje československé literatury nastal významný kvantitativní nárůst

---

⁶⁶ Hrala, 2002, s. 234.

⁶⁷ Tamtéž, s. 235.

⁶⁸ Tamtéž, s. 235.

překladech prací z ruštiny, jakož i značná popularizace ruské klasické literatury u našich čtenářů. Státní finanční a ideologická podpora vybraných nakladatelství přispěla k vydávání rozsáhlých edic zachycujících zejména období ruského kritického realismu (Knihovna klasiků nakladatelství Svoboda apod.) Uvedené tvorbě se následně dostávalo péče, která dalece přesahovala praxi „svobodných“ nakladatelství fungujících na tržním základě. Každá vydaná publikace byla opatřena rozsáhlým komentářem, poznámkovým aparátem, bohatě ilustrována a náležitě recenzována. Sovětský kulturní vliv s sebou přinesl rovněž díla neruských a neslovanských (kavkazských a středoasijských) autorů, s nimiž byl československý čtenář seznamován. Působení „exotické“ literatury (zhusta však překládané z ruštiny) bylo poněkud problematické, protože folklór a tradice neslovanských národů Sovětského svazu byly u nás do té doby neznámé a musely si své publikum teprve hledat.

4. 2. 2 Překladatelská metoda doby

Pro překladatelskou metodu počátku socialistického období v Československu byl typický značný respekt k originálu a *“tendence k zvýraznění politického nebo výchovného významu.”*

⁶⁹ Překladatelé se striktně drželi normy spisovné češtiny, čímž se na některých místech dopouštěli hyperkorektních jazykových formulací. Z mnoha dříve běžných slovních spojení vznikaly ustálené výrazy, jimž odpovídalo jediné “správné,” “kanonizované” překladatelské řešení. Vznikal politický propagandistický jazyk s jeho ustrnulými obraty. Ten se stále více podobal jazyku sovětských formalizovaných textů s politickým obsahem (stranické materiály, závěry sjezdů, projevy funkcionářů apod.) Došlo k ovlivnění stylové povahy českých a slovenských textů uvedených žánrů. Tento jev začal brzy pronikat též do oblasti textů uměleckých (či textů s uměleckými ambicemi), kde působil značně příznakově a zapříčinil pokles jejich estetické hodnoty. Rejstřík možných překladatelských řešení byl stále chudší a méně barvitý, krásná literatura se zahalila do “jazykové šedi.” Příčinou bylo mimo jiné režimní upřednostňování překladatelů, kteří se mohli vykázat spíše ideovou spolehlivostí než odbornými kvalitami. Naproti tomu skuteční překladatelé předválečné generace, jako Emanuel Frynta a Bohumil Mathesius *“stáli na okraji nakladatelského, a tím i čtenářského zájmu.”* ⁷⁰

Překlady z ruštiny nebyly veřejností během socialistického období ceněny příliš vysoko. Odborné i široké čtenářské veřejnosti byla předkládána produkce často nízké

---

⁶⁹ Tamtéž, s. 235.

⁷⁰ Tamtéž, s. 236.

umělecké hodnoty. Ta navíc před československým publikem reprezentovala ruskou literaturu vůbec. Názory, jež si v tomto období čtenáři vytvořili o ruské literatuře, často přetrvávaly dodnes. Jednalo se o přesvědčení, že ruská tvorba se *“nevyrovná vrcholům ostatních významných evropských literatur té doby, neboť má pouze průměrnou nebo i nižší hodnotu, navíc zatíženou ideologií, která je stále méně atraktivní.”*⁷¹ K tomu dále přistupovala řada volených překladatelských řešení. Státem řízená propaganda nadto vyzdvihovala průměrná a podprůměrná díla a uměle jim vytvářela podmínky k působení na čtenáře (povinná školní četba apod.)

Důležitý moment ve vývoji překladatelské tradice nastal v polovině 50. let 20. století, po smrti J. V. Stalina. Nastalé mírné uvolnění poměrů přivedlo na tvůrčí scénu některé rehabilitované autory a překladatele, kteří narozdíl od jejich předchůdců vnesli na sovětskou literární scénu skutečnou kvalitu a profesionalitu. Máme na mysli především jména Aksjonov, Jevtušenko a Vozněsenskiij. Tito výjimeční literáti dokázali nejen u sovětských čtenářů oživit zájem o četbu ruské klasiky, moderny a avantgardních děl. Nedlouho poté byl oceněn také A. Solženicyn. Ohlas změny klimatu na ruské umělecké scéně se s jistým zpožděním projevil rovněž v Československu. Naši přední rusofilští a levicově orientovaní intelektuálové zareagovali pohotově a vstřícně. Během několika málo let se objevily desítky reedic a nových překladů kvalitních ruských děl a československá překladatelská scéna se nadechla k novému životu. *“Díla nové sovětské vlny našla odpovídající protějšek v nové překladatelské generaci, reprezentované posléze J. Zábranou a čítající desítky jmen nejen překladatelů...”*⁷² Příslušníky generace chruščovovské éry přelomu 50. a 60. let 20. století již lze považovat za plně kvalifikované profesionály. Právě oni se zasloužili o popularizaci ruskojazyčné četby v Československu.

Následkem uvedených změn došlo na československé literární scéně k zajímavé situaci. Překlady z ruštiny a rusistická četba vůbec se začaly dostávat do popředí zájmu, až se nakonec staly silou udávající tempo a směr vývoje naší kultury. Na počátku 60. let 20. století se tak dělo zcela přirozeně, nenuceně a někdy dokonce v rozporu s oficiální kulturní politikou státu. Československý čtenář si na základě vlastního zájmu nacházel cestu k ruské literatuře. Ta, stejně jako francouzská, německá, britská, americká a další klasická tvorba, vycházela z levných sešitů a stala se dostupnou široké obci zájemců. Došlo ke sblížení jazyka umělecké literatury s obecnou češtinou. Tehdejší překladová metoda dala přednost citlivému výběru uměleckých prostředků před politicko-výchovnou funkcí literatury. V překladatelské praxi

---

⁷¹ Tamtéž, s. 236.

⁷² Tamtéž, s. 237.

tohoto období se prosadil princip překladatelské pragmatiky, tedy respektování specifických rysů a potřeb cílového čtenáře a zaměření se na ně. Tímto způsobem se český překlad rozvíjel a tříbil svůj vkus až do roku 1968.

4. 3 Bulharské rusofilství

Počátky proruské kulturní orientace Bulharska sledujeme od počátku formování bulharského národního vědomí, tedy přibližně od Pajsije Chilendarského. Již před ním však existovaly vazby na Rusko, a to v oblasti duchovní. Bulharské kláštery musely čelit silícímu tlaku řeckého emancipovaného kléru a v ruské pravoslavné církvi spatřovaly svou oporu. Ruské kláštery mohly přežívající bulharské církvi poskytnout množství nově vydávaných (tedy tištěných) knih, psaných jak církevní slovanštinou, tak rusky. Knihy byly do bulharské části Osmanské říše „pašovány“ za dramatických okolností a staly se základem prvních nesmělých projevů bulharského národního uvědomění (Istorija slavjanobolgarskaja z roku 1762). Rusofilství jako politickou orientaci pozorujeme u některých bulharských politiků již od osvobození z roku 1878, prvního významného vrcholu dosáhne později, za vstupu země do první světové války.

Na formování národně osvobozeneckého hnutí v bulharské části Osmanské říše měla významný vliv přítomnost ruských carských vojsk na Balkáně během protitureckých válek. Roku 1774 byla v Kučuk Kajnardži podepsána mírová smlouva mezi Ruskem a Osmanskou říší, na jejímž základě si Rusko činilo nárok na „ochranu“ pravoslavných věřících, nacházejících se na tureckém území. Osmanská říše tehdy již nebyla schopna vojensky ani politicky čelit ruským požadavkům, což bulharské národní síly s nadějí vítaly.

Sílil ruský vliv na balkánské státy. Ruská vláda podporovala vysílání různých agentů a agitátorů (v protitureckém, nacionalistickém a všeslovanském smyslu) mj. i na bulharské území, a to prostřednictvím nově založených zastupitelských úřadů v Istanbulu. Tak se do Bulharska dostal i významný kulturní činitel Jurij Venelin. „Na náklady ruské Akademie věd pobýval na území Osmanské říše, sbíral bulharský folklór a věnoval se jazykovědnému zpracování bulharštiny, kterou ostatně chápal jako nářečí ruštiny. Ovlivnil a podpořil první bulharské obrozence. (například Aprilova, kterého získal pro myšlenku vybudování bulharského systému vzdělání, nezávislého na řeckém. Aprilov založil v roce 1835 první bulharské gymnázium v Gabrovu.)“⁷³ V následujícím období (se zlepšením hmotné situace

---

⁷³ Nahodilová, 2002.

obchodnických vrstev) došlo ke vzniku nového fenoménu v bulharské společnosti, totiž možnost získání evropského vzdělání (nejen Moskva či Oděsa, ale také Francie, Německo, Rakousko-Uhersko, Švýcarsko, Anglie a další země).

Na počátku 20. století bylo bulharské národní i politické sebevědomí poněkud silnější a někdejší „naivní rusofilství“ bylo nahrazeno pragmatičtějšími principy zahraniční politiky. Když před vypuknutím první světové války Bulharsko vyčkávalo a lícitovalo o větší prospěch na obě strany, sehrálo rusofilství svou úlohu, avšak nakonec ustoupilo politicko-vojenské kalkulaci (vítězství Německa a jeho spojenců se zdálo pravděpodobnější).

Po skončení Světové války se uplatnila politická, hospodářská i kulturní orientace na Německo a Rakousko (a šířící se germanofilství), s nimiž Bulhary spojoval tzv. revizionismus, tedy snaha revidovat údajně nespravedlivé výsledky právě skončené války.

Ani porážka v první světové válce nezabránila o dvacet let později vzniku tzv. „režimu osobní moci“ Borise III. „Car dával přednost germanofilské vládě i zahraničněpolitické orientaci. Komunisté se naopak podle směrnic Komunistické internacionály snažili o spolupráci se všemi stranami, které se byly ochotné účastnit antifašistické fronty. [...] Rusofilství širších vrstev obyvatel sehrálo v následujících letech nemalou roli a politické dění nepřímo ovlivnilo.“⁷⁴ V letech 1938-1939 se bulharská zahraniční politika znovu nesla v duchu nejistoty a snah nepřivést zemi do další „národní katastrofy.“ Výsledkem bylo křehké spojení s Německem na jedné straně a nevyhlášení války Sovětskému svazu a neochota poslat vojáky na východní frontu na straně druhé. Proruské nálady širokých vrstev bulharského obyvatelstva se od počátku přítomnosti wehrmachtu a německých úřadů v zemi (od r. 1941) projevíly ve vzniku partyzánského hnutí. To dokázalo na čas sjednotit nejen politické odpůrce (komunisty a antikomunisty), ale také tradiční nepřátele minulých válek, Bulhary a Srby („Jugoslávce“ v titovském smyslu).

Po roce 1944 bylo všeobecné proruské cítění využito sovětskou propagandou. Ta cíleně vytvářela a podporovala představu mnohaleté tradice rusko-bulharského přátelství. V 50. a 60. letech 20. století bylo Bulharsko stavěno do pozice dlužníka, od něhož se v Sovětském svazu očekává vděčnost. Za éry Todora Živkova (od roku 1956) byla bulharská zahraniční politika vůči Sovětskému svazu charakterizována svým postojem podřízeného a závislosti na rozhodnutí Moskvy zesílila až na pokraj ohrožení státní suverenity. Ruské zásahy do bulharských vnitřních záležitostí byly v rozporu s článkem Ústavy o státní svrchovanosti. Národní, kulturní, církevní, jazyková, politická a hospodářská blízkost k Sovětskému svazu

---

⁷⁴ Tamtéž

poskytovaly Živkovově propagandě dostatek možností k manipulaci s národem.

4. 4 Exotizmy a exotizace v překladu

Exotizmy jsou lexikální jednotky, pojmenovávající reálie způsobu života určitého společenství, jimiž se toto odlišuje od jiných skupin mluvčích. Kritériem pro rozlišování „našeho“ a „cizího“ je nejčastěji příslušnost k jazyku nebo jeho dialektu, národu, kmeni či politickému státu, popř. ke kulturnímu okruhu nebo náboženství. V teorii překladu je exotizmus definován jako výraz přijímající kulturu a jazyku cizí, přičemž tato cizorodost je záměrná a má svoji funkci. V cílovém jazyce často není přítomno odpovídající pojmenování. Překladačských řešení pak bývá několik: ponechání výrazu v originální podobě s doplňujícím vysvětlením (a případnou transkribcí či kalkem), užití autorského slova a pokus o jeho prosazení, anebo mírný odklon od původního významu směrem k nejbližšímu existujícímu výrazu.

Každý překladový text je nadán schopností působit na přijímající kulturu. Po svém uvedení do literárního kontextu cílového společenství se stává součástí jeho literární tradice a získává podobné kulturní funkce jako mají díla původní. Kromě toho však překlad obsahuje další informaci, již není domácí dílo schopno čtenáři zprostředkovat. Je nositelem informace o zázemí originálu. Tím dochází ke kontaktu dvou kulturních prostorů. Tato exotizace, seznámení čtenáře s „cizím světem“, je pak v protikladu s jistou čtenářskou poptávkou po „klamu v mezích pravděpodobnosti.“ Tímto klamem chápeme spolu s J. Levým situaci, kdy čtenář chce mít dojem, že čte překlad. Je tedy třeba mu tento dojem zprostředkovat zachováním koloritu originálu, tj. užitím exotizmu. Rozpor mezi naturalizací a úmyslným zachováním cizího elementu v překladu může působit překladateli jisté obtíže. Jiří Levý o tom píše: „*Oba úkoly překladové literatury jsou často v napětí; na jedné straně chceme, aby překlad Rámájanam na nás působil jako původní dílo naší národní literatury, ale na druhé straně nám má také ukázat, jaké jsou charakteristické rysy hinduistické epiky, jak lidé ve staré Indii mysleli a jednali.*“⁷⁵ V této souvislosti je dále třeba zmínit informativní funkci překladu. Jedná se o složku překladu, která má za cíl seznámit či poučit čtenáře např. o kulturních zvláštěnostech (reáliích) výchozí kultury. Tato složka je tím potřebnější, čím jsou si výchozí a přijímající kultura vzájemně vzdálenější. Překladatel pak musí mít na paměti, že pro některé čtenáře, především z kulturně vzdálené oblasti, může být jediným reprezentantem jeho

---

⁷⁵ Levý, 1998, s. 98.

literatury (a obecněji národa) a měl by tuto skutečnost zohlednit při své práci. „Úplnější či méně úplné zachování národních zvláštností díla si překladatel může dovolit podle toho, jakou informovanost o cizí kultuře může u svého čtenáře předpokládat; zároveň však má možnost si čtenáře vychovávat k lepšímu pochopení cizí literatury.“⁷⁶

S exotizmy se ve velké míře setkáme v textech publicistických, zejména jsou-li věnovány popisu některého cizího národa. V cestovatelské publicistice mohou být zcela nepostradatelné. V textu uměleckém pak mají vlastní slohový účinek, jehož autor záměrně využívá k vykreslení povahy místa či osob, tedy k zachycení a předání původního koloritu. Pro navození dojmu cizího, a tedy exotického, prostředí může překladatel užít i slov původního jazyka, jež nejsou slovníkovým ekvivalentem slov originálu a třeba ani nevystihují myšlenku daného úseku textu, jsou však nositeli informace o cizím původu textu a současně se jedná o slova široké čtenářské veřejnosti bezpečně známá. Například: *В семье двое детей – бой энд герл* nebo *жареные курицы*. V těchto případech napomáhá správnému porozumění kontext a autor či překladatel spoléhají na jistou minimální čtenářskou informovanost, tzv. minimální vědomostní pozadí.

Proces přejímání nového lexika z ruštiny v 50. letech 20. století a analogický proces přejímání z angličtiny od 90. let 20. století do současnosti vykazují shodný rys. Tím je společná stylová charakteristika většiny takto přejímaných lexikálních prostředků. V obou případech se jednalo o výrazy a) prestižní a módní; často b) odborné až terminologické (*kryptokomunismus, nomenklatura, pragocentrismus, restrukturalizace, revitalizace* a další). „...některá z uvedených přejímaných slov, užívá-li se jich mimo odborné vyjadřování v běžné komunikaci, připadají nezvyklá, módní a dokonce zbytečná, zvláště mají-li česká synonyma. Tu je však třeba uvážit i výhodnost tvoření jejich odvozenin a specifickou splnitelnost synonym, výhodnost jejich jednoznačnosti a vyloučení nevhodných asociací. Ovšem nevhodná je inflace cizích slov vyplývající ze špatné znalosti cizích jazyků i možností češtiny, z nedbalých překladů a ze snobismu.“⁷⁷

O procesu začleňování nového lexika do přijímacího jazyka blíže viz. Teor: 2. 2. 2.

---

⁷⁶ Tamtéž, s. 99.

⁷⁷ Filipec, 1992, s. 6.

Empirická část

1. Empirické šetření v primárních pramenech

1. 1 Materiál excerptce

Za materiál excerptce, primární zdroj empirických dat, byl pro potřeby naší práce zvolen níže specifikovaný soubor publicistických textů. České prostředí je reprezentováno listem *Rudé právo*, bulharské prostředí listem *Rabotničesko delo* (a doplňkově listem *Zora*, který dokumentuje období před revolucí roku 1944). Oba hlavní deníky byly tiskovými orgány komunistických stran a jejich ústředních orgánů, a byly tedy povolány sloužit věci propagandy a jazykové manipulace. S primárními prameny pracujeme formou sond do různých období (RP 1950 – 1955 v porovnání s roky 1966 – 1967, RD 1945, Zora 1942). Jednotlivé výtisky reprezentují významné společenské události roku: novoroční projevy 1. 1., výročí socialistické revoluce v Československu 25. 2., Mezinárodní den žen 8. 3., Svátek práce 1. 5., Den osvobození v Československu 9. 5., úmrtí J. V. Stalina a K. Gottwalda 6. 3., resp. 14. 3. 1953, výročí socialistické revoluce v Bulharsku 9. 9., výročí VŘSR 7. 11.)

Pro zvýšení objemu zkoumaného materiálu doplňujeme výtisky vybrané náhodně. Při práci využíváme skutečnosti, že většina „režimních“ výročí a svátků byla díky podobnému společenskému a politickému vývoji společná pro bulharské i československé prostředí. Výtisky RD pocházejí z 8. – 15. září 1945. Důvodem výběru výtisků byla snaha reflektovat bulharské revoluční události roku 1944 u příležitosti jejich prvního výročí. Základní údaje o jednotlivých periodikách jsou uvedeny níže. Práce se nadto doplňkově zabývá otázkou reflexe „demokratických“ a církevních svátků a výročí v socialistickém tisku. Z toho důvodu jsou do analýzy zahrnuty rovněž výtisky datované dny 28. 10. (výročí vzniku samostatné ČSR), 24. 12. a 25. 12. (vánoční svátky).

1. 1. 1 Charakteristika primárních pramenů

Rudé právo

Deník RP byl založen roku 1920 jako tiskový orgán komunistické strany. Od roku 1948 je považován rovněž za pokračovatele listu Právo lidu vydávaného tehdejší sociální demokracií, která byla téhož roku sloučena s Komunistickou stranou Československa. V období mezi lety 1948 a 1989 dosahovalo RP daleko nejvyššího nákladu mezi všemi režimem akceptovanými periodiky a bylo nástrojem stranou řízené manipulace s veřejností. V revolučních dnech roku 1948 dosáhlo dokonce nákladu přesahujícího 600. 000 výtisků. Vedle státního rozhlasu a později televize bylo RP nejdůležitějším oficiálním státním médiem, které se podílelo na šíření socialistické propagandy. Na počátku 50. let 20. století vycházelo denně (4 strany), včetně sobot (4 strany) a nedělí (6 stran). „Jednotlivé články jsou rozsáhlé a nepodepsané [...] Nelze nalézt téměř žádné pravidelné rubriky ani seriály [...] Jednotlivé stránky jsou svým obsahem téměř zaměnitelné [...] RP v roce 1953 působí zcela výhradně jako nástroj budování socialismu, bez jakéhokoliv prostoru určeného k zábavě, odpočinku, případně nepolitickému vzdělávání atd.“⁷⁸

Současně s deníkem Právo fungovalo také vydavatelství RP, později přejmenované na vydavatelství Florenc. Po revoluci z roku 1989 byl z názvu odstraněn podtitul „deník KSČ“ a nahrazen formulací „levicový list“. Obsah RP se postupně začal vzdalovat socialistické ideologii a s příchodem nové generace novinářů, signatářů Charty 77 (Petr Uhl), se jasně distancoval od předlistopadové linie. Roku 1995 došlo k přejmenování listu na Právo. Pod tímto názvem vychází dodnes.

Rabotničesko delo

RD (Работническо дело) bylo bulharským levicovým listem, který vycházel mezi lety 1927 (5. 3.) a 1990. Od svého založení do převratu ze dne 9. září 1944 vycházel jako týdeník. Roku 1935 musel pro své levicové myšlenky přejít do ilegality. Roku 1948 se stal oficiálním tiskovým orgánem Bulharské dělnické strany (БПИ). RD je rovněž pokračovatelem listu Rabotničeski vestnik, jenž zanikl roku 1938. Jeho prostřednictvím byla šířena socialistická propaganda a přátelské postoje k Sovětskému svazu, který do roku 1944 stál na opačné straně

---

⁷⁸ Röhrich, 2008, s. 81.

druhé světové války. Ačkoliv mezi oběma státy nedošlo k otevřené konfrontaci pravidelných armád, odehrály se jisté pohraniční incidenty a partyzánské akce. Oficiální deklarace přátelství se Sovětským svazem však přesto nebyla iluzí, neboť v bulharské společnosti byly tradičně přítomny rusofilské tendence. RD kritizovalo vládní politiku před rokem 1944, především ambice cara Borise III. a zatažení Bulharska do války na straně Německa. Byla zde rovněž zveřejněna výzva Georgi Dimitrova k vytvoření Národní fronty (Отечествен фронт, ОФ). Během celé éry socialismu v Bulharsku plní RD úlohu oficiálního státního média ovládaného komunistickým stranickým aparátem (stejně jako později státní televize a další média). Od roku 1990 se podobně jako RP v Československu začíná postupně vzdalovat socialistickým idejím a vychází pod novým názvem Duma.

1. 2 Výsledky šetření

Empirickým šetřením v primárních pramenech byl stanoven níže uvedený soubor klíčových slov (dále KS), jež poslouží za materiál pro práci se sekundárními prameny. Jedná se o adjektiva, která byla vybrána z množiny všech adjektiv obsažených v excerpovaném vzorku materiálu, a to na základě dvou **kritérií, kvantitativního a kvalitativního**: a) **frekvence a množství kolokací**, b) **dobový příznak** (adjektiva charakterizující jazyk jejich doby, přestože jejich frekvence nebyla nejvyšší). Adjektiva jako slovní druh byla zvolena pro analýzu jazyka proto, že jsou jedním z nejvýraznějších jazykových prostředků, jež jsou nositeli hodnotících postojů a na nichž lze dokázat ideologické působení propagandy. Sémantický příznak hodnocení byl v jazyce socialistické propagandistické publicistiky důležitým prostředkem manipulace a vnucování autorských postojů příjemci textu. Adjektiva rovněž poskytovala ideologům možnost „třídění světa na dobré a špatné.“ Pro češtinu i bulharštinu byl soubor KS stanoven samostatně. Všechny příklady uváděné v Empirické části práce jsou převzaty z materiálu RP, RD a Zora (pro bibliografické údaje viz přehled pramenů).

kladně hodnotící	počet vzájemně odlišených kolokací	celkem opakování	kritérium volby
sovětský	53	417	frekvence
komunistický	3	108	dobový příznak
socialistický	27	62	frekvence
lidový	20	62	frekvence
pracující	11	54	frekvence
dělnický	9	28	dobový příznak
záporně hodnotící			
imperialistický	36	36	frekvence
kapitalistický	23	33	frekvence

Tabulka č. 6 – Klíčová slova, Rudé právo

kladně hodnotící	počet vzájemně odlišených kolokací	celkem opakování	kritérium volby
народен	44	73	frekvence
демократичен	12	20	frekvence
национален	10	25	frekvence
трудоу	7	11	dobový příznak
съветски	5	14	dobový příznak
работнически	3	7	dobový příznak
záporně hodnotící			
империалистически	1	2	dobový příznak

Tabulka č. 7 – Klíčová slova, Rabotničesko delo

Předkládáme kompletní přehled dobově příznakových adjektiv a všech jejich kolokací zjištěných excerpací materiálu **RP** (tabulka č. 8) a **RD** (tabulka č. 9). Řazení v tabulce odpovídá kolokabilitě (počtu navzájem sémanticky odlišených substantiv, popř. dalších adjektiv spojovaných s hlavním výrazem). Číselné hodnoty v záhlaví udávají **počet vzájemně odlišených kolokací / celkový počet opakování**. Číselné hodnoty u substantiv udávají počet jejich opakování. Rozvíjející výrazy jsou řazeny podle frekvence a dále podle abecedního pořádku. Slova uvedená pod čarou nebyla pro jejich nízkou frekvenci, malou spojitelnost s rozvíjejícími výrazy nebo nedostatečnou příznakovost zvoleny za klíčová slova. Jedná se o výčet dalších nejběžnějších ideologicky zatížených lexikálních jednotek zjištěných v pramenech, které dotvářejí obraz manipulativního jazyka užívaného v žurnalistické praxi listy RP, resp. RD v období po revolucích 1944, resp. 1948. Mezní hodnotou pro zařazení, resp. nezařazení do množiny KS podle frekvence byly hodnoty **10 / 30** pro RP a **10 / 20** pro RD. Kromě frekvence byla potenciální KS rovněž posuzována podle kvalitativního kritéria, a sice podle jejich dobového příznaku. Tím rozumíme schopnost slova dokumentovat dobu, v níž je užíváno, její jazyk a stylové konvence.

1. sovětský 53/417

svaz, sváz x 215
armáda x 68
lid, lidé x 42
republiky x 6
ženy x 5
delegace x 4
vláda x 4
země x 4
zkušenosti x 3
hrdinové x 3
odborníci x 3
pracující x 3
stachanovci x 3
stát x 3
velvyslanectví x 3
metody x 2
novátoři x 2
obchod x 2
poesie x 2
s.-československé přátelství x 2
spisovatelé x 2
státní hymna x 2
velvyslanec x 2
vládní delegace x 2
vojenský atašé x 2
agrotechnická věda
bohatýři
budovatelé komunismu
člověk
hlavní město
hymna
inteligence
kolchozníci
kontrolní komise
lékaři
mistři vysokých sklizní
odborářská delegace
pavilon
pomoc
pracující lid
prapor
revoluce
s.-rumunské přátelství
státní vlajka
taviči
území
válcovny
vědecko-technické zkušenosti
vojenská věda
vojenské umění
vojska
železničáři-stachanovci
život sám

2. imperialistický 36/36

agenti
agentura
bandité
dravci
expanze
heslo
hledisko
hnutí
chleboďárce
intervence
intriky
konkurenti
lůno
obviňování
ochránce
okupace
páni
panství
politika
pozice
provokace
reakce
režim
rovnováha sil
satelit
strůjci nové války
tábor
tlampač
uchvatitelé
váleční paliči
válka
velmoc
vliv
výboje
vztahy
záměr

3. socialistický 27/62

VŘSR x 8
republiky x 6
výstavba x 5
revoluce x 4
soutěž, soutěžení x 4
vlast x 4
budoucnost x 3
budování x 3
společnost x 3
hospodářství x 2
město x 2
Sovětský svaz x 2
velkovýroba x 2
ekonomika
fond soc. akumulace
heslo
práce
průmysl
přestavba společnosti
sektor zemědělství
stát
systém
vlastenectví
výroba
základna
zákonnost
závazky

4. kapitalistický 23/33

státy x 5
společnost x 3
reakce x 2
váleční štváči x 2
západ x 2
země x 2
heslo
chaotická výroba
kořistníci
nepřítel
osnovatelé války
podnikatelé
pořádky
předsudky
republika
řád
strany
svět
tábor
vykořisťovatel
zisk
zřízení
živly

7. dělnický 9/28

třída x 13
strana, -y x 7
mládež x 2
hnutí
milice
První máj
solidarita
vůdci
život

---

5. lidový 20/62

demokracie x 16
republika x 8
armáda x 6
Čínská republika x 6
soudci x 5
správa x 5
masy x 2
vláda x 2
Československá republika
Čína
Čínská osvobozená armáda
čínští dobrovolníci
knihovna
krev
kursy ruštiny
president
projevy
revoluční strana
sněmovna
vojska

8. komunistický 3/108

strana, -y, KSČ x 106
funkcionáři
metoda

6. pracující 11/54

lid, lidé x 39
rolnictvo, rolníci x 3
člověk x 2
kolektivy x 2
masy x 2
Československo
disciplína
dorost
mládež
morálka
zemědělci

ostatní výrazy, nezvolené za klíčová slova

9. národní 20/67

fronta x 21
důchod x 8
obrana x 7
hospodářství x 5
umělci, -kyně x 5
shromáždění x 3
výbory x 3
bezpečnost x 2
svátek x 2
bohatství
důchod
dům
existence
kultura
měřítko
nezávislost
prapory
rada
svoboda
život

12. hrdinný, -ský 11/16

lid x 3
město x 2
armáda
boj
odpor korejské lidové armáda
píseň
práce
sovětská armáda x 3
sovětský lid
třída
vojska

15. bratrský 9/10

pomoc x 2
strany
Československo
družba
jednota
Maďarsko
přátelství
Sovětský svaz
svazky

10. americký 20/30

imperialisté x 5
imperialismus x 3
agrese x 2
agresori x 2
delegace x 2
zbraně x 2
dravci
generálové, plukovníci a majori
kongres
kruhy
miliardáři
monopolisté
monopolistické kruhy
pátá kolona
poradci
propaganda
provokační falsifikace
tisk
vláda
zástupci

13. mírový 11/12

tábor x 2
bitva
budování
heslo
hospodářství
politika
práce
revoluce
smlouva
spolupráce
výstavba

16. stranický 7/9

organisace x 3
disciplína
funkcionáři
kázeň
manifestace
morálka
usnesení

11. demokratický 11/19

NDR x 5
republika x 5
Československo
Mezinárodní federace žen
Německo
práva
republiky
řád
spojení se širokými vrstvami
stát
tábor

14. politický 10/12

výbor x 2
život x 2
akt
bdělost
bojovníci
hodnota
příprava
strana
úroveň novin
výchova

17. budovatelský 7/11

práce x 4
úkoly x 2
dílo
heslo
úsilí
úspěchy
závazky

18. buržoasní 7/8 stát x 2 břežnová ústava osnovatelé puče republika řád tábor zrádní emigranti	19. lidově demokratický 6/24 republika, -y x 10 řád x 4 státy x 4 zřízení x 3 Československo x 2 vlast	20. leninsko-stalinský 6/6 cesta odkaz Pravda typ učení zásady	21. předsjezdový 4/7 stachanovské směny x 3 soutěž x 2 období směny
22. pokrokový 4/8 lidstvo x 5 americký spisovatel hospodaření methody práce	23. světový 4/9 mír x 6 kapitál reakce tábor míru	24. revoluční 4/6 vymoženosti x 3 bdělost a ostražitost boj strany	25. masový 4/4 práce organisace spotřeba veřejné organisace
26. májový 4/5 prapory x 2 dny oslavy průvody	27. třídní 3/8 nepřátelé x 3 nepřítel x 3 boj x 2	28. stalinský 3/3 moudrost perspektiva míru politika	29. uvědomělý 3/3 železná kázeň práce proletariát
30. nerozborný 3/3 družba svazek tvrz	31. pracovní 3/4 úsilí x 2 hrdinství síly	32. jednotný 2/13 JZD x 11 svaz českých zemědělců x 2	33. svobodný 2/2 lid práce
34. znárodněný 2/2 průmysl závod	35. reakční 2/3 pučisté x 2 propaganda	36. bolševický 2/2 principy vedení	37. nesmrtelný 2/3 Stalinovo jméno x 2 dílo Leninovo
38. horthyovský 2/2 banda vrazi	39. kontrarevoluční 2/2 puč spiknutí	40. závodní 2/4 rada x 3 kluby	41. šovinistický 2/3 rozpory x 2 nepřátelství
42. únorový 1/16 vítězství x 16	43. vítězný 1/15 únor x 15	44. zlepšovatelský 1/5 hnutí x 5	45. stachanovský 1/4 směna x 4
46. údernický 1/4 směna x 4	47. programový 1/3 heslo x 3	48. proletářský 1/3 internacionalismus x 3	

Tabulka č. 8 – Rudé právo

1. Народен 44/73

маси х 12
въстание х 6
власт х 3
войски х 3
милиция х 3
правителство х 3
свобода, -и х 3
милиция (-ионери) х 2
радост х 2
синове и дъщери х 2
събрание х 2
съдилища х 2
активност
армия
благодарност
благоденствие
воля
възхищение
вълна
дело
демонстрация
дума
единство
естрада
инициатива
интелигенция
интереси
литература
мнозинство
опера
организация
победа
права
признателност
регентство
резерви
сила
съд
съпротива
сърце
съюз
театър

2. Демократичен 12/20

сили х 7
държава х 2
развитие х 2
борба
България
власт
въстание
маска
народи
развитие на страната
среди
учреждения

4. Трудов 7/11

бригади х 5
героизъм
дисциплина
ентузиазъм
народ
подвизи
родолюбие

6. Работнически 3/7

дело х 3
партия х 3
трибун

3. Национален 10/25

комитет х 12
култура х 5
воля
живот
катастрофа
литература
независимост
празник
предателство
суверенитет

5. Съветски 5/14

съюз х 10
артисти
народи
общественост
територия

7. Империалистически 1/2

Германия х 2

ostatní výrazy, nezvolené za klíčová slova

8. Отечественен 2/103

фронт х 101
война х 2

9. Фашистки 23/37

управници х 6
власт х 4
диктатура х 4
Германия х 3
окупатори х 2
полиция х 2
главорези
движение
държавен апарат
елементи
жестокост
злодеи
идеология
клика
командуване
кръгове
натиск
опити
първенци
режим
система
тежко наследство
черно минало

10. Стопански 17/25

живот на страната х 4
програма х 4
живот х 2
фронт х 2
благоденствие на родината
бригада
вредители
възход на страната
Върховен съвет
грандиозно строителство
криза
планове
политика
прогрес
развитие
разруха
спекуланти

11. Политически 12/21

живот на страната х 4
живот х 3
права х 3
партии х 2
реакция х 2
бюро
група
комисар
лица
обстановка
организации
усет

12. Свободен 11/11

България
знаме
кръв
народ
отечество
преоценка
произвеждане на изборите
развитие
родина
състезание
творец

13. Патриотичен 10/13

част от армията х 3
воинство х 2
българско сърце
дълг
единство
индустриалци
мнозинство
организации
сили
търговци

14. Всенароден 10/12

женска организация х 2
манифестация х 2
веселба
веселия
въоръжено въстание
въстание
движение на трудовите бригади
празник
радост
тържества

17. Отечественофронтовски 7/9

власт х 2
писател(и) х 2
България
живот
партии
правителство
среди

20. Истински 6/7

празник х 2
герои
дело
интереси
клуб
паника

23. Въстанически 5/17

отреди х 11
войски х 2
движение х 2
операция
части

26. Прогресивен 4/4

град и село
интелигенция
народ
ток

15. Творчески 10/12

инициатива (-и) х 2
проблеми х 2
възход на страната
героизъм
живот
задачи
мощ
обсъждане
размах
сили

18. Героичен (-ски) 7/9

борба х 3
действия
дела
подвизи
решителност
усилия
Червена армия

21. Исторически 6/7

дело х 2
акт
година
задачи
заслуга
значение

24. Масов 5/5

демонстрации
организация
увличане на народ. маси
ударничество
участие

27. Културен 4/5

живот х 2
възход на страната
организации
съюзи

16. Партизански 9/30

движение х 16
отреди х 5
живот х 2
формации х 2
борба
бригада
воинство
несгоди
части

19. Братски 7/8

народ (-и) х 2
гробници
дружба
ръка
сътрудничество
съюз
Червена армия

22. Хитлеров 5/12

окупатори х 5
агенти х 3
Германия х 2
армия
враг

25. Решителен 4/9

удар х 6
битка
борба
действия

28. Немски 4/4

гестаповци
династия
завоеватели
офицери

29. Деветосептемврийски 3/5

въстание х 3
дело
победа

32. Непоколетим 3/3

воля
единство
решителност

34. Активен 3/3

жени
увличане на народните маси
участие

37. Народоосвободителен 2/4

армия х 2
войски х 2

40. Въоръжен 2/4

борба х 3
въстание

43. Победоносен 2/2

Червена армия
въстание

46. Бригадирски 2/2

вечер
движение

49. Съзнателен 2/2

жени
участие

50. Обществено-културен 1/2

живот на страната х 2
Tabulka č. 9 – Robotničesko delo

30. Германски 3/3

влакова композиция
завоеватели
орди

33. Централен 3/4

комитет х 2
Военно ръководство
комисия

35. Освободителен 3/3

войски
дата
дело

38. Царедворски 2/2

клика
оръдие

41. Обществен 2/3

живот х 2
дълг

44. Революционен 2/2

ток
щаб

47. Комсомолски 2/2

гвардия
дружество

51. Свободолюбив 1/2

народи х 2

31. Антифашистки 3/6

борба х 2
движение х 2
сили х 2

36. Червен 2/11

армия х 9
карамфили х 2

39. Икономически 2/3

изостаналост х 2
развой

42. Социален 2/2

законодателство
развитие

45. Организационен 2/2

живот
опит

48. Победен 2/3

вик х 2
край

1. 2. 1 Kolokace substantiv

V excerpovaném materiálu byly zjištěny adjektivně-substantivní frazémy s těmito nejfrekventovanějšími komponenty: *lid, republika, práce, život, boj, řád, politika, propaganda, dům* (RP) a *народ, въстание, борьба, сили, сэрце* (RD). Číselné hodnoty v záhlaví udávají počet vzájemně odlišených kolokací / celkový počet opakování. Číselné hodnoty u adjektiv udávají počet jejich opakování. Substantiva jsou uspořádána podle celkového počtu opakování slova v materiálu, jejich kolokace pak podle počtu opakování. Mezní hodnotou pro zařazení, resp. nezařazení substantiva do přehledu byla hodnota 5 / 5. Symbol „plus“ v záhlaví označuje skutečnost, že jak slovo, tak i všechny jeho uvedené kolokace byly mluvčími hodnoceny kladně. Symbol „minus“ analogicky.

1. Lid 13/148 +	2. Republika 7/39	3. Práce 17/31 +
pracující x 43	lidová x 11	budovatelská x 9
sovětský x 42	lidově demokratická x 10	masová x 2
československý x 36	Čínská lidová x 6	uvědomělá x 2
český x 8	demokratická x 6	mírumilovná x 2
slovenský x 7	kapitalistická x 2	svobodná x 2
milovaný x 3	Československá lidová x 2	mírová x 2
svobodný x 2	buržoasní x 2	hrdinná x 2
korejský x 2		výchovná
hrdinný		denní
velký		dobrá
čínský		drobná
svobodomyslný		úspěšná
vykořisťovaný		veřejná
		osvětová
		sovětská
		socialistická
		hrdá

4. Život 11/30 +	5. Boj 10/16 +	6. Řád 6/13
kulturní x 6 politický x 5 hospodářský x 5 veřejný x 3 národní x 2 šťastný x 2 lepší x 2 dělnický x 2 mírový radostnější krásný	hrdinný x 3 třídní x 3 protiimperialistický x 2 revoluční x 2 statečný úporný rozhodný neúprosný nesmiřitelný osvobozenecký	lidově demokratický x 4 demokratický x 2 kapitalistický x 2 společensko-politický x 2 buržoasní x 2 nový

7. Politika 7/7	8. Propaganda 6/6 -	9. Dům 5/6 +
rozumná mírumilovná národnostní imperialistická revoluční reakční odborová	zahraniční zločinná emigrantská nepřátelská americká reakční	pionýrský x 2 odborový národní kulturní obchodní

Tabulka č. 10 – Rudé právo

1. Народ 12/32 +	2. Въстание 7/17 +	3. Борба 6/11 +
български х 17 свободолюбив х 3 братски х 2 свободен х 2 демократически съветски освободен доблестен трудов прогресивен югославски румънски	народно х 7 деветосептемврийско х 3 всенародно х 2 въоръжено х 2 победоносно септемврийско демократическо	героична х 3 въоръжена х 3 антифашистка х 2 демократическа партизанска решителна

4. Сили 5/11 +	5. Сърце 5/5 +
демократически х 7 патриотични творчески антифашистки войскови	народно огромно разкрито българско свободно

Tabulka č. 11 – Robotničesko delo

2. Analýza primárních pramenů

2. 1 Tematické okruhy totalitního jazyka

Během vývoje jazyka socialistické propagandy se v něm postupně vydělil určitý počet tzv. tematických okruhů (dále TO). Jedná se o intuitivně definované množiny lexikálních prostředků, které vykazují shodné sémantické charakteristiky. TO vymezujeme subjektivně, na základě studia primárních textů, a to metodou zobecnění sémantických rysů frekventovaných standardizovaných formulací do nich zařazených. TO se mohou vzájemně překrývat (např. představu *síly* můžeme zařadit jak do množiny představ o mohutnosti a budování, tak do oblasti metafor boje a vítězství). TO v československém a bulharském materiálu si odpovídají. Česky psané příklady byly převzaty z RP, bulharsky psané příklady z listu RD. Pro podrobný bibliografický údaj viz přehled pramenů. S vědomím, že odlišný zdroj dat by s nejvyšší pravděpodobností poskytl odlišný výběr TO, stanovíme pro naši práci následující TO:

štěstí a krása	terminologie
velikost, síla, masovost	přinutit stroje
nové a moderní	vojenské metafor
specifické kolokace a reálie	

Tabulka č. 12 – Tematické okruhy

TO, jakož i výrazy v nich uváděné často vykazují sémantický rys hodnocení (kladný nebo záporný). Podle PhDr. Věry Schmiedtové tak docházelo k vytváření obrazu černobílého světa: „Hodnotící postoj nám umožňuje vyjádření černobílého vidění světa, jako jednoho z hlavních principů působení tohoto jazyka. Jazyk tento postoj často vyjadřuje opozity.“⁷⁹

---

⁷⁹ Schmiedtová, 2009.

2. 1. 1 Štěstí a krása

Citově expresivní adjektiva vyjadřující štěstí, krásu, radost atd. Kladné hodnocení.

šťastný život	radostná pobídka do další práce
šťastný vývoj našich dětí	radostná přehlídka úspěchů
štěstí lidu	světla socialistická budoucnost
šťastná a radostná budoucnost	zářivá cesta ke komunismu
šťastná socialistická budoucnost	lepší dnešek
krok k šťastnějším zítřkům	lepší život a svět
záruka trvalého míru a štěstí všeho lidstva	do šťastného života vyrůstají statisíce dětí
šťastný socialistický zítřek	
šťastný a radostný domov pracujících	
společné štěstí všech	
svoboda, štěstí a mír národů	
krásný život	
krásné dílo	
krásné stavby socialismu	
krásné socialistické město	
nové krásné závody	
krásná budoucnost rodné země	
nejkrásnější vzor	
nejkrásnější oslava	
milovaný sovětský lid	
milovaná spisovatelka	
obrovské nadšení	
ohromné nadšení	
radostné dílo	
radostné dílo výstavby	
nadšeněji a radostněji	
nadšená spolupráce	
jásavě a odhodlaně manifestovat	
manifestace lásky, oddanosti a vděčnosti	
...půjdou radostně pod májovými prapory	

„... aby rozkvetl v naší krásné zemi socialismus“

„krásnější a radostnější život pro všechny pracující“

„...zdymadlo, jež patří na průplavu k nejkrásnějším.“

„Není krásnější oslavy než ještě víc zrychlovat tempo naší výstavby.“

„Nikdy však nežil pracující člověk v naší zemi tak šťastně, bohatě a kulturně jako dnes.“

славен път

богато бъдеще

огромна радост

утрешен развой

искрена дружба

нескончаемо ура

слънчева надежда

славни работници

по-щастлив живот

небивал ентузиазъм

неудържим ентузиазъм

тържествена манифестация

млада комсомолска гвардия

най-голяма радост и гордост

с надежда гледам на бъдещето

всички свободолюбиви народи

...манифестират с песни на уста.

славно септемврийско въстание

славна септемврийска годишнина

Народът носи въстаниците на ръце.

утрешна благоденствуваща България

изключително упорство и ентузиазъм

дружба между свободолюбивите народи

благополучие и процъфтяване на България

В страната владее пълен ред и спокойствие.

...вдъхна му надежда за по-щастливо бъдеще.

действителна връзка между работника и селянина

Селяните и селянките от Софийско манифестират с хляб и вино.

2. 1. 2 Velikost, síla, masovost

Superlativy a elativy: adjektiva vyjadřující největší, resp. velmi vysokou míru vlastností věcí a jevů (zde též idejí). Kladné hodnocení. V češtině i slovenštině patří adjektivum *vel(i)ký* k nejfrekventovanějším (Srov. Těšitelová, 1987, s. 63).

veliké dílo	mohutná socialistická vlast
veliké dílo komunismu	mohutné rozvinutí tvůrčí iniciativy mas
veliké dílo soudruha Gottwalda	mohutný mezinárodní tábor
veliká díla a stavby	mohutný vzrůst výroby
hrdinové velkého díla	mohutná socialistická vlast
veliké úkoly	mohutný Sovětský svaz
veliké úkoly a cíle	mohutný tábor míru
veliký triumf	mocný Sovětský svaz
veliký rozmach všech sil	mocný růst
veliká opora	mocná strana komunistů
veliký krok vpřed	mocná, mobilisující vůdčí síla
velkodůl	agitační síla
naš velký vzor	obrovská síla
velká vlast	obrovský význam
veliký Sovětský svaz	obrovské náklady státu
veliký Stalin	obrovská většina lidstva
veliké učení	převratné dílo
veliký čínský lid	grandiosní dílo
velká perspektiva	nevyvratitelný pilíř
velké pracovní výsledky	žulový pilíř míru
veliký budovatel komunismu	ocelová jednota
veliká čínská revoluce	milionové masy
velkolepá stalinská perspektiva míru	široké lidové masy
velký hlas sympatií ke korejskému lidu	široké masy pracujících
veliký Stalin, největší ochránce svobody	živelné proudy pracujících
veliké ideje marxisticko-leninského učení	nejlepší úderníci a zlepšovatelé
mohutné stavby socialismu	pevný svazek proletariátu
mohutná hutní základna země	

„gigantická výstavba nového řádu“
 „mnohatisícové shromáždění stavbařů“
 „mohutná světová fronta obránců míru“
 „pevná solidarita se ženami celého světa“
 „veliké dílo budování komunismu v naší zemi“
 „Sovětský svaz, obrovská průmyslová velmoc“
 „velcí učitelé proletariátu Marx, Engels a Lenin“
 „velké obrazy heroického zápasu s vykořisťovateli“
 „Necht' je žulová v této těžké době jednota našeho lidu!“
 „...přinutilo válečné dobrodruhy počítat s vůlí stamilionů“
 „Budování takových gigantů jako je stavba hutního kombinátu...“
 „...položí další pevné kvádry do budovy svého socialistického domova“
 „veliký vůdce a učitel, geniální vojevůdce, generalissimus Sovětského svazu soudruh Stalin“

„Jak zmohutněla, zkrásněla a zpevnila se naše svobodná milovaná země a k jakým velikým
 zítřkům stoupá dnes její sláva!“

велика победа	велико освободително дело
колосално дело	велик празник на свободата
най-голяма сила	безброй, безброй партизани
огромни огньове	огромно народно мнозинство
велики демокрации	широка всеобемаща индустрия
велик вратски народ	велики демократически държави
скокообразен развой	велики демократически държави
крупна демонстрация	колосална подготovitелна работа
огромни женски слоеве	най-крупно историческо значение
най-голямо достижение	да работим до максимални размери
штати и Великобритания	великото дело на Отечествения фронт
велика освободителна дата	

...да се свържат тесно с трудещите се маси...
 да построим тежка металургическа индустрия
 мощен размах на народната активност и инициатива
 да модернизираме и машинизираме нашето земеделие

да се масовизира още повече бригадирското движение
самоинициативата към по-голямо и по-голямо производство
мощно разрастане на съпротивително и партизанско движение
подобряване положението на широките маси от българския трудов народ
велики демократически сили – Съветският съюз, Североамериканските съединени
Жените са огромна сила, когато са организирани, политически съзнателни и активни.

Предстои грандиозно стопанско строителство, което ще трябва да постави нашата
индустрия и селското стопанство върху нови релси.

...активното и масово увличане на народните маси от села и градове в тази гигантска
въоръжена борба по пътя на масови демонстрации, стачки, митинги, с цел народът да
стане господар на улицата.

2. 1. 3 Nové a moderní

Velmi pozitivně jsou hodnocena adjektiva *nový* a *moderní*. Tím se socialistický jazyk poněkud vymezuje vůči jazyku z doby před rokem 1948. U Dr. E. Beneše nalezneme poněkud opatrnější či zdrženlivější formulace a ne zcela pozitivní hodnocení pojmu moderní. Během jeho projevu na brněnské České vysoké škole technické u příležitosti předání čestného doktorátu dne 16. 3. 1937 pronesl mj.: „Dopravní technika, odstranivši prostor, vynutila si v celém životě **moderního** člověka nové tempo, nebývalou rychlost a změnila tím ve všech směrech povrch země a celý náš život. [...] Průmyslový dělník je nucen ke stálému napětí, jež svým monotónním mechanismem vede k soustavnému přepínání fyzickému, duševnímu a nervovému. Na tom nic nemění **moderní** ochranné zákonodárství průmyslové a sociální. [...] Stroj se prostě začíná mýjet původním posláním. Původně byl symbolem onoho velikého zjevu v lidské společnosti, který je svým dosahem jakousi revolucí: ovládnutí přírody člověkem. V tom dosáhl **moderní** člověk skutečného triumfu. Triumf je bohužel tak dokonalý, že nakonec začal stroj zotročovati člověka samotného - jako součást dnešního stavu přírody a společnosti. Vývoj mašinismu vytvořil prostě z dělníka na konec také jen mašinu, lidská ruka ve velikém počtu případů stala se už jen kolečkem stroje. [...] Na druhé straně zastánci boje proti **modernímu** mašinismu a proti důsledkům **moderní** techniky vedle zdůrazňování pustoty **moderních** měst a fabrik, zotročení, odduševnění člověka, zničení přírody, zkomplikování sociálního života, vytvoření **moderního** nemocného člověka k nám

volají:..." (Beneš, 1937).

Jazyk RP naproti tomu hodnotí výraz *moderní* nekriticky vysoce pozitivně:

moderní sídliště

nová epocha

nové, krásné a moderní byty

noví lidé

nejmodernější byty

nové Československo

tak vyroste nové středně veliké město

nová socialistická společnost

nová mocná energie

novátorské metody práce

budování nového řádu

НОВ ДУХ

НОВИ СВЕТЛИ ХОРИЗОНТИ

НОВ ЖИВОТ

НОВИТЕ НАСОКИ НА ТВОРЧЕСТВОТО

НОВА ПСИХОЛОГИЯ

НОВ СЪЩЕСТВЕН ЕЛЕМЕНТ В СТОПАНСКОТО РАЗВИТИЕ НА СТРАНАТА

НАЙ-НОВОТО И СЛАВНО ЯВЛЕНИЕ В НАШИЯ ОТЕЧЕСТВЕНОФРОНТОВСКИ ЖИВОТ

Uvedené Benešovy teze jsou rovněž v rozporu s idejemi a hodnotami socialismu. Zatímco po roce 1948 bude myšlenka pokroku nadřazena lidské individualitě i samotné přírodě (*nejpokrokovější dobývací technika*), (viz Emp: 2. 1. 2), v myšlení Dr. E. Beneše, jehož považujeme za hodnověrného reprezentanta myšlení a jazyka jeho doby, tomu tak nebylo.

2. 1. 4 Specifické kolokace a reálie

Zvláštní ustálená slovní spojení typická pro jazyk socialistické propagandy.

záporné hodnocení

velcí váleční spekulanti
protilidová reakční politika
světová reakce
měšťanská **lžidemokracie**
zmizeli v emigračním propadlišti

reakční protilidový režim
zaoceánští protektoři
mezinárodní reakce
reakcionářská klika

реакционери
гестаповски бюра

Прожекторна група

оportunистическите елементи в партията
Тайна антикомунистическа „народна“ организация

kladné hodnocení

hodnotné kulturní vložky
palác kultury
strojní a traktorové stanice
iniciativní rozhodnost
tvůrčí iniciativa pracujících
dílenská rada
zlepšovací návrh
předmájový závazek
generální linie
generální linie daná soudr. Gottwaldem
úsekový důvěrník ROH
národní výbory
krajský národní výbor
okresní národní výbor

místní národní výbor
lidosprávní pracovníci
Nejvyšší sovět
Ústřední výbor
Akční výbor
Jednotný akční výbor
Ústřední akční výbor
nerozborný svazek s lidem
tvůrčí energie
První máj
trvalý mír
zasloužilí hrdinové práce
Stalinův genius
pětiletý plán

svobodomyslný korejský lid
závodní klub
ženy-budovatelky
svaz ROH
výbory žen
Stalinova cena

vláda lidu
kolchozní rolnictvo
marxisticko-leninské učení
plánované hospodářství
společensko-politický řád
vlastenecká fronta

агитка
Политбюро
партиен апарат
партийна група
2-годишен план
3-годишен план
армейски театър
трицветно знаме
политзатворници
акционен комитет
производствен план
работничка-ударничка
отечественофронтовец

организационен подем
септемврийско въстание
трудова-културни бригади
първомайско съревнувание
областен акционен комитет
жени-отечественофронтовки
кооперативно преустройство
ударна трудова-културна бригада
национално-икономически живот
народно-демократично направление
трудова-производителни кооперации
преддеветосептемврийско съревнувание

2. 1. 5 Terminologie

RP se podílelo na popularizaci odborné terminologie z oblasti některých vybraných odvětví lidské činnosti (těžba, těžký průmysl, zemědělská výroba) a jejím zavádění do jazyka žurnalistiky, do publicistického stylu. Tato terminologie však v textech nebyla vysvětlována a od čtenáře se očekávala její znalost:

vrubovka
válcovací tratě
stříkaný novodur
scezovací hlavice
kovák
postupář

šramači ze spodní sloje
zásobovací období
širokoválcová trať
křížový osev
okopaniny
krmná brukev

vyzdívky kuploven

odvalovací fréza

elektrojiskrové ztvzování břitů

krmná základna

porub

výložník brázdícího stroje

hnízdová výsadba

nosnice

rychlírna zeleniny

šachtice

„Kolektiv barabů vydal po směně bleskovku.“

„...výroba oceli na jeden metr čtvereční nístějní plochy martinských pecí stoupla...“

2. 1. 6 Přinutit stroje

Jazyk socialistické propagandy jako každý jazyk odrážel myšlení svých autorů. To však bylo poznamenáno jistou typizací kancelarismů (ustálených obrátů převážně pocházejících z administrativního stylu), což někdy vedlo k formulování slovních spojení ne zcela srozumitelných mimo obec jejich uživatelů. Jednalo se tedy o svého druhu profesionalismy. Některá sdělení navíc působila ne zcela ústrojně:

„Stejně je třeba usilovněji zavádět nové pokrokové metody práce.“

„přinutit stroje a veškerá výrobní zařízení, aby dávala větší užitek“

„Tavič elektrické pece Dominik Wojnar ze Třince za pomoci inž. Kudielky zvýšil výkonnost elektrické pece o 19 %...“

„Svědčí o tom též pracovní plány slovenských básníků a spisovatelů pro letošní rok.“

Neústrojností zde máme na mysli jistý vnitřní obsahový rozpor (dělník pracuje „za pomoci“ inženýra, umělci pracují podle plánu). Do tohoto myšlenkového rámce spadá též vztah tehdejších ideologů k přírodě. Dnešnímu přístupu „přírodu je třeba chránit“ v socialistickém období předcházela koncept „přírodu je třeba ovládnout.“

slvní spojení *zápas s přírodou*

„Není tomu tak dávno, co byly pokryty hustými křovinami, rozbrázděny potoky, zálivy, jezery a sloužily jako útočiště přelétavým ptákům. Přišli však budovatelé a v krátkém čase přetvořili kraj.“

2. 1. 7 Vojenské metaforý

Vojenskými metaforami v naší práci souhrnně nazýváme výrazy, náležející k tématům *vůdcovství, vítězství, boje, nepřemožitelnosti, historické úlohy, nadcházející přelomové epochy* atd. Jejich hodnocení dobovou publicistikou je kladné. Tato kategorie se při studiu materiálu ukázala být velice bohatou na navzájem odlišené výrazy i jejich kolokace. Sem spadají pojmy, vyjadřující podstatnou část propagandistických myšlenek.

vůdce

Vítězný únor

velké vítězství

vítězné prapory

vítězně budovat

k novým vítězstvím

od vítězství k vítězství

nástup k novým vítězstvím

vítězná epocha komunismu

světodějné vítězství socialismu

vítězství socialismu v naší vlasti

slavné vítězství Sovětského svazu

vítězné národně osvobozené hnutí

vítězné učení Marxe, Engelse, Lenina a Stalina

vítězství nepřemožitelného praporu Lenina a Stalina

sovětská armáda, vítězná strážkyně míru a svobody národů

Ať žije veliké vítězné učení Marxe, Engelse, Lenina a Stalina!

Ať žije mohutné, nade vším vítězí učení Marxe, Engelse, Lenina a Stalina!

historický den

historická událost

historické vítězství
historické přeměny
světodějná událost
světodějné zkušenosti
historická vítězství socialismu
historické vítězství Sovětského svazu

„Ať [...] soptí vztekem sebevíc, kolo dějin zpět neotočí, historii nepřevrátí.“

nepřemožitelný tábor míru
nepřemožitelná sovětská armáda
mohutná nedobytná pevnost míru
nezdolná pevnost světové fronty míru
sovětská armáda, neporazitelná záštita míru

boj za mír
drtivá rána
úporné boje
rozhodný boj
zdrcující úder
neúprosný boj
boj za práva žen
nesmiřitelný boj
osvobozenecký boj
boj za lepší život dětí
bojovnice za lepší svět
statečný boj stamilionů
protiimperialistický boj
bojová zkušenost strany
stateční bojovníci za mír
neumdlévající boj za mír
boj za skutečnou svobodu
bojové demonstrace za mír
drtivě odrazit každého agresora

bojový svazek mírumilovných žen
milice, ozbrojená pěst dělnické třídy
jasná záře, již osvítil tento boj Velký Říjen

bezohledný boj proti třídním nepřátelům a záškodníkům

„Naše komunistická strana je mocnou řídící a vedoucí silou sovětského lidu v boji za vybudování komunismu.“

„Odešel soudruh Gottwald, který učil a naučil náš lid, jak bít kapitalisty, vykořisťovatele, nepřátele lidu a který v tomto boji sjednotil nerozlučné české a slovenské pracující.“

„Byly především bojovnou přehlídkou a mobilisací všech pracujících, vykořisťovaných, utlačovaných a úpících pod okovy kapitálu, toužících po rozdrčení starého, shnilého kapitalistického řádu a nastolení nového, lepšího a spravedlivějšího zřízení.“

tvrz míru

udatná sovětská armáda

ура-а-а-а!

герои и храбрецы

огнено ура

славни партизани

знаменосци

несъкрушима сила

храбър боец

съкрушителен удар

боеви групи

безименна героиня

тежки удари

устрем на победата

велика епоха

невиждан героизъм

мощни удари

непрекъсната борба

Готови за бой!

унищожителен удар

активна борба

героиня-партизанка

храбри отреди

непримирима борба

борчески подем

флагче на свободата

група ударници

обща борба и работа

писатели-борци

концентрични удари

нелегална борба

решителни действия

Смело на штурм!

голям хайдушки огън

най-тежките дни

жестоки боеве с врага

въоръжена борба

генералисимус Сталин

маршът на ударничките
жестона и неравна борба
ясно и смело ръководство
военно-полицейски хайки
неуморна и упорита борба
съпротивително движение
един общ победен вик „ура!“
честно чело на нашия народ
славни български партизани
тряска от танковите вериги
съпротивление на реакцията

славна победа над реакцията
борба със стопанската разруха
победа на Отечествения фронт
борческите квартали на София
решителна, съдбоносна година
ръководна и организираща роля
върховни моменти за нашата страна
За армията, за народната армия, ура!
Жените с голямо усърдие водят борба...
победа над тиранията, над варварството
бойните знамена на Отечествения фронт

повратен пункт в история на нашия народ
автоматични оръжия с червени карамфили
под развятото знаме на Отечествения фронт
борбата против международния империализъм
обединени под знамето на Отечествения фронт
героична Червена армия – нашата освободителка
огромна историческа заслуга на Отечествения фронт
...с още по-голям жар и ентузиазъм се хвърляха в борбата...
На врага не се удаде да разстрои въстаническото движение.
борба против спекулата, тютюневия монопол и редица други
Пред ОФ стоят още големи исторически задачи за разрешение.
славните партизани след победата начело със своето бойно знаме
Да живее неразкъсваемата връзка между народа и неговата войска!
Тия задачи са по силата само на родения в бурите и каления в борбите ОФ.
Те излизаха почти без оръжие, с голи ръце, но с висок дух и борчески ентузиазъм.

...в грохота на нашите танкове, в бученето на нашите самолети, в гърмежа на нашите
оръдия

...нашият ентузиазъм и решителност за действия бяха неизмерими, а това противникът
нямаше.

Крачеа твърдо и мъжествено борците от Испания. Борихме се за световна демокрация на испанска земя

Надигна се народната сила, разгърна се в чувовни подвизи, но врагът я пресрещаше с огън и желязо, отбиваше вълна след вълна...

Шапките им бяха обкичени с цветя, утата пееха познатите песни, които водеха към бой и към подвизи, шмайзерите бяха победно отпуснати...

2. 2 Reflexe úmrtí J. V. Stalina a K. Gottwalda

Při porovnávání textů otištěných v RP u příležitosti úmrtí J. V. Stalina a úmrtí K. Gottwalda byla zjištěna podobnost obsahů sdělení. V obou případech autor textu (popř. redaktor) postupuje podle podobného schématu: za celostranovou fotografií následují články v tomto pořadí: 1. oslovení lidu jménem ústředních orgánů komunistické strany a vlády státu (v uvedeném pořadí), obsahující mj. sdělení, že k záchraně vedoucího představitele bylo vykonáno maximum možného, sdělení o nadcházející „těžké hodině“ a výklad významu této osobnosti obecně a pro jednotlivé složky společnosti jmenovitě (světový socialismus a „mírové hnutí“, domácí stranické a vládní orgány, lid, armáda), 2. lékařská zpráva psaná odborným stylem a obsahující lékařské profesionalismy (naopak neobsahuje lexiku zatíženou socialistickou ideologií) a je podepsána deseti, resp. jedenácti lékaři, popř. ministrem zdravotnictví, 3. zpráva o mimořádném zasedání ústředních orgánů komunistické strany a vlády státu, která měla na programu: smuteční projev, ustanovení komise pro organizaci pohřbu a přijetí opatření ohledně státního smutku, 4. rozkaz ministra obrany, který obsahoval: zprávu o úmrtí vrchního velitele, pokyny ohledně pohřbu a výzvu k ještě vyšší připravenosti k boji, 5. další lékařská zpráva.

Texty uvedené ve výše zmíněných člancích obsahují velice podobné jazykové a stylové formulace, v několika textech se objevují totožné, nebo jen minimálně upravené věty (viz přílohu č. 1). Ve všech se s drobnými stylovými obměnami opakuje výzva: „Semkněme se ještě těsněji kolem Ústředního výboru Komunistické strany...a vlády...“⁸⁰ Oby výtisky se však liší rozsahem. Zatímco výtisk RP ze dne 6. 3. 1953 (pátek) věnovaný úmrtí J. V. Stalina

---

⁸⁰ RP, 6. 3. 1953, 33, 65, s. 2; RP, 15. 3. 1953, 33, 74, s. 2

obsahuje jeden list, výtisk ze dne 15. 3. 1953 věnovaný smrti K. Gottwalda má listy tři, ačkoliv vyšel v neděli. Nejednalo se nicméně o mimořádné vydání, neboť RP vycházelo také v ostatní nedělní dny.

2. 3 Reflexe jiných než socialistických výročí a svátků

Dalším cílem studia primárních pramenů byla snaha zjistit, jakým způsobem zachycovaly texty deníků RP, RD a Zora výročí „demokratických“ či „ne-socialistických“ významných dějinných událostí, jakož i průběh každoročních církevních svátků. Zmíněné události v Československém prostředí budou navíc porovnány v rámci dvou období charakteristických poněkud odlišným společenským a politickým klimatem (50., resp. 60. léta) a rovněž jistými formálními změnami v RP (rozšíření počtu listů z jednoho až tří v 50. letech na čtyři až šest v 60. letech). Pro bulharské prostředí takové srovnání neuvádíme z důvodu nižší dostupnosti pramenů.

Výročí vzniku ČSR z roku 1918 (28. 10.)

výtisk RP ze dne 28. 10. 1953

Žádná zmínka. Titulní strana tohoto výtisku obsahuje následující články: Rozloučení se soudruhem Gustavem Klimentem (hlavní nadpis), Do závěrečných dnů pětiletky, Život a práce lidu naší země, Vyšel osmý svazek spisů Klementa Gottwalda. Ani na dalších třech stranách vydání není zmínka o výročí vzniku ČSR roku 1918. Naproti tomu dává Rudé právo na čtvrté straně.

výtisk RP ze dne 28. 10. 1954

Žádná zmínka. Titulní strana tohoto výtisku obsahuje následující články: Národní shromáždění projednalo a přijalo nové zákony (hlavní nadpis), Plně využívat strojů STS v podzimních pracích, Zpráva předsedy národního shromáždění Zdeňka Fierlingra o činnosti Národního shromáždění za šestileté volební období, Zlepšit péči základních organizací strany o ČSM, Muž z lokomotivy. Ani na dalších třech stranách vydání není zmínka o výročí vzniku ČSR roku 1918. Naproti tomu dává Rudé právo na čtvrté straně prostor zprávě Volby do

místních správních orgánů v Mongolsku a na třetí straně zprávě Příjezd libanonské delegace. Více než jedna strana z celkových čtyř je věnována zprávě o činnosti národního shromáždění.

výtisk RP ze dne 28. 10. 1955

Žádná zmínka. Titulní strana tohoto výtisku obsahuje následující články: Deset let hospodaří pracující lid (hlavní nadpis), Ženevská konference ministrů zahraničních věcí čtyř velmocí zahájena, Zdokonalováním a využíváním nové techniky k rychlejší, kvalitnější a levnější stavební hmotě, Pomoc dolům – vlastenecký úkol všech pracujících a další. Ani na dalších třech stranách vydání není zmínka o výročí vzniku ČSR roku 1918.

výtisk RP ze dne 28. 10. 1967

Na rozdíl od výše uvedených výtisků pocházejících z 50. let, obsahuje číslo RP datované dnem 28. října 1967 zprávu o výročí založení ČSR. Zpráva je umístěna na titulní straně, graficky zvýrazněna tučným písmem a orámováním a tvoří přibližně jednu třetinu této strany. Článek Václava Brabce s názvem „28. říjen“ je nicméně jazykově i stylisticky laděn v oficiálním duchu a obsahuje formulace zatížené ideologií, např. „sobectví boháčů a mocných“, „lidové masy povzbuzené ruským příkladem“ apod.

Vánoční svátky v Rudém právu

Výtisk RP ze dne 24. 12. 1954 nevěnuje vánočním svátkům zvláštní pozornost, ústředním tématem titulního listu je článek Zvýšeným pracovním úsilím bojuje náš lid za mír, proti remilitarisaci západního Německa, následují články Soutěží k vyšší výrobě v zemědělství, V Praze budou montované domy a další. Jedinou zmínku o vánočních svátcích představuje článek Vánoční premiéry v kinech na třetí straně z celkových čtyř. RP ze dne 25. 12. 1954 omezuje na krátké sdělení na titulní straně Na vánoce se stěhují do nových bytů, obsahem tohoto článku však není církevní podstata svátku, nýbrž pojednání o pohodlí nových bytů. Další strany neobsahují zmínku o Vánocích, ústředním tématem čísla je text Znásobíme síly míru. Následující den, 26. 12. 1954, RP nevyšlo.

Pro srovnání uvádíme výtisky z roku 1966. RP z 24. 12. 1966 reflektuje probíhající Vánoční svátky jako ústřední téma. Hlavní nadpis titulního listu zní Ke stolu svátečnímu a je doprovázen velkoformátovou fotografií dítěte s vánočním stromkem a knihou. Na pozadí

textů věnovaných socialistické výstavbě a pokroku v čísle dále nalezneme tyto články na „vánoční“ témata: Můj Štědrý večer, Předvánoční obrazovka, K štědrovečernímu stolu, Staročeské Vánoce ve Viole, Smaženého kapra až na pracoviště, Na křídlech i o svátečních dnech. Vydání z 25. 12. 1966 pak vánočním svátkům věnuje celou titulní stranu beze zbytku (články Dny tyto, sváteční..., Mnoho štěstí, Ve vůni jehličí apod., jakož i báseň Vánoční autora Františka Branislava). Na třetí straně pokračují „vánoční témata“ článkem Rodinné vánoce L. P. 1932 (obsahující vzpomínky na „prvorepublikové“ vánoce a zaujímající přibližně polovinu strany) a básní Vánoce, říkám si Ladislava Fikara. Dne 26. 12. 1966 RP nevyšlo.

2. 4 Reflexe 1. výročí revoluce z 9. 9. 1944 v listu Rabotničesko delo

Výtisky RD z 8. - 10. 9. 1945,⁸¹ tedy z doby oslav prvního výročí socialistické revoluce v Bulharsku, věnují tomuto tématu titulní strany i značnou část dalších textů. Články se zaměřují na několik základních úhlů pohledu na proběhnuvší revoluci: partyzánské hnutí včetně detailních popisů jednotlivých akcí, vděčnost Sovětské armádě, výzvy do budoucna – k udržení výdobytků socialismu a ke zvýšení pracovního úsilí v průmyslu i v zemědělství, zastrasování, detailní popisy oslav, články cílené na konkrétní vrstvy společnosti (na vojáky, mládež, ženy atd.) Pro dokumentaci uvádíme hesla a další dobově příznaková slovní spojení:

Да живее 9 септември!

Девети септември – Свобода!

Помни 9 юни, пази 9 септември!

Да живее делото на 9 септември!

Да живее делото на девети септември!

Да живее деветосептемврийското народно въстание!

Да живее великото освободително дело на 9 септември!

С кръвта си спечелихме 9 септември, с кръвта си ще го браним!

Да живее Отечественият фронт, който извърши историческия акт на 9 септември!

великото дело на 9 септември (2х)

Девети септември нанесе смъртен удар...

---

⁸¹ Rabotničesko delo. 8. 9. 1945, 17, 301, s. 1-8; Rabotničesko delo. 10. 9. 1945, 17, 302, s. 1-4.

окончательно историческо дело на 9 септември
Дълбоки са корените на 9 септемврийското дело.

Семето на 9 септемврийската победа беше хвърлено още в дълбоката бразда, разорана от Септемврийското въстание в 1923 година.

2. 5 Reflexe procesu se skupinou Dr. Milady Horákové v Rudém právu

Jelikož se tato práce zabývá jazykem propagandy socialistického období se zaměřením na dobu krátce po převratu z února 1948, nemůže proces se skupinou Dr. Milady Horákové zůstat stranou jejího zájmu. Důvodem není jen bohatství materiálu, které toto téma poskytuje, ale zejména skutečnost, že zmíněná událost si podle našeho názoru zaslouží zvláštní pozornost. Za prvé proto, že se jedná o nejrozsáhlejší justiční vraždu v československých dějinách. Dále proto, že při studiu materiálu byly zjištěny skutečnosti, které stavějí předmětný politický režim na úroveň režimu sovětského (mučení, ponižování, míra lži v tisku, totální charakter událostí).

Proces probíhal od 31. 5. do 9. 6. 1950, poprava byla vykonána dne 27. 6. 1950. RP věnuje tomuto tématu články na titulních stranách výtisků z 3., 4., 6., 7., 8., 10. a 11. 6. 1950. Ve výtisku z 10. 6. 1950 byly zveřejněny rozsudky pro celou skupinu. Z tohoto výtisku pochází také následující příklad nasycenosti textu propagandistickými výrazy:

“Jménem republiky – jménem míru

Státní soud v praze vynesl ve čtvrtek večer jménem republiky spravedlivý rozsudek nad **bandou zločinců**, kteří ve službách **anglo-amerických imperialistů** prováděli **špionáž** a **rozvratnictví**, **osnovali teror** a **vraždy**, a připravovali našemu lidu nový **Mnichov**, novou **fašistickou okupaci** a novou **válku**, aby ho znovu uvedli pod **nadvládu fabrikantů** a **velkostatkářů**. [...] Rozsudek, vyneseny státním soudem naší lidově demokratické republiky je rozsudkem československého lidu. Neboť náš lid, budující **krásný socialistický zítřek**, dává všechny své síly **boji** za trvalý **mír**. **Nesmírně opovrhne** všemi těmi, kdož se postavili mimo svůj národ a je rozhodnut **tvrdě** a **nemilosrdně zúčtovat** se všemi, kdož ohrožují náš lidově demokratický stát a jeho cestu k socialismu. **Zákeřné hydře**, která se chystala **uloupit** našemu lidu to, co díky osvobození Sovětskou armádou a svým **obětivným bojem** a nesmírně

obětavou prací vydobyl a vybudoval, této **hydře** byla **sražena hlava**. **Mohutný hlas** dělníků, rolníků, inteligence, všeho našeho lidu a rozsudek státního soudu, toť společná odpověď na adresu všech nepřátel: **Republiku si rozvracet nedáme!** Necht' se **třesou** před **svatým hněvem** našeho lidu, před pádnou rukou jeho spravedlnosti všichni **imperialističtí agenti**. [...] Oni to jsou, kteří podle příkazů svých **imperialistických chleboďárců** posílají do naší **krásné** země špiony a rozvratníky. Prou se mezi sebou o to, kdo měl největší zásluhy na zavraždění některého z našich lidí. Jako **lokajové Wall Streetu** dělají vše, aby naše země byla zpustošena válkou a aby se snad v patách **amerických tanků** a **esesáckých pěšáků** vrátili jednoho dne do Československa. Proces i těmto **zločincům** dal jednoznačnou odpověď všeho pracujícího lidu. Nikoli! Do naší republiky se tito **vrazi** dostanou jen jako kandidáti na nejspravedlivější trest: na **šibenici**. [...] **Bestiální nenávist imperialistických paličů války** proti míru, proti našemu lidu, proti naší **milované** vlasti ukázal proces před státním soudem znovu v nejostřejším světle. [...] Jako **nezadržitelný, bouřlivý příval** nastupuje **nový, lepší život** a **smetá a smete všechno mrtvé a shnilé, všechnu veteš minulosti**.“⁸²

2. 6 Další jazykové a stylové charakteristiky totalitního jazyka

2. 6. 1 Expresivní výrazy

Expresie (citová, apelační, zvuková) má tradičně své místo v textech publicistického stylu, kde svými prostředky přispívá k naplňování jeho persvasivní funkce. V RP nalézáme jazykové a stylové prostředky expresivního zabarvení, jejichž funkcí je na jedné straně vysoce kladně hodnotit výsledky budování socialismu, na druhé straně stejně silně odsuzovat ideové protivníky. „Totalitní jazyk se vyznačuje tím, že jeho pojmy vždy obsahují buď kladné, nebo záporné hodnocení.“⁸³ Studium pramenů ukazuje, že kritérium pro kladné či záporné hodnocení není jazykové, nýbrž ideologické. Jedna lexikální jednotka (slovo, slovní spojení nebo fráze) může být hodnocena kladně (je-li vztažena k „nám“) a zároveň záporně (je-li vztažena k „nim“). K rozlišení pak často slouží kolokace daného výrazu (srov. *krvavá intervence imperialistů* x *krvavý boj Rudé armády* – Pro výraz *krvavý* tedy bez kolokace nemůžeme jednoznačně rozhodnout, jedná-li se o příznak kladný či záporný.)

---

⁸² Rudé právo. 10. 6. 1950, 30, 137, s. 1.

⁸³ Schmiedtová, 2009.

záporné hodnocení

zákeřné plány

zrádná buržoasie

loupeživé vpády

náhončí kapitalismu

úkladný útok imperialismu

záškodnické úklady

banda škůdců

imperialističtí váleční bandité

banda zločinců a zrádců

kouti pikle

rozdrcené tlupy

krvavá intervence

špína pomluv

světovládné plány

zločinečtí nepřátelé

zločinné úklady

válečné úklady

lupičská banda

špinavé prodejné agentury

kořistnické zájmy

reakční kořistníci

sabotážnické snahy

zločinný puč

uchvatitelské plány

falešná hra válečných štváčů

opříst síti lži lidové masy

ledová sprcha štvaní

zrádcovské bandy

pomlouvačná stížnost

provokační stížnost

otrocká snaha zalichotit

vykořisťující kapitalismus

horečné zbrojení

prokletí otročiny a dřiny

pučistické plány

vykořisťovatelské třídy

vykořisťovatelské plány

hnusná provokační lež a pomluva

výbojný imperialismus Ameriky

žalostné a bezmocné brebptání

vymanit se z okovů imperialismu

zrůdné zločiny amerického imperialismu

váleční štváči a bezohlední rušitelé míru

zrádní zaprodanci imperialismu

zločinné plány válečných štváčů

světový požár

rozhořčené protesty proti násilnickým vrahům a nepřátelům i jejich zvrhlým vražedným metodám

Nedovolit zrádcům v cizáckých službách čachrovat o osud lidu a republiky!

zrádci a záškodníci, kteří se záludně vloudili...

Zrádní utečenci [...] tyli z krve a potu našich pracujících.

безmezne vykořisťování, ujařmování a loupení národního bohatství porobených národů

špionské a diversantské bandy, verbované z řad hnusných vyvrhelů lidstva, zrádců a vlastizrádců

Naše strana [...] odhalila a zneškodnila zrádné agenty imperialistů.

Nesmiřitelně odhalovat a zatlačovat nepřitele socialismu-vesnické boháče.

přisluhovači a lokajové, provokatéři z titovsko-fašistické smečky

чужда реакция	международна реакция
кървави пътеки	противонароден режим
реакционен смет	германски империализъм
предателско дело	зверски удари на фашизма
злоба на враговете	реакционери и махзарджии
провокаторска роля	фашистко-полицейските орди
криминални типове	банда от предатели и авантюристи
демагогски обещания	полуколониална изостанала страна
ловци-жандармеристи	антинародно действие на реакцията
терористически банди	настъпиха черните септемврийски нощи
германски разбойници	фашистки главорези и техните помагачи
разколническа дейност	Германските орди жънеха леки победи...
фашизирана буржуазия	

Черни кучета ръфаха твоите ранени меса.

Политическата реакция е недоубита и до днес.

Тъмен ужас бе легнал над тебе, славянска земя!

По бездънна и тъмна се спусна нощта над Балкана.

скрити врагове и зложелатели на българския народ

хитлеровите окупатори и техните български агенти

едри спекуланти, черноресаджии, експортърски акули

империалистическа хитлеристка Германия и нейните агенти

злостна клеветническа дейност на реакцията и нейните агенти
авантюри на една немска династия и нейните раболепни правителства
авантюристически противодействия на фашизираните престъпници и главорези

...реакцията прави всичко възможно да осуети прилагане стопанската програма на
Отечественния фронт.

kladné hodnocení

chrabrá armáda	nepřeberná studnice zkušeností
věrní synové a dcery naší vlasti	modravá záře elektrických svářeček
srdečné pozdravy a horoucí díky	hrdá práce
slavná komunistická strana	zotročené národy
hrdě vlající rudé i národní prapory	bratrská země Sovětů
nadějné květy pevné víry	udušen v krvi
věčné nerozborné přátelství	smetla vládu kapitalistů
velká bratrská rodina	bouřlivý růst našeho průmyslu
veliké je hoře našeho lidu	

komunistická strana vykována velikým Leninem
zoufalé zápasy utlačovaných proti utiskovatelům
směle zvýšené úkoly první Gottwaldovy pětiletky
generalissimus Stalin, praporečník světového míru
J. V. Stalin, první praporečník světového boje za mír
neskonalejší láska a vděčnost k velikému Sovětskému svazu
J. V. Stalin, praporečník míru a družby národů celého světa
Práce je popelkou a její nositelé neuznávanými a opovrhovanými otroky.
Vzornou prací vpletli nové rudé zářící květy velkých pracovních výsledků do věnce rok od
roku se rozrůstajících výrobních plánů první Gottwaldovy pětiletky.

алена кръв	родолюбиви сили
вечна слава	Да живее победата!
кален в битки	непрекъснати удари
бляскав начин	народополезно дело

беззаветна готовност
беззаветна преданост
желязна решителност
искрено сътрудничество
неразривен братски съюз
високопатриотичен патос
триумфална манифестация
доблестни синове и дъщери
първи отечественофронтовец
спасителен Отечествен фронт

огромно сърце, народно сърце
Позив на Отечественя фронт!
Бяха тежки, мъртвешки години.
Вечна слава на падналите борци!
най-добри синове на нашия народ
сърцето му бие с ударите на народа
Бригадирите имат и своите ударници.
най-добри синове и дъщери на народа
бодрите стъпки на подкованите обуца

спасително знаме на Отечественя фронт
Българската жена има с какво да се гордее!
упование и гордост на Отечественя фронт
неизброимите страдания на партизанския живот
Това бяха тежки дни, дни на върховни изпитания.
гора от войнишки ръце със свити железни юмруци
...в най-тежките времена влѣхваха смелост и вяра...
...като мощен дѣб, готов да устои и най-големите бури
Слава на пионерите, създатели на Отечественя фронт!
...такива синове и дъщери, които умираха с усмивка на уста.
Очите и' искрят възторг, увереност и ентузиазъм – тя ще успее!
Жените обаче уверено и твърдо подкрепят Отечественя фронт.
Трудовите бригади са снаряд в сърцето на реакцията и фашизма.
Минава българският народ, а неговата дума е свята и неотменна.
Партизанското движение се превърна в страшилище за реакцията.
...пътя, който възприели въстаниците, е труден, осеян с много тръни.
...жертвува и най-скъпото в името на по-щастливо бъдеще на своя народ.
Делото на Отечественя фронт ще пребъде, защото е дело на българския народ!
...с умение, ентузиазъм трудолюбие си завоюва името на отличен работник и другар.

...белобрадите мъдреци Маркс, Енгелс и техният велик български следовник Димитър
Благовев.

...потиснати и безправни бяха упорити, твърди и вдъхновени дейци в борбата за освобождение.

И тоя вик се понася като песен над малката група, озарява бронзовите слънчеви лица и влива огън в очите...

Нека враговете видят колко усилия, каква упоритост и колко жертви струва извоюваната победа...

На големи разпенени и буйни вълни се носи по широкия булевард викът на угнетените, викът на освободените...

Геройските подвизи на Родопски соколи никога не ще се забравят. Те вдъхновяват днес, ще вдъхновяват и утре..

Утре нашият народ ще манифестира своето дълбоко презрение към рушителите на единството..., към разколниците и махзарджиите...

Минаваха редици, минаваха блокове от хора, минаваха хилядите мъже и жени, понесли плакати и знамена, разкрили сърцата си в стотиците лозунги...

Jediná věc nebo jev přitom může být v rámci manipulativního jazyka v různých případech označena různě, a to i se zcela opačným hodnotícím soudem (hrdinní partyzáni x rozdrčené tlupy – bojovné vlastenecké zanícení x škodlivý závodní patriotismus). Kritériem pro výběr jazykových prostředků je přitom subjektivní postoj autora ke skutečnosti. Význam slov tedy může být chápán (a vykládán) různými autory různě. Dále uvádíme příklad celého vysoce expresivně zabarveného souvětí.

2. 6. 2 Patos

Pojem patos zde chápeme v jazykovědném smyslu, tedy jako rétorickou figuru, která náleží do oblasti stylistiky a s ní šířeji do jazykovědy. Rozumíme jí tedy emoční výzvy (apely) na příjemce sdělení. Patetická promluva zahrnuje emočně podbarvené metafory, lexiku vyšší stylové úrovně a jejich účinek dále zvyšuje některými mimojazykovými faktory (způsob přednesu a gestikulace). Může též obsahovat výzvy.

Přestalo tlouci srdce spolubojovníka a geniálního pokračovatele díla Leninova, moudrého vůdce a učitele Komunistické strany a sovětského lidu, Josefa Vissarionoviče Stalina.

J. V. Stalin, nejlepší přítel našeho lidu.

Sovětský lid má bezmeznou důvěru a je prodchnut vřelou láskou ke své rodné Komunistické straně, protože ví, že nejvyšším zákonem veškeré činnosti strany je sloužit zájmům lidu.

Nesmrtelné Stalinovo jméno bude nevždy žít v srdcích sovětského i našeho lidu a všeho pokrokového lidstva.

Ať žije naše mohutná socialistická vlast! Ať žije náš hrdinný sovětský lid! Ať žije velická Komunistická strana Sovětského svazu!

Tato nesmírná nejbolestnější ztráta, která postihla sovětskou zemi, je nesmírnou nejbolestnější ztrátou i pro naši komunistickou stranu, pro všechny československý lid a celé pokrokové lidstvo.

Jméno soudruha Stalina je **nevyhladitelně** zapsáno do dějin československého lidu.

Soudruh Stalin pomohl našemu lidu vykovat nejpotřebnější zbraň v boji za svobodu národa a za vítězství socialismu v naší vlasti, Komunistickou stranu Československa.

nesmrtelný odkaz Lenina a Stalina

Ať žije veliký a hrdinný sovětský lid a jeho slavná komunistická strana! Ať žije nerozborné

přátelství a bratrství národů Československa a Sovětského svazu! Ať žije a věrně kráčí cestou Lenina a Stalina Komunistická strana Československa!

Hluboce dojati truchlivou zvěstí o úmrtí předraženého soudruha J. V. Stalina...

Československý pracující lid se v této chvíli sklání s pocity nezměrné úcty před rakví J. V. Stalina a s neskonale vděčností vzpomíná jeho díla jako osvoboditele naší vlasti ze jha německého fašismu a jako upřímného přítele a příznivce našich národů.

Všechno obyvatelstvo naší země prožívá hluboký bol a zármutek.

Vítězný únor plně odhalil naši reakci. Ukázal jasně, že jejím cílem není štěstí lidu, ale vlastní plné žoky, obnova kapitalismu. Reakční pučisté se utekli ke svým chleboďárcům, západním imperialistům, odkud štvou, snaží se v jejich žoldu vést rozvratnické akce proti republice a nezakrývají, že prostředkem k jejich cíli je válka proti naší vlasti, zaprodání národní svobody a státní nezávislosti, Nový Mnichov a nová imperialistická okupace.

Kupředu, československá úderná brigádo, pod praporem Lenina a Stalina Gottwaldovou cestou!

Ať žije husitsky a gottwaldovsky pevný a statečný československý lid!

Jak mají děti italských nezaměstnaných nosit do školy čisté sešity, když se svými rodiči a sourozenci obývají 218 tisíc jeskyň?

Mír! Jak drahé je to slovo každému vpravdě lidskému srdci, jak blízké je srdcím všech čestných žen.

Jako hrdinská píseň nám někdy připadá život sovětských žen.

2. 6. 3 Nasycenost textů ideologií

Následující příklady poskytují ukázkou relativně vysoké koncentrace ideologicky zatíženého výraziva v některých textech RP a RD. Další příklady uvádíme v příloze č. 1 této práce.

Zklamali se opět všichni zrádci a odrodilci, kteří se domnívali, že je možno s licoměrnou škraboškou na tváři a černou zradou v srdci náš český a slovenský lid po vzoru *titovštiny* zdesorientovat, jeho víru v Sovětský svaz oslabit a pod různými hesly nacionalismu, kosmopolitismu a podobně převést naši republiku z tábora míru do tábora válečných štváčů.⁸⁴

To byla jednolitá, pevně stmelená masa nových, šťastných lidí, podávající důkaz o tom, jak daleko již naše budování nového života pokročilo a jak překvapující, radostné výsledky přineslo. To byl široký proud ohromné síly, radostného nadšení a pevné vůle od nastoupené cesty ani píd' neuhnout, ani krok zpět neustoupit, stále a nezadržitelně jít kupředu, ubránit mír a vybudovat socialismus.⁸⁵

2. 6. 4 Aktualizace

K významovému posunu (aktualizaci) došlo u následujících slovního spojení. Výraz patriotismus, který byl dříve přijímán kladně „Opravdová láska k národu je věc velmi krásná; u slušného a čestného člověka se rozumí sama sebou...“ (Masaryk, T. G.), je v tomto případě ohodnocen záporně škodlivý patriotismus. Výraz fašistický je užíván rovněž mimo zjevnou souvislost s fašistickou ideologií nebo jejími projevy („Toto fašistické opatření brazilských úřadů...“, „Soudce Montgomery, který je vedoucím funkcionářem fašistické organisace Američané proti komunismu...“)

---

⁸⁴ Rudé právo, 9. 5. 1952, 32, 116, s. 2.

⁸⁵ Tamtéž

2. 6. 5 Řetězení adjektiv a adverbíí

Pro zesílení významu užívají autoři textů RP také řetězení adjektiv a adverbíí rozvíjejících význam jejich syntakticky nadřazené lexikální jednotky. Z hlediska syntaxe se tedy jedná o několikanásobné přívlastky.

nový šťastný mírový život všech
nekompromisně, tvrdě a důsledně
všestranná nezištná bratrská pomoc
mírové socialistické plánované budování
klidná, mírumilovná, budovatelská práce
naše stará, nezapomenutelná a vítězná dělnická hymna

страшно уничително кърваво робство
широка свободна обективна преоценка
мощно истинско народно помощно дело
свободно демократическо социално развитие
свободна демократична независима стопански мощна България

2. 6. 6 Relační adjektiva

Stupňování adjektiv je jedním z nástrojů propagandy ke zvyšování účinku jejích sdělení (viz Emp: 2. 1. 2) V jazyce propagandy se však stupňují nikoli pouze adjektiva kvalifikační, nýbrž i relační, a to díky přenesení významu. „Tento přechod je možné ukázat například na přídavném jméně *kovaný*. Pokud se jedná o přídavné jméno v původním relačním významu (*kovaný plot*), nestupňuje se, v totalitním jazyce je užíváno jako přídavné jméno kvalifikační (*kovaný soudruh*), v tomto spojení a užití je ho už možné stupňovat. Komparativ a superlativ je v tomto totalitním jazyce velice často vyprázdněný, stejně jako je tomu i v současné reklamě.“⁸⁶

---

⁸⁶ Schmiedtová, 2008.

2. 6. 7 Soudružské tykání

Jedním z typických rysů jazyka propagandy je předstíraná lidskost a lidovost směrem ke čtenářům.⁸⁷ Texty RP, pocházející z 50. let 20. století jsou prostoupeny duchem patetického soudružského tykání, a to i např. mezi prezidentem a dělníky (ovšem jednosměrně). Následující ukázka je převzata z dopisu K. Gottwalda M. Majerové otištěného v RP.

„Drahá soudružko, přijmi mé srdečné pozdravy...“

2. 6. 8 Оpozice немски – германски

V bulharském materiálu bylo zaznamenáno užívání opozice slov немски – германски. Mezi oběma slovy panuje stylistický rozdíl, neboť druhé jmenované je hanlivým označením:

Наша страна, окупирана и разбойниески ограбвана от германските завоеватели.

2. 6. 9 Neúspěchy socialismu

Rozdílnost textů RP a RD spočívá také v přístupu k neúspěchům, provázejícím socialistickou výstavbu. Zatímco RD přiznává špatný stav některých věcí v Bulharsku, RP v námi studovaném vzorku neúspěchy buďto neuvádí, nebo jejich příčinu spatřuje v působení nepřátelských sil (např. *imperialisté a jejich agenti*):

нашата полуколониална изостанала примитивна страна

Бригадирите са жертвували обедната си почивка, за да изработят 4 плуга на стойност 100 хил. лева, които са подарили на **бедни семейства** на мобилизирани селяни.

---

⁸⁷ Srov. Fidelius, 2000, s. 85.

2. 6. 10 Téma nadpřirozena v socialistickém tisku

Всичко бе, тъкмо такова, каквото трябваше да бъде в деня, когато изгрява свободата: магично, неземно и все пак истинско, осезаемо, убедително, свое, родно...

2. 6. 11 S Titem a proti Titovi

Na počátku roku **1948** došlo k politické události známé jako roztržka SSSR s J. B. Titem, který se odmítl podřídit sovětskému nátlaku. Počínaje tímto okamžikem přešel J. B. Tito ze strany režimem oficiálně vyzdvihovaných na stranu režimem zatracovaných. To se následně projevilo ve stranickém tisku dosud „věrných“ socialistických zemí, jakými zůstalo Československo i Bulharsko. Ke srovnání předkládáme následující ukázky:

1945

братски югославски народи

Легендарен водач **Тито** вдъхновяваха нашето партизанско движение и силно повлияха за неговото разрастване и по-широк размах.

Братското сътрудничество между българския народ и народите на Югославия, които си подадоха братски ръка срещу хитлеровия враг и неговите балкански слуги.

1952

Zklamali se opět všichni zrádci a odrodilci, kteří se domnívali, že je možno s licoměrnou škraboškou na tváři a černou zradou v srdci náš český a slovenský lid po vzoru **titovštiny** zdesorientovat, jeho víru v Sovětský svaz oslabit a pod různými hesly nacionalismu, kosmopolitismu a podobně převést naši republiku z tábora míru do tábora válečných štváčů.

2. 6. 12 Hesla

Jedním z charakteristických rysů propagandistického jazyka v Sovětském svazu, Československu, Bulharsku i jinde byla tendence k formulování hesel. Některá z nich jsou příkladem přejímání ruské větné stavby češtinou, jiná jsou adaptacemi původní ruské myšlenky v českém či bulharském prostředí za použití lexiky i syntaxe cílového jazyka. Pro více hesel viz přílohu č. 4.

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

Proletáři všech zemí, spojte se!

Пролетарии от всички страни, съединявайте се!

И на нашей улице будет праздник!

И на нашата улица ще дойде празник!

Миру – мир!

Světů mír!

Под водительством великого Сталина – вперед к коммунизму!

V čele s KSČ za nová vítězství socialismu a komunismu.

Болтать – врагу помогать!

Nepřítel naslouchá!

2. 6. 13 Další poznámky

Slovo *patriotičen* plní v bulharštině podobnou funkci jako slovo *pokrokový* v češtině: přidává jinak záporně hodnoceným výrazům kladné hodnocení (*patriotični targovci i industrialci*). Slovo *progresiven* se nicméně užívá paralelně s ním.

Kladné, resp. záporné přijetí některých slov mluvčími je podmíněno kontextem, popř. kulturně (předpokládá orientaci mluvčích ve společenské a politické situaci, v jazykovědě nazývanou *minimální vědomostní pozadí*): *нелегални* групи (pozitivní ve smyslu *protifašistický*), *фашистко-полицейските* орди (negativní vzhledem ke kolokaci).

V jazyce propagandy je *funkce* člověka někdy důležitější než jeho jméno. Lidé bývají

nazývání *funkcionáři*,⁸⁸ avšak jejich jméno se neuvádí.

V bulharském materiálu (RD) se objevují přejímky z angličtiny: *спикер, митинг* (prostřednictvím ruštiny).

V materiálu byl zaznamenán příklad obohacování češtiny novým, typicky ruským, slovotvorným postupem, a sice tzv. mechanickým spojováním částí více slov (morfémů, slabik, počátečních písmen) do jednoho celku (zkratky a slova zkratková):

Pozdrav J. V. Stalina [...] partorgu ÚV VKS(b) soudruhu Světlovovi [...] komsorgu ÚV VLKSM soudruhu Pankovovi.

Blíže o tomto slovotvorném postupu pojednává Teor: 2. 2. 1.

2. 7 Zora

Pro dotvoření obrazu totalitního jazyka v publicistických textech 40. a 50. let 20. století uvádíme kapitolu věnovanou listu Zora a jeho reflexi soudobých událostí.

Deník Zora byl oficiálním tištěným médiem bulharského státu, jež se v letech druhé světové války (do roku 1944) významnou měrou podílelo na šíření proněmecké propagandy. S příchodem socialistické revoluce 9. 9. 1944 nastala v bulharském tisku prudká změna orientace: silně proněmecký postoj byl vystřídán postojem silně prosovětským. Tuto skutečnost dokumentujeme následujícími příklady převzatými z deníku Zora z května 1942, tedy z doby obnovení velké ofenzivy wehrmachtu na ruské frontě. Pro bibliografický údaj viz přehled pramenů.

Zdůrazňování německých vojenských úspěchů na východě

отбити **болшевишки** атаки

обкръжаване на болшевиките при Харков

Това болшевишко усилие било отблъснато...

обградени болшевики и в централния сектор

разгромяване армиите на Тимошенко продължава

Цялата почва е покрита с хиляди опожарени съветски танкове...

---

⁸⁸ Die Röhrich, 2008, s. 84.

...значителни съветски сили били обградени при ожесточени сражения.

...методично и сигурно германците възпламеняват целия източен фронт.

разгромени големи съветски сили, загубата на които неминуемо ще се чувства много

...съветските войски, действащи в областта на Изюм, били принудени да отстъпят значителен терен давайки значителни жертви.

Оръдията на Райха продължават да прочистват терена от жалките останки на разгромените съветски войски. Само за последните два часа са паднали в плен 20.000 болшевики с азиатски лица.

Началникът на съветската пропагандна служба – Лозовски, признал вчера в Куйбишев, че в московския център на фронта два съветски опита да атакуват няколко силно укрепени позиции били безрезултатни и били последвани от едно бързо и общо възпламеняване на цялата бойна линия...

Zdůrazňování špatného stavu věcí v Sovětském hospodářství

Премахване на колхозната система в Русия. Разтурени колхози в областта на Минск. В областта на Смолотвиче, един от окръзите в административния сектор на Минск, съществуващият досега последен колхоз бе разтурен през последните дни. Земите на колхоза бяха раздадени на селяните, които са били **закрепостени** в него, за да бъдат обработвани.

Dále jsou texty deníku Zora charakteristické následujícími skutečnostmi

Vliv němčiny

die Reichsartillerie → оръдия на Райха

Hodnocení

Slova болшевик, болшевишки jsou užívána hanlivě.

Zvýšená pozornost k Itálii

a) citace oficiálních italských zdrojů ve zvýšené míře

b) příklad titulku: Реч на Мусолини пред итал. студенти: Крепка вяра в победата

Protičeskoslovenská orientace

Бенеш организира атентата срещу зам. Райхспротектора на Бохемия и Моравия.

Míra exprese

Zora se liší od RD a RP mírou užití exprese. Tohoto stylového prostředku je zde užito podstatně méně: text obsahuje méně citově podbarvené lexiky, výzev i invektiv vůči oponentům.

Tiskové agentury

Zora ve svých textech cituje, nebo odvolává se na zahraniční tiskové zprávy, tiskové agentury a rozhlasové stanice, a to nejen německé a italské, jak by naznačovala soudobá politická situace, nýbrž i zdroje britské, americké, sovětské, portugalské a další. RD a RP (v námi excerpovaném vzorku) naproti tomu světové agentury necitují, anebo se soustřeďují výlučně na zdroje sovětské.

3. Sekundární prameny (SP)

3. 1 Popis sekundárních pramenů

3. 1. 1 Vybrané výkladové slovníky⁸⁹

Příruční slovník jazyka českého

Práce byla zahájena roku 1932. V koncepci díla byla dána přednost slovníku příručnímu v rozsahu asi 6000 stran. První sešit byl vydán roku 1935, u příležitosti stého výročí vydání Jungmannova Česko-německého slovníku. O několik měsíců později vyšlo dalších 15 sešitů, v následujícím roce pak 19 sešitů. Celkem bylo vydáno 1088 stran. Později bylo rozhodnuto slovník dále rozšířit. Redakci 1. dílu tvořili K. Hodura, A. Získal, P. Hájek, J. Haller, L. Janský, J. M. Kořínek, J. Kubišta, J. Kurz, F. Oberpfalcer, O. Hujer, E. Smetánka a M. Weingart. V letech druhé světové války byla práce značně problematická a provázely ji často dramatické okolnosti. Lístkový katalog pro tvorbu slovníku tehdy čítal asi 7 milionů lístků. Cenzurní zásahy německých okupačních úřadů se týkaly zejména uváděných příkladů: citáty některých autorů (K. Čapek, V. Vančura, I. Olbracht, M. Majerová, K. Poláček, F. Langer, Z. Nejedlý), zmínky o samostatném československém státě, slova jako *svoboda*, *poroba*, *otrok*, *vůdce* apod. PSJČ je osmidílný výkladový slovník velkého rozsahu. Jeho vydávání bylo dokončeno v roce 1957.

Slovník spisovného jazyka českého

V 50. letech byly zahájeny přípravné práce na novém českém výkladovém slovníku. Podle prvotního záměru se mělo jednat o slovník středního typu (asi sto tisíc lexikálních jednotek), nakonec však dosáhl téměř dvojnásobku (192 000 l. j.). Významy slov slovník nedokládal citáty, nýbrž typickými kolokacemi. Pod redakcí B. Havránka na něm pracovali J. Bělič, M. Helcl, A. Jedlička, V. Křístek a F. Trávníček. Slovník byl zpočátku vydáván v sešitech, poté následovalo vydání knižní. Roku 1989 byl slovník vydán znovu.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost

---

⁸⁹ Dle ÚJČ AV ČR. 2005 – 2009.

V první polovině 70. let byly dokončeny přípravné práce na jednosvazkovém výkladovém slovníku češtiny. Redakci tvořili J. Filipec, F. Daneš a J. Machač. Slovník byl poprvé vydán roku 1978, opravené a doplněné vydání pak vyšlo roku 1994. Slovník obsahuje lexikografický popis přibližně 50 000 lexikálních jednotek, přičemž zohledňuje i jazykové změny, k nimž došlo po roce 1989. Obsahuje údaje o pravopisu, výslovnosti a správné flexi slov přejatých z cizích jazyků. Poskytuje stručné stylové charakteristiky slov a přináší informaci o frekvenci jejich užívání, jakož i údaje z oblasti dynamiky slovní zásoby (neologizmy vs. archaizmy, zavádění termínů a frazeologizmů do spisovného jazyka apod.). Užití slov je zde doloženo jejich typickými kolokacemi.

Poznámky

Datum vydání některých slovníků užívaných v této práci nesvědčí o době jejich vzniku, neboť proces tvorby slovníkových hesel vyžaduje mnohaletou práci (někdy i několik desítek let). Např. slovník vydaný v roce 1952 (Trávníček: SJČ) může reflektovat jazykovou situaci z období před socialistickou revolucí z roku 1948. Slovníky CS3 a RAM neobsahují hesla, týkající se našich KS. U definic, převzatých z bulharsky či rusky psaných pramenů pracujeme s vlastními překlady do češtiny.

3. 1. 2 Dobové texty

Kromě výkladových a encyklopedických slovníků pracujeme také s texty, které dokládají chápání KS jednotlivými dobovými autory a reprezentují tehdejší společenské a jazykové klima. Prameny studujeme formou sond (vybrané osobnosti), a to s vědomím, že dostupný materiál dalece přesahuje možnosti této práce a jeho analýza by přinesla mnohé další poznatky. Byly užity texty předních ideologů a politických vůdců (mj. K. Gottwalda, T. Živkova). Opoziční názory představují mj. P. Tigrid, P. Pithart a G. Markov. Texty nesou různé stylové charakteristiky. Jedná se o materiály psané i mluvené (přepisy), texty, vykazující znaky administrativního i uměleckého funkčního stylu, politické výzvy i filozofující a státoprávní úvahy. Při volbě sekundárních pramenů byla zohledněna povaha KS. Tím se rozumí přizpůsobení výběru pramenů sémantické a stylové charakteristice slov.

3. 2 Reflexe KS v čs. a bulh. výkladových a encyklopedických slovnících

Kapitola je vypracována formou hesel, věnovaných vždy jednomu KS.

Výstavba hesla

Každé heslo (KS) se skládá z následujících částí: 1. reflexe ve slovnících vydaných **před** socialistickou revolucí, 2. reflexe ve slovnících vydaných **po** socialistické revoluci, 3. **komentář**, obsahující **srovnání** reflexe KS **před** soc. revolucí a **po** ní. 4. údaj o **etymologii**⁹⁰
KS ve tvaru: první zdroj: <původ> komentář | popř. druhý zdroj: <původ> *ruská předloha*, první citovaný zdroj a strana, druhý citovaný zdroj a strana | závěr: (ne)jedná se o přejímku z ruštiny.

U vybraných KS je doplňkově uvedena jejich reflexe ve slovnících, vydaných po roce 1989. Povahou a dostupností materiálu je dáno, že výklady některých KS jsou příliš stručné, než aby mohla být provedena jejich detailní analýza. V takových případech jsou hesla doplňována deriváty (srov. *demokratičeski*: *demokrat*, *demokracija*, *demokratiziram*, *demokratizám*). Výklad slov *naroděn* a *săvetski* se v dostupném materiálu (před r. 1944) nepodařilo najít, podobně kusé jsou některé poznámky k etymologii slov.

---

⁹⁰ Dle etymologických a kontaktologického slovníku – viz přehled pramenů.

3. 2. 1 Sovětský

Ve slovnících vydaných před rokem 1948

MSN: *Sověť:* „Základní útvar politického systému, vytvořeného ruskou revolucí **v protikladu k systému parlamentní demokracie**. [...] Vývoj sovětů byl všude mimo Rusko zastaven **porážkou** revoluce nebo **návratem** k formám parlamentní demokracie.”

MSN: *Svaz sovětských socialistických republik:* “Proto mu předložila (Národnímu shromáždění – pozn.) deklaraci práv pracujícího a vykořisťovaného lidu, schvalující dosavadní sovětskou politiku, a když většina přijetí zamítla, **rozehnala je ozbrojenou mocí**. [...] **Dobytí moci** sověty bylo v Rusku i v zahraničí přijato s překvapením a zmatení odpůrci očekávali brzké zhroucení sovětské vlády. Proto nebyl odpor s počátku zvlášť velký, **zjevy teroru** a **krvavé události** poměrně řídké. [...] Pravomoc Mimořádné komise pro **boj s kontrarevolucí** („Čeka“) a revolučních tribunálů neobyčejně rozšířena a vyhlášen „**rudý teror**“. Následovala doba **útrap**, zvýšených hladovou katastrofou let 1921/24, a hrozných krutostí s obou stran. [...] Tato soustava hospodářství centralizovaného **z nouze** byla nazvána „válečným komunismem“. [...] Sovětská ústava obsahuje také, spíše jako historickou reminiscenci, podobný katalog svobod jako demokratické ústavy, ale v souhlasu se svými zásadami **nejsou zaručena všem** občanům. [...] Ústava považuje obranu revolučních vymožeností se zbraní v ruce za **čestné právo** pracujících...”

PSJČ: *Sovětský:* „Týkající se sovětu nebo veřejného zřízení o sověty opřené, zvláště v SSSR. Ruská socialistická federativní sovětská republika, naděje naše! Neu. První naše soustavné dějiny válečného a sovětského Ruska. Naše d. Dobře kryti odpovídali občané sovětské republiky ukrajinské lupičům stejným olovem. Maj. Sovětský svaz Svaz sovětských socialistických republik, SSSR.“

SJČ: *Sověť:* “Rada, poradní sbor: *sovětské Rusko, Sovětský svaz. Sovětisace:* dodávání, nabývání sovětského rázu. *Sověťový:* mající za správní jednotku sověť.”

SJČ: *Sovdepie:* “Sovětský svaz.”

Ve slovnících vydaných po roce 1948

SVK: *Sovětský lid:* „**Nové historické**, sociálně třídní a internacionální společenství lidí v SSSR, které vzniklo v důsledku **vítězství** socialismu, po překonání sociálně třídních antagonismů a antagonismů mezi národy, při sbližování různých **tříd**, sociálních skupin, národů a **národností**, po vybudování rozvinuté socialistické společnosti. Je to socialistický svazek a **monolitní jednota** všech pracujících Sovětského svazu, které tvoří sociální základ sovětského mnohonárodního a všelidového státu.”

SVK: *Sověty:* “Mocenské orgány v SSSR, volené všemi lidmi, **nejreprezentativnější** a **nejmasovější** organizace, zahrnující rysy státních orgánů a společenských organizací. **Nejúplnější** ztělesnění **demokratického** charakteru socialistického státu. [...] Sověty vznikly jako orgány ozbrojeného povstání, vytvořené **revoluční** tvořivostí **lidových** mas [...] Sověty vznikly v prostředí **nejrevolučnější** třídy, **proletariátu** a během svého vývoje se stále více opíraly o stále širší **masy** a staly se organizací **všeho pracujícího lidu**. Sověty jsou organizační formou svazku dělnické třídy a rolnictva [...] v níž se upevňuje sociálně politická a ideová jednota sovětského lidu. [...] Po **dobytí moci** proletariátem se sověty staly státní formou **diktatury proletariátu**. Jako **nejdemokratičtější** zastupitelské zařízení pracujících sověty vytvořily **na ruinách** staré státní mašinerie **nový** mocenský aparát. [...] Sověty jsou **nejrozsáhlejší**, **nejmasovější** a skutečně internacionalistickou organizací, sdružující a zastupující všem lid...”

SSJČ: *Sovdepie:* “Sovětské Rusko: ...**dobýti svět** ze *Sovdepie se proletáři chystají*”

SSJČ: *Sověť:* “Rada: *sověty dělnických zástupců; Všechna moc sovětům!; vláda sovětů; Sověty národností; Nejvyšší Sovět SSSR; Sovětský svaz; jsme v Sovětech sedmý rok; zvítězili Sověti; s. armáda, mládež, zkušenosti, lidé, Rusko.*”

SSJČ: *Sověťčik:* “Sovětský občan, sovětský voják: **zachránili nás sovětčici**.”

SSJČ: *Sověťisace:* “Zavádění sovětského systému: **Pomlouvачné úvahy o sovětisaci východoevropských zemí**.”

SSJČ: *Sověťofil:* “Přítel, stoupenec Sovětského svazu: *s. hnutí; nálada*.”

SSJČ: *Sověťoruský, Sověťskoruský:* “Týkající se sovětského Ruska, Sovětského svazu **vůbec**.”

Komentář

Prvorepublikový **MSN** popisuje *sovět* jako subjekt, stojící v rozporu s parlamentním demokratickým uspořádáním. Protidemokratické metody *sovětů* jsou doloženy na příkladu *rozehnutí Národního shromáždění vojenskou mocí* a dále slovními spojeními *dobyetí moci, zjevy teroru, krvavé události, boj s kontrarevolucí, rudý teror*. Otevřeně se zde hovoří také o neúspěších socialistické revoluce v Sovětském svazu (vojenské porážky; hospodářství, centralizované z nouze; útrapy; hladomor). Českoslovenští čtenáři jsou upozorňováni na skutečnosti jim z domova neznámé, zejména odlišnosti sovětské Ústavy od ústav „obvyklých.“

Socialistický **SVK** vykládá hesla *sověty* a *sovětský lid* pomocí jiných výrazů typických pro jazyk daného období: *třídní, internacionální, socialismus, pracující, všelidový, revoluční, lidové masy*. Některé výrazy vykazují známky tendence totalitního jazyka ke kategorizaci výpovědí: opakující se formulace zpravidla lze přiřadit k některému TO: *nový* („nové a moderní“), *historický, vítězství* („historická určenost, boj, vítězství“), *svazek, monolitní, jednota* („masovost, síla, jednota“). Pro popis a ovšem i kladné hodnocení „našich“ skutečností (roz. socialistických, a tedy „správných“) je užíváno superlativ (*nejreprezentativnější, nejmasovější, nejúplnější*). Slovo *demokratický* je chápáno jako žádaná a pozitivně přijímaná kvalita a je proto uváděno do spojení s výrazy, jež má být tímto způsobem dodáno kladné hodnocení (srov. *demokratický charakter socialistického státu, demokratický socialismus, demokratický centralismus* ⁹¹). Slovo *demokracie* je chápáno jako „naše,“ tedy režimu vlastní (srov. „*Základem sovětů jako mocenských orgánů je princip demokratického centralismu.*“ – „*Pro období výstavby komunismu je charakteristický proces další demokratizace sovětů...*“ ⁹²) Objevují se citace Leninových spisů ⁹³ i jiné narážky na Leninovy teze (*Leninem vytyčený úkol*). Ve výkladu hesla *sovětský* nalézáme jeden z rysů jazyka propagandy, a sice snahu legitimizovat správnost určité věci (jevu, tvrzení) navozováním představy, že stejný názor sdílí mnoho dalších lidí (*sověty se staly organizací všeho pracujícího lidu*). Pracuje se s pojmy *dobyetí moci* a *diktatura*, jež dokládají provázanost slovníku s marxistickou ideologií. Užití slova *proletariát* jako kolokace slova *diktatura* konkretizuje u čtenářů představu o původci či vykonavateli diktatury. Slovo *diktatura*, jakkoliv záporně hodnocené např. ve spojení *nacistická diktatura*, je zde díky působení slova *proletariát* (kladné hodnocení) nahlíženo rovněž kladně. Vidíme tedy, jak se jedno slovo stává

---

⁹¹ SVK, s. 236.

⁹² Obojí tamtéž

⁹³ Tamtéž

původcem významového posunu slova jiného. Je vymezena dichotomie “*staré – nové*,” přičemž *nové (pokrokové)* je přijímáno za znak vyšší kvality (“...*sověty vytvořily na ruinách staré státní mašinerie nový mocenský aparát...*”) ⁹⁴ Viz také Emp: 2. 1. 3. Skupina lidí, která za nástroj k dosažení svých cílů užívá *diktaturu*, je označena jako *nejdemokratičtější*. Ve výkladu hesla *sověty* je (snad neúmyslně) dokumentován plebejský charakter socialistické revoluce v Sovětském svazu: “*V prvních letech sovětské moci, kdy většina poslanců místních sovětů byla málo gramotná, nemohl být stupeň účasti poslanců ve výkonné a organizační činnosti zvlášť vysoký.*” ⁹⁵

Heslo *sovětský* a jeho deriváty jsou v socialistickém **SSJČ** charakterizovány obvyklými stručnými formulacemi, které nicméně mají svou výpovědní hodnotu: nacházíme jasné stopy ideologické manipulace. Vše sovětské je představeno ve velice pozitivním světle (zachránili *nás sověťčící*), popř. jako *mocné (proletáři se chystají dobýt svět)*. Pozitivní čtenářská recepce slovního spojení *dobýt svět* je pozoruhodná, bereme-li v úvahu nedávno skončenou druhou světovou válku a její oficiální sovětskou interpretaci. Tento sovětský výklad jednoznačně odsuzuje snahu Německa a Japonska po *dobytí světa*, což posunuje výraz *dobýt svět* jasně do negativní sféry chápání. Je nakládáno s agitačním heslem *Všechna moc sovětům!* Pozornost si dále zasluhuje výklad pojmu *sovětisace*, který je chápán negativně (jedná se zřejmě o výraz. užívaný ideovými protivníky). Všimneme si, že autor hesla *sovětoruský* chápe Rusko jako součást Sovětského svazu, nikoli jako jeho synonymum. Oficiální propaganda však usilovala o navození dojmu, že existuje jediný *sovětský národ*, který svou pokrokovostí překračuje jakékoliv úvahy o vnitřních národnostních rozdílech.

Etymologie

ET2: <rus. → čes.> slož. ze *s-* spolu a *větiti* mluvit, rokovat | KONT: <rus. → čes.> *совем*, CPJAH175, SSČ505 | **slovo bylo převzato z ruštiny**

---

⁹⁴ Tamtéž

⁹⁵ Tamtéž

3. 2. 2 Komunistický

Ve slovnících vydaných před rokem 1948

MSN: *Komunismus*: “**viz** socialismus”

MSN: *Komunistická internacionála*: “Novodobé jméno pro mezinárodní organizace vůbec a zvláště socialistické (komunistické).

MSN: Československo, *Socialistická strana čs. lidu pracujícího*: “Strana byla **nepřítel socialistického radikalismu, hlásaného čs. bolševiky** [...] strana a klub již neexistují.”

MSN: Československo, *Deutsche sozial. demokr. Arbeiterpartei*: “Strana třídně organisovaného proletariátu. **Marxistická a protibolševická.**”

MSN: *Komunistický manifest*: “Vytýká hlavní požadavky socialistů: zrušení soukromého majetku, odstranění práva dědického, vyvlastnění pozemkového majetku, soustředění úvěru a dopravních prostředků v rukou státu...”

PSJČ: *Komunistický*: „Adj. ke komunista. Rieger se obával, že masa nemajetných je nespravedlivá a komunistická. Čes. pol. Komunistická strana, internacionála. Komunistické názory, časopisy.“

SJČ: *Komuna*: “Společenství, obec: *jsme všichni jedna komuna*. Společenství lidí, žijících podle **komunistických zásad**, Pařížská komuna: **diktatura** pařížského **proletariátu** r. 1871.”

Ve slovnících vydaných po roce 1948

SVK: *Komunismus*: “Vyšší fáze komunistické společenskoekonomické formace, založené na společenském vlastnictví výrobních prostředků, společnost, jejímž bezprostředním cílem je neomezený, všestranný rozvoj každého člověka. [...] základní princip komunismu: “**každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb**” [...] cílem komunismu je **přeměnit každého člověka v tvůrce** [...] **Svobodný** rozvoj každého je podmínkou **svobodného** rozvoje všech. [...] **Za komunismu se plně rozvinou skutečné dějiny lidstva**. Historickou epochu předcházející komunistickou společenskoekonomickou formací, epochu **panství** soukr. vlastnictví Marx nazývá **prehistorií lidstva**...”

ROZ: *Socialismus a komunismus*: “Dvě fáze komunistické společensko-ekonomické formace: socialismus je její nižší fáze, komunismus vyšší fáze. Základem jejich rozdílu je stupeň ekonomické zralosti. Už za socialismu **neexistuje soukromé vlastnictví** výrobních

prostředků a výrobní vztahy necharakterizuje nadvláda a podřízenost, ale **soudružská spolupráce a vzájemná pomoc lidí osvobozených od vykořisťování**. [...] a za komunismu: **každému podle jeho potřeb**. [...] Na určitém stupni vývoje komunismu úplně **odumřou politická a právní ustanovení**, politická a právní ideologie [...] úplně **odumře stát**, i strana vyčerpá své **historické poslání** [...] Komunismus bude **nejvyšší** formou organizace společnosti [...] formování **nového člověka** – všestranně rozvinuté osobnosti harmonicky spojující duchovní bohatství, morální čistotu a fyzickou **dokonalost**.

SPE: Komunismus: “...Komunismus je beztřídní společenské zřízení s jednotným společenským vlastnictvím výrobních prostředků a úplnou společenskou rovností všech členů společnosti, kde zároveň s všestranným rozvojem lidí vyrostou i výrobní síly na základě neustále se rozvíjející vědy a techniky, kde společenské vlastnictví bude **ze všech zdrojů plynout plným proudem** a kde se uskuteční **veliká zásada Každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb**.”⁹⁶

Ve slovnících vydaných po roce 1989

PSO: Komunismus: “...se vyznačuje, podobně jako socialismus, vizí sociálně spravedlivé společnosti, která musí omezovat práva jednotlivců a je založena na společném vlastnictví; ve svých myšlenkách zdůrazňuje především to, že nutně musí následovat stav beztřídní společnosti, ve které dojde k zániku peněžních vztahů, zrušení soukromého vlastnictví a vytvoření mravního vztahu mezi lidmi navzájem.”

CS2: Komunismus: “Názor, ideologie nebo přesvědčení o historické nadřazenosti zespolečenštěného vlastnictví a rovnostářského rozdělování i jeho totalitní prosazování.”

Komentář

Slovník **OSN** z přelomu 19. a 20. století heslo *komunismus* neuvádí, jeho výklad však nalezneme pod heslem *socialismus* (viz Emp. 3. 3), neboť významy těchto pojmů tehdy ještě splývaly.

To dokládá také podoba hesla *komunismus* v prvorepublikovém **MSN**: “viz *socialismus*.” Také tento slovník hodnotí pojmy *socialismus* a *komunismus* jako synonymní. Stejně i ve výkladu hesla *komunistická internacionála*. MSN se obecně vyznačuje

---

⁹⁶ Cit. dle SPE, s. 121.

profesionální nezaújatostí. Tím se odlišuje od slovníků vydaných po roce 1948 a zatížených ideologií. Hesla těchto slovníkových prací se často uchylují k expresivnímu hodnocení. Kladný, resp. záporný příznak je v nich ideologicky předem stanoven a je obecně platný a (v oficiálních textech) závazný. Naproti tomu MSN neobsahuje emotivně zabarvená hodnocení skutečností, vztahujících se k ideovým oponentům.

Výklad hesla *komunismus* v socialistickém **SVK** je z podstatné části vystavěn prostřednictvím citací a parafrází myšlenek K. Marxe. Můžeme sledovat jeden z rysů propagandistického jazyka, a sice příklon k jednoduchým a srozumitelným heslům (*každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb; svobodný rozvoj každého je podmínkou svobodného rozvoje všech*). Výklad prostupuje víra v jakousi historickou oprávněnost komunismu a jeho předurčenost k sehrání klíčové role v dějinách. Tato skutečnost je vyjádřena výrokem „*Za komunismu se plně rozvinou skutečné dějiny lidstva.*”⁹⁷ a výrazem *prehistorie lidstva*. Slovní spojení *skutečné dějiny* jakoby předpokládalo paralelní existenci *neskutečných dějin*. Výraz *komunismus* je uváděn v následujících kolokacích: *rovnostářský, válečný, ideologie, kultura, morálka, práce, společenská samospráva, KSČ, KSSS, výchova, vztah k práci*.

Socialistický **ROZ** užívá cíleně expresivní a „útočné” rétoriky: srov. výrazy *likvidovat, likvidace, revoluce, diktatura*. Slovo *diktatura*, opatřené kolokací - *proletariátu*, je hodnoceno kladně, zatímco např. *fašistická diktatura* je hodnocena záporně. Socialistická revoluce je představena jako skokový rozvoj národního hospodářství za současné *likvidace starých pořádků*. Násilí a křivdy, obsažené v takové *likvidaci* však pojmenovány nejsou, ačkoliv byly realitou (nejen) sovětských dějin 20. století. V definici se dále objevuje výraz *kulturní revoluce*. Jedná se o specifickou dobovou realii dokumentující uvažování předních sovětských ideologů o světě, tedy víru v možnost nařízení absolutní změny poměrů svrchu, a to ve všech oblastech lidské činnosti bez rozdílu. Srov.: RP např. prezentovalo veřejné závazky slovenských básníků k vytvoření přesného počtu básní, celých sbírek a dalších děl před uplynutím stanovené lhůty. Je akcentován celosvětový rozměr dělnického hnutí (*proletářský internacionalismus, vítězství a upevnění socialismu na celém světě*). Hovoří se o *obraně socialistických vymožeností*, nabytých během revoluce. Ve výkladu těchto hesel se ROZ jazykově poněkud vzdaluje pouhému opisování marxistických či leninských základních textů a přichází s výrazy, jež v ostatních slovnících stejného období (SVK) nenalezneme: *odumírání*. Objektem *odumírání* přitom není nic menšího než sama instituce státu v

---

⁹⁷ SVK, s. 113.

komunistické budoucnosti, jejíž příchod se očekával. *Odumírání státu* je nicméně zmíněno v sovětské БСЭ. Dále se předpokládá *odumírání právních ustanovení*, což se koneckonců např. v podmínkách vyšetřovací praxe NKVD nakonec podařilo. Objevují se jazykové a stylové obraty, které (na materiále RP a RD) podrobně analyzujeme v Emp: 2. 1: *nový typ státu, nový člověk* (kategorie novosti), *historické poslání* (“vojenské metaforu”), *budování, nejvyšší forma organizace společnosti* (kategorie velikosti a mohutnosti), *soudružská spolupráce a vzájemná pomoc lidí* (patos). Ve výkladu nalezneme také známé leninské heslo “*Každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb.*” ROZ se liší od SVK tím, že přebírá ještě prvorepublikové pojetí, které sledujeme v OSN a MSN, a sice splývání pojmů *socialistický* a *komunistický*. Znepokojujícím prvkem výkladu je zmínka o *vybudování fyzicky dokonalého, nového člověka*. Jedná se o vliv stalinského konceptu *nového sovětského člověka*, který nápadně připomíná koncept, zaváděný do praxe na Němci ovládaném území během druhé světové války. Blízkost sovětské (stalinské) a nacistické ideologie dále dokumentujeme v příloze č. 2 této práce.

Etymologie

ET1: <lat. → něm. → češ. > z *Kommunismus* (19. stol.) od *commūnis* společný, obecný z *com-* a základu, který je v lat. *mūnus* (veřejná) povinnost | **slovo nebylo převzato z ruštiny**

3. 2. 3 Socialistický

Ve slovnících vydaných před rokem 1948

OSN: *Socialismus*: "...jest nauka o zřízení společenském, založeném na společném vlastnictví. Nauka ta v menších rozměrech častěji byla uváděna také v praxi. Avšak které předměty mají tvořiti vlastnictví společné, ke kterým předmětům vlastnictví soukromé vztahovati se nemá, o tom vyskytují se názory různé. Společné vlastnictví jest charakteristickým znakem **začátků společnosti lidské**. [...] Jedním z nejznámějších zákonných opatření starého věku, omezujících značně vlastnictví soukromé, jest t. zv. jubilejní rok zákonodárství **mojžíšského**, poedle kterého každého 50. roku měl všechn majetek vrácen býti původnímu vlastníkov, všechny dluhy měly být prominuty a všichni otroci vlastního národa měli být propuštěni na svobodu. [...] Čím více vzrůstaly obce **křesťanské**, šim smíšenější byla společnost, v obcích těch seskupená, tím více ustupovalo společné vlastnictví předmětů spotřebních **milosrdenství** a almužnictví. Myšlenky **kommunistické** však nezanikly, jen že z církve křesťanské oficiální přešly do neoficiálních sekt – myšlenek **kommunistických** zmocnili se **kacíři**. Vedle nich pak **kommunismus** prováděly i **řády náboženské** v klášteřích."

MSN: *Socialismus*: „Učení o budoucím společenském řádu, který vystřídá řád kapitalistický, od něhož se bude lišiti především tím, že si v něm budou všichni pracující rovni ve svých právech a povinnostech, že budou plně účastni na výsledcích spolupráce, že vlastnictví, zejména výrobních prostředků, bude zespolečenstveno, aby nebylo nástrojem vykořisťování jedněch členů společnosti jinými, a veškeré hospodářské podnikání bude plánovitě řízeno s jednotícího hlediska blaha celé společnosti. [...] Podstatu socialismu tvoří kritika soudobého společenského řádu, kapitalismu, pozitivní ideové konstrukce struktury budoucí socialistické společnosti, taktika a prostředky k uskutečnění socialismu. [...] Představy socialistických teoretiků o složení struktury budoucí společnosti jsou **skrovné a kusé**, zejména myslitelů **marxistického** a pozdějšího socialismu; **omezují se** výhradně jen na sledování vývojových tendencí kapitalistického řádu a rychlosti jeho rozpadu..."

PSJČ: *Socialistický*: „M ající vztah k socialismu. I socialistické strany zajisté cítí, že to, co na nich žádá dnešek, jest více než to, čím mohly žiti ještě včera. Z. Nej. Marxisté žádají přeměnu kapitalistické společnosti ve společnost socialistickou. Výb. Zajímal se o socialistické hnutí. Dyk. Dělník dojde svého práva v společenství lidském, píseň socialistická

rovněž v společenství literárním. Ner.“

Ve slovnících vydaných po roce 1948

SVK: *Socialismus*: “Společenské zřízení, které **vystřídá** kapitalismus a pro které je charakteristické společenské vlastnictví výrobních prostředků, **neexistence** vykořisťování člověka člověkem a plánovitá zbožní výroba. Je to **první stupeň** komunistické společenskoekonomické formace. [...] socialismus **následuje** v procesu **historického** vývoje bezprostředně za kapitalismem [...] Socialismus je zároveň naprosto protikladný kapitalismu. [...] uspokojování materiálních a **duchovních** potřeb členů společnosti [...] Končí získávání příjmů z vykořisťování pomocí kapitálu a zavádí se všeobecná povinnost pracovat podle hesla “**kdo nepracuje, ať nejí**”. [...] V podmínkách, kdy neexistuje vykořisťování, upevňuje se také **zájem** o samostatnou práci [...] Ze sociálního hlediska je socialismus společností dvou **přátelských tříd**, tj. dělnické třídy a rolnictva. [...] inteligence, tj. sociální vrstvy, zabývající se kvalifikovanou **duševní** prací. [...] V politické oblasti je pro socialismus charakteristický [...] rozvoj **socialistické demokracie**. [...] Kapitalistickou kulturu vystřídává kultura socialistická, která je **zákonitou** etapou vývoje všelidské kultury. Socialismem začíná **nová éra v dějinách lidstva** [...] existuje **ostrý boj mezi starým a novým**. [...] socialismus prochází různými **etapami** svého vývoje, dokud nedosáhne **stupně** rozvinuté socialistické společnosti.”

SVK: *Socialismus utopický*: “Souhrn sociálních učení, v nichž se v **ještě nezralé formě** projevila snaha o nastolení nového typu společnosti, kde neexistuje vykořisťování člověka člověkem...”

ROZ: *Socialistická revoluce*: “Základní kvalitativní proměna společnosti, která znamená přechod od kapitalismu k socialismu. Nahrazuje výrobní vztahy nadvlády a podřízenosti založené na soukromém vlastnictví vztahy spolupráce a vzájemné pomoci a zároveň **likviduje** každé **vykořisťování** člověka člověkem. [...] Praxe výstavby socialismu v SSSR a jiných zemích ukázala, že hlavními zákonitostmi socialistické revoluce je vedení **dělnické třídy** při uskutečňování revoluce a ustanovení **diktatury proletariátu**, svazek dělnické třídy a rolnictva, **likvidace kapitalistického vlastnictví**, socialistická přestavba **zemědělství**, **plánovitý** rozvoj národního hospodářství, **kulturní revoluce**, likvidace nacionálního útlatku, obrana **socialistických vymožeností** a proletářský **internacionalismus**.”

ROZ: *Socialistický stát*: “**Je to nový typ státu**, který v důsledku socialistické revoluce střídá buržoazní stát. [...] **Po úplném a definitivním vítězství socialismu**, kdy společnost vstoupí

do období rozvinuté výstavby komunismu, se stát **diktatury proletariátu** změnil na všelidový stát – orgán vyjádření vůle všeho lidu. [...] **Odumírání státu** v procesu **budování** komunistické společnosti [...] Pro úplné **odumření státu** je nezbytné vybudování rozvinuté komunistické společnosti uvnitř státu a též **vítězství** a upevnění socialismu **na celém světě**.

MPP: Socialistické společenství: „Společenství socialistických států úzce spjatých těsnými ekonomickými, politickými a **vojenskoobrannými** svazky, důsledně realizující obecné zákonitosti **výstavby socialismu** a v konkrétních podmínkách uskutečňující zásady socialistického **internacionalismu** ve vzájemných vztazích. Socialistické společenství je **jádr** celé **světové socialistické soustavy** a **průkopníkem** jejího rozvoje a upevňování.“

Ve slovnících vydaných po roce 1989

JSS: Socialismus: „Ideje a teorie pokoušející se vyřešit problémy vznikající ve společnosti kapitalistického typu (sociální nerovnost a politická nerovnost). K nastolení socialismu má dojít v důsledku historických procesů nebo je výsledkem společenského úsilí. K idejím socialismu patří kontrola společnosti nad výrobními silami, nastolení všeobecné rovnosti a spravedlivé moci, podíl pracujících na rozhodování, vytvoření nového, altruistického člověka. [...] Typ společnosti, který vznikl ve 20. století pod vlivem ruské revoluce roku 1917 aplikací socialistických idejí marxismu a leninismu a který **vedl k vytvoření totalitního režimu**. Rostoucí **ekonomické potíže** a všeobecná **zaostalost socialistických** zemí vedly na konci 80. let prakticky k **zániku** tohoto typu socialismu.“

MOE: Socialismus: „Ideologie založená na principech kolektivismu a sociální solidarity; má řadu různých vývojových linií a variant, které se i přes existenci společných ideových východisek často významně liší. **V současnosti** se prosadila zejména tradice socialismu, která je spojena s **demokracií** a **ekonomikou tržní**, reprezentují ji zastánci celospolečenské odpovědnosti a solidarity, projevující se ve státním poskytování veřejných služeb a distribuci některých zdrojů [...] Další významnou tradici představuje **nedemokratická** varianta socialismu, spojená zejména s osudem tzv. **komunistických** (resp. **socialistických** zemí a jejich **totalitárních** režimů; reprezentují ji obhájci ekonomiky centrálně řízené a plánování prosazující systém kolektivního či státního vlastnictví, řízení výroby a přerozdělování statků a preferující spolupráci a **státní intervenci** před **soutěží** a **ziskem**...“

Komentář

Pojem *socialismus* poprvé užil Giacomo Giuliani ve spisu *L'antisocialismo confutato* z roku 1803, ovšem ve zcela odlišném smyslu, než jak byl *socialismus* chápán ve 20. letech 20. století (i samotnými socialisty). Jeho pojem zdomácněl nejprve ve Velké Británii. Tam sloužil od roku 1828 k označování *owenismu* a *chartismu*. Ve Francii se výrazu *socialismus* užívalo jako protikladu k *individualismu*. O popularizaci slova *socialismus* se zasloužili saint-simonisté, zejména pak P. Leroux, často mylně uváděný jako tvůrce pojmu. M. L. Reybaud tímto slovem označoval sociálně reformní hnutí obecně. V polovině 19. století se prosadil výraz *komunismus*, jenž byl synonymním označením *socialismu* až do 70. let 19. století. Od té doby byl *socialismem* chápán *komunismus revoluční*. Na počátku 20. století došlo k další změně nahlížení: pojem *socialistický* byl nadřazen pojmu *komunistický* jako vyhraněný protiklad ke slovu *konzervativní* (střed koncepcí obrany tradičních hodnot a revolučního rušení těchto hodnot). Obsah pojmu *socialistický* se dále radikalizoval. V každodenním politickém životě řady evropských zemí včetně ČSR se nestřetávaly jen představy těchto pojmů, nýbrž i politické síly jimi reprezentované. Myšlenkově se tyto dva přístupy zcela vyhranily jeden proti druhému. Konzervativní síly hájily především zájmy šlechty a církve, socialistické hnutí naopak zájmy pracujících.

Výklad pojmu *socialistický* v OSN z přelomu 19. a 20. století se nese v duchu starověkých dějin, dějin filozofie a také dějin židovského a křesťanského náboženství přes středověk až do autorovy současnosti. Místy je výklad podložen spíše legendárními pojetími než fakty (biblická vyprávění). Myšlenky *socialistické* jsou, jako i v MSN, postaveny na roveň myšlenek *komunistických* (tyto dva pojmy dosud splývají v jeden) a jsou vykládány skrze jejich souvislost s křesťanským náboženstvím (první křesťanské obce, klášterní život, milosrdenství). Tím se OSN liší od slovníků vydaných po roce 1948, kde by zmínka o církvích, či dokonce spojování *komunismu* s církvemi byla ideologicky nepřijatelná. OSN však užívá výrazu *komunistický* v poněkud odlišném pojetí než pozdější práce K. Marxe, V. I. Lenina a dalších ideologů. Z pohledu doby, která má již zkušenost se zaváděním *komunismu* do praxe, vyznívá sarkasticky formulace „...*myšlenek kommunistických zmocnili se kacíři. Vedle nich pak kommunismus prováděly i řády náboženské v klášteřích.*”⁹⁸

Při výkladu tohoto i dalších zde uvedených hesel užívá *socialistický SVK* dělení reality na opoziční dvojice. Vyvábí systém protikladů (*duševní – fyzický, město – venkov, starý*

---

⁹⁸ OSN, díl 23., s. 572.

– *nový*). Vlastností těchto protikladů je jejich krajní vzájemná vyhraněnost, vyjádřená často slovem *boj* (srov. *ostrý boj mezi starým a novým*). Výklad je formulován v duchu marxistického učení o historické zákonitosti, střídání epoch, následnosti jednoho ekonomického systému za druhým. Jistota jazykových formulací, s níž je podáván výklad (*vystřídá, neexistuje, následuje, je*) je však v rozporu s metodou kritiky pramenů, běžnou v historické vědě a výklad je podbarven ideologií. Kategorie “*stupňů historického vývoje*” je, jako historie sama, je neobjektivní, nepředvídatelná a vždy závislá na postoji a ideové orientaci mluvčího. Objevuje se orientace a víra v cosi, co nazveme “*fatálním / dějinným marxismem*”. Ta svou podstatou koresponduje s ideou fatalismu obecně rozšířenou v Evropě na počátku 20. století (srov. *válka, která skončuje se všemi válkami, nadešel konec dějin, lidstvo je u konce vývoje, další válčení je vzhledem k technickému pokroku nemožné*). Jsou uváděny “pravdy,” jež byly pozdějšími historiky relativizovány. Definice nadto obsahují patetické a expresivní prvky (*nová éra v dějinách lidstva*), které z pohledu stylistiky náležejí k uměleckému, popř. publicistickému funkčnímu stylu, nikoliv ke stylu odbornému.

SVK a MSN se shodují v tom, že ideologie *kapitalismu* a *socialismu* (*komunismu*) jsou ve vzájemném protikladu. SVK užívá na socialistický “režimní” slovník nezvyklých slov *duchovní* a *duševní*. Domníváme se, že ve formulaci “...*uspokojování materiálních a duchovních potřeb členů společnosti*.”⁹⁹ došlo k záměně pojmu *duševní* (náležící intelektu; režimem akceptované) za pojem *duchovní* (náležící duši v náboženském smyslu; režimem odmítané). SVK podává zajímavé svědectví doby, když (jako oficiálně vydaný “režimní” slovník) vykládá heslo *socialismus* ryze kapitalistickou formulací *kdo nepracuje, ať nejí*. Na vině tohoto nedopatření však zřejmě není samotný slovník, nýbrž obecně přijatý dobový úzus, považující ono hesla za socialistické. Uvádí se, že “*v podmínkách, kdy neexistuje vykořisťování, upevňuje se také zájem o samostatnou práci...*”¹⁰⁰ Výrok o motivovanosti zaměstnanců k práci v podmínkách socialismu byl však po roce 1989 zpochybněn historiky, politiky i osobními výpověďmi pamětníků: “...*pro někoho byl socialismus snazší místo k životu, v práci předstíral práci a jeho nadřazení zase předstírali, že ho za práci platí.*”¹⁰¹ (srov. též Emp: 3. 6, heslo MSN: *dělnická mzda*). SVK nakládá s pojmem *intelligence* jako s režimem akceptovanou skutečností, a to i bez doplňující ideologické kolokace (např. *pokroková*). Užívají se konfrontační jazykové obraty: srovnává se socialistický stav věcí s kapitalistickým a uvádějí se přednosti prvně jmenovaného (“...*což je jeho důležitou předností*

---

⁹⁹ SVK, s. 220.

¹⁰⁰ Tamtéž

¹⁰¹ Kříž, K., 2009.

před kapitalismem.”¹⁰²). Tím se SVK liší od MSN, který se ke konfrontačnímu tónu neuchyluje a zachovává si jistou odbornou nezaujatost. SVK uvádí výraz *socialismus* ve spojení s následujícími kolokacemi: *demokratický, narodnický, utopický, demokracie, integrace, internacionála, kultura, revoluce, soutěžení, vědomí, kolektiv*. Blíže se zaměříme na spojení *utopický socialismus*: SVK, tedy slovník “režimní” jej vykládá jako “*ještě nezralou formu*” společenského zřízení, usilující o totéž jako *socialismus* (komunismus), ovšem poněkud naivními prostředky (tj. nikoliv revolučním zápasem). Jedná se tedy o sebereflexi socialistického režimu, o hodnocení vlastní minulosti a metod.

JSS jako sociologický slovník, vydaný po roce 1989 nazývá socialistický režim totalitním a popisuje jej z pozice vědecké práce psané v podmínkách svobody tisku, a to s možností časového odstupu. Proto může *socialismus* hodnotit jako v historii proběhnuvší etapu hospodářského a politického vývoje některých zemí a neuchylovat se k emotivním soudům. JSS se stává dokumentem zániku socialistického zřízení, když jej charakterizuje slovy *ekonomické potíže, zaostalost a zánik*.

Ve stejné době vydaný MOE naproti tomu nechává stranou hlavního zájmu *socialismus* ve smyslu někdejší ideologie spojené se jmény Marxe, Engelse, Lenina a dalších a zaměřuje se naopak na *socialismus* ve smyslu přítomného politického konceptu některých evropských států. *Socialismus* jako dějinná epocha je označen za *nedemokratický totalitní režim* a je dále vymezen vůči kapitalismu. Výkladem hesla *socialistický* pomocí výrazu *nedemokratický*, jsou tato dvě slova postavena na stejnou úroveň. Tím se MOE dostává do rozporu se slovníky, vydanými před rokem 1989 (např. SVK, ROZ).

Etymologie

ET1: <lat. → fr. → něm. → češ.> Přes *sozial* a *social* ze *sociālis* družný, společenský od *socius* druh, společník | **slovo nebylo převzato z ruštiny**

---

¹⁰² SVK, s. 221.

3. 2. 4 Lidový

Ve slovnících vydaných před rokem 1948

MSN: *Lidová výchova*: “Rozvíjí **duševní** život jednotlivců pro zájmy společnosti s hlediska **ideálů** společenských (**národních**, skupinových, všelidských) [...] dělívá se na **humanitní**, národní, **občanskou**, **náboženskou**, **stavovskou** (třídní), **pokrokovou** (volnomyšlenkářskou).

MSN: *Lidstvo*: “Soubor všech lidí, myslících a jednajících jako celek, nadřazený státům (národům), plemenům. [...] národnostní uvědomění barevných plemen a Společnost národů velice povzbudily ideu, že lidstvo všechno jest a má být pod jedním zákonem, ideu, jež jednou bude tak **srozumitelná**, jako jest **dnes** myšlenka národa nebo **církve**.”

PSJČ: *Lidový*: „Adj. k lid; vzešlý z lidu. Za to se obrátila veškerá zášť soudu lidového proti Rezle. Klost. Svými ohlasy lidových písní Hanka zahajuje novou epochu v básnictví českém. J. Han. Básník lidový nemá takovou copia verborum jako umělý. Mas. Nástroje lidového průmyslu. Jir. D určený pro lid. Jídával v lidových kuchyních. Staš. Zaopatřil si předplatní lístek v „lidové holírně“. Böhn. Pořádali [vojáci] lidovou zábavu. Dur. Lidovou školou jest rozuměti volný kurs nebo kursy, z nichž každý věnuje svému předmětu souvislou řadu hodin vyučovacích, cvičebných nebo přednáškových. Předp. min. škol. D Polit. Česká strana lidová někdejší strana stoupenců realismu. Lidová strana československá vůdčí strana katolická v Československé republice. Lidový komisař v komunistických státech tolik, co ve státech jiných ministr. D prostý, s lidem cítící. Hrabě Vladimír býval ze všech zámeckých nejlidovější. Rais. Chceme kněze lidového, který by přišel sám mezi nás, s námi si zazpíval, zahrál. Baar.“

SJČ: *Lidový*: „Co je z lidu, v lidu, pro lid: 1. *píseň, moudrost, poesie, psychologie, správa* (vykonávaná lidem), *slovo, umění, spis, strana* (politická), *soud* (v kterém kromě soudců z povolání zasedají též laici), *demokracie, psát lidově, přednášet lidově*.“

Ve slovnících vydaných po roce 1948

SVK: *Lidová fronta*: “Forma sdružení lidových mas v kapitalistických zemích, která vznikla z iniciativy **komunistů** [...] Sociální základnu lidové fronty tvořilo sdružení všech **demokratických** sil **národa** na základě svazku dělnické třídy a středních vrstev. [...] **jednotná fronta** všech dělnických stran a organizací, jejíž **taktika** byla vypracována již na

prvních kongresech Kominterny pod Leninovým **vedením**. [...] Bezprostředním úkolem lidové **fronty** nebyla jen **obrana míru a demokracie** před **agresí** a fašismem, ale i **boj** za rozšíření demokracie.”

SSJČ: *Lid*: “Široké **pracující** vrstvy společnosti. V třídní **předsocialistické** společnosti nevládnoucí, **porobené třídy** společnosti: *pracující lid, vůle lidu, lid je jediným zdrojem veškeré moci ve státě, budovatelské úsilí našeho lidu, poddaný lid, zástupy lidu, proudy lidu.*

SSJČ: *Lidový*: “Lidu se týkající, z lidu vzešlý, lidem vytvářený.” Kolokace mj.: **vrstvy, masy, osvobozené hnutí, revoluce, moudrost, tvořivost, Bulharská republika, demokracie, kurzy ruštiny, automobil.**

Komentář

Prvorepublikový **MSN** užívá pojmy za socialismu tabuizované: *duševní, ideál, humanitní, národní, občanský, náboženský, národnostní uvědomění, církev*. Obsahy těchto slov jsou v přímém rozporu s ideou socialismu. Pojem *třídní* je zde synonymem pro stavovský, což bylo v socialistickém jazyce rovněž nepřijímané slovo. Později tedy došlo k aktualizaci významu pojmu *třídní*. Stejně tak nalézáme důkaz socialistického přehodnocení významu slova *pokrokový*: pozitivní hodnocení sice zůstává, lexikální význam je však jiný (v jazyce socialistické propagandy není pokrokovost synonymem volnomyšlenkářství, nýbrž naopak). Ze sociologického hlediska je zajímavé chápání lidské identity: V **MSN** je člověk identifikován jako příslušník národa, státu, obce věřících, stavu i celosvětového společenství, zatímco socialismus upřednostňuje identitu třídní. Srov. RP: ¹⁰³ „*Vítězství britských dělníků nad baťovskou společností.*“ Zde máme na mysli záměnu nahlížení pojmů v sociologickém smyslu: “britští dělníci” nejsou “oni,” nýbrž “my” a naopak. Patrným rozdílem oproti oficiálnímu socialistickému jazyku je přístup k tématu rozdílnosti lidských “plemen” a národností. Tyto rozdíly byly za socialismu (nejen ideově, nýbrž i v každodenní politické praxi) bagatelizovány. Srov. např. národnostní politiku v Sovětském svazu. **MSN** považuje přítomnost církve ve společnosti za samozřejmou a přirozenou. Ani tento postoj nezůstane po vítězství socialismu beze změny. U hesla *lidstvo* se uvádějí odkazy na hesla *humanita, kosmopolitismus a mezinárodnost*. V porevolučních textech (v publicistice, slovnících i dalších pramenech) dojde k posunutí významů těchto pojmů: *humanita* bude vytěsněna a tabuizována spolu s dalšími výrazy z oblasti *humanitních věd, kosmopolitismus* bude

---

¹⁰³ Rudé právo. 1. 2. 1952, 32, 27, s. 2.

konotován zejména se slovy *kapitalistický*, *imperialistický* a *západní*, a dostane se tak do oblasti negativně přijímaných pojmů. Konečně představa *mezinárodnosti* v socialistickém jazyce přetrvává, bude však spojována s ideou *mezinárodního komunismu a vítězství revoluce v celosvětovém měřítku*.

Socialistický **SVK** opakovaně užívá slova *demokratický*, jež chápe kladně a pomocí kolokací s ním nakládá jako s režimním, tedy “vlastním.” Proklamuje se jednota dělnických organizací i dělníků obecně, a to i v celosvětovém měřítku. Nadto se uvádí, že spojování levicových stran do národních front se dalo z *iniciativy komunistů*. Otázkou zůstává, zda takové spojení nebylo spíše logickým a všem výhodným spojením mocenských skupin s podobným politickým programem a cíli. K tomuto i dalším účelům slouží výrazy, označované v naší práci jako *vojenské metafory* (viz Emp: 2. 1. 7): *taktika, fronta, rozhodující obrat, strategie, boj, obrana, síla, likvidace, vedení, agrese, moc, přední oddíl, nátlak, interveni, porážka, rozpoutání války*. Přinejmenším ve výkladu hesla *lidová fronta* se SVK stává nástrojem propagandistického působení, jehož nasycenost textu ideologií je jen o málo nižší než nasycenost textů RP, tedy média k tomu účelu vytvořeného. V MSN, ani MOE srovnatelnou tendenci nezaznamenáváme. Zajímavým zjištěním je skutečnost, že slovní spojení *obrana míru a demokracie*, popř. *obrana svobody a demokracie* je užíváno jak v době mezi lety 1948 a 1989 (SVK), tak po roce 1989 (MOE), přičemž v obou obdobích je zmíněné heslo přijímáno kladně a jako “naše.” Paradoxem je, že “naše” za socialismu a “naše” po jeho pádu jsou nahlíženy různě nebo i opačně. Pod souslovím *rozšíření demokracie* SVK chápe rozšíření lidově demokratického státního zřízení, a tedy de facto sovětské politické moci. To vyplývá z dalšího textu definice,¹⁰⁴ jež hovoří o vývoji dělnických hnutí a o jejich sjednocování ve světovém měřítku (ovšem pod patronací Moskvy). V socialistickém SVK nalezneme slovo *lidový* s kolokacemi *demokracie, fronta a l.-demokratická revoluce*.

Socialistický **SSJČ** využívá exprese (*porobený, poddaný, moudrost lidu*) a lexiky tradičních sémantických okruhů soc. propagandy: *vůle, veškerá moc, revoluce* (vojenské metafory), *budovatelské úsilí, proudy, zástupy, masy, vrstvy* (velikost, masovost). Slovo *lid* je v soc. pracích tradičně asociováno s představou *práce*, což nebylo v době před rokem 1948 zcela běžné (srov. OSN, MSN). Úvaha o lidu jako *zdroji veškeré moci ve státě* je vlastně definicí demokracie, ta však nevybízí k ozbrojenému převzetí moci, navíc v celosvětovém měřítku.

---

¹⁰⁴ SVK, s. 136-137.

Etymologie

ET1: <všesl.> adj. od *lid* – pol. *lud*, *ludzie*, rus. *ljud*, *ljúdi*, s./ch. *ljúdi*, stsl. *ljudije*. Psl. * *ludb*, *ludbje* má přesné protějšky v lit. *liáudis*, sthn. *liut* (něm. *Leute* lidé), stangl. *lēod*, stisl. *ljódr*. | slovo nebylo převzato z ruštiny

3. 2. 5 Pracující

Ve slovnících vydaných před rokem 1948

OSN: *Práce*: “...jest všechny činnost, směřující k vytváření hodnot, k ukájení potřeb lidských. [...] Pro pojem práce **nepadá také nijak na váhu oblíbené rozlišování** činnosti svalů tělesných (práce **tělesná**) a činnosti mozkové (práce **duševní**). [...] Práce jest jedním z činitelů výrobních a význam její jako činitele výrobního stále stoupá. [...] Později však člověk musí věnovati přírodě a vzdělání čím dále tím větší námahu; zprvu tak činí bezprostředně přiložením ruky, prací v nejvlastnějším slova smysle, později mimo to **investováním kapitálu, výsledku práce dříve již vykonané** [...] Stoupající význam práce dochází nejmarkantnějšího výrazu ve stoupání významu, který moderní společnost přikládá nositeli síly pracovní, **dělnictvu**. Význam ten, stoupající v přímém poměru se vzrůstem **třídního sebevědomí dělnictva** [...] **Právo na práci** bylo na chvíli zavedeno aspoň na papíře za Ludvíka Blanca ve Francii r. 1848, ale bylo záhy opět zrušeno; neboť poznalo se, že **právo na práci nemůže býti zabezpečeno za aery hospodářství soukromo-kapitalistického**, nýbrž, že by mohlo býti provedeno pouze v organisaci založené na podkladech **kollektivistických**.”

MSN: *Práce*: “Každá činnost směřující k ukojení lidských potřeb zevními prostředky, nikoli samo ukojování těchto potřeb. [...] Nerozhoduje přitom, o jaké potřeby jde, zda hmotné či **duševní**. [...] Práce **duševní** se může zejména týkati buď výrobního plánu (činnost **podnikatelská**) nebo technického vedení. [...] získávají se užitečné látky ležící dosud volně v přírodě a stávají se výlučným **vlastnictvím** nabyvatelovým.”

MSN: *Pracovní právo*: “Pracovník je plnoprávným **svobodným** občanem. [...] Teprve v poslední době se jeví náznaky vývoje, který směřuje k vytlačení volné pracovní smluvy z jejího dominujícího postavení a jejímu nahrazení pracovní povinností, různě formulovanou (SSSR, Itálie, po jistou dobu též Bulharsko). [...] zaměstnanců, pracujících za úlpatu na základě **svobodně** uznaného pracovního závazku ve službách a pod vedením osoby jiné.”

PSJČ: *Pracující:* „Ten, kdo pracuje, pracovník. Pod hrází slezl gubernator s koně i jeho průvodci a stoupali na horu do hemžení pracujících. Jir.“

Ve slovnících vydaných po roce 1948

SVK: *Práce komunistická:* “Práce ve zralé komunistické společnosti, která se změnila v prvotní **potřebu** každého člověka. [...] rysy a tendence práce v socialistické společnosti, připravující přechod k vlastní komunistické práci. [...] předpokládá překonání dělby práce na duševní a fyzickou, na práci výkonnou a řídicí, na činnost v pracovním a volném čase.[...] Předpokladem komunistické práce je velmmi vysoká úroveň **technického pokroku**. [...] Díky úplné automatizaci výrobního procesu člověk stane vedle něho a pak nad ním, místo toho, aby v něm hrál úlohu podobnou jiným přírodním silám [...] mrzačící rozštěpení na materiální a duchovní momenty činnosti. [...] Bude také překonán protiklad mezi volným časem a pracovní dobou. Život člověka bude naplněn společensko, skutečně **tvůrčí** činností, tj. **ovládnutím přírody** [...] Proces práce bude působit **potěšení**, takže člověk nebude potřebovat nějakou jinou, utilitárně spotřebitelskou náhradu za práci. [...] **Práce bude odměnou sebe samé.**”

SVK: *Práce:* “V práci člověk **podřizuje přírodu** svým cílům [...] **Pouze komunistická** práce rozvíjí **všechny lidské schopnosti**, formuje celistvého člověka.”

SSJČ: *Pracující:* “Takový, který pracuje: *pracující lid měst a venkova; intelligence; důchodci; pomoc p. ženám; povinnosti a práva p.; zotavovna pro p.; hemžení p.*”

SSJČ: *Pracovník:* “Kdo vykonává nějakou práci, kdo zná a vykonává práci v nějakém určitém pracovním oboru, kdo je činný, kdo vyvíjí činnost v některé oblasti lidského snažení vůbec: *svědomitý p.; pole se hemžilo p.; duševní p.; odborný p.; vědecký p.; veřejný p.; osvětový p.; odborový p.; významná p. ženského hnutí; ilegální p.; získat titul vzorného p.; zasloužilý p. v tělesné výchově a sportu; vídal jsem ty ubohé p.*”

Komentář

OSN z přelomu 19. a 20. století odmítá rozdělování práce na tělesnou a duševní, zatímco **SVK** právě toto rozdělení uvádí. Definice pojmu *práce* je v **OSN** podána převážně prostřednictvím kapitalistických ekonomických termínů (*investování, kapitál, hromadění práce*), shoduje se však se **SVK** v užívání pojmu *třída*. Pojem společenské třídy tedy není neologismem socialistického jazyka, nýbrž termínem starším (zavedeným do praxe

přínejmenším od doby vydání XX. dílu OSN, tedy od roku 1903), jenž byl socialistickým jazykem pouze využit. OSN nově hovoří o *vzrůstu třídního sebevědomí dělnictva*. Tento pojem, nikoliv nepodobný pozdější rétorice V. I. Lenina, svědčí o tom, že autor hesla si uvědomoval *dělnickou otázku* jako soudobý společenský problém. Stejnou skutečnost dokládá i výklad hesla *socialistický*. Dále je uveden příklad z dějin Francie, na němž je dokumentována neopodstatněnost a iluzorní povaha požadavku *práva na práci* v kapitalistickém prostředí. O právu na práci se uvažuje jako o uskutečnitelném výlučně v podmínkách kolektivní organizace společnosti (*komunismu*). Toto právo přitom patří mezi základní body Leninova politického programu, vyhlášeného během bolševické revoluce v Rusku roku 1917.

Prvorepublikový MSN užívá slova *duševní, podnikatelský, svoboda*. MSN a SVK se rozcházejí v přístupu k pojmu *vlastnictví*, a to na ideologickém základě. SVK vykládá heslo *komunistická práce* pomocí vizí, nikoli faktů. Ve vizích, korespondujících s marxistickým pojetím budované komunistické společnosti se hovoří o *práci* jako o *prvotní potřebě každého člověka, potěšení* a o činnosti, jež je *sama sobě odměnou*. Odhlédneme-li od obsahu těchto sdělení a zaměříme-li se pouze na jejich stylovou stránku, konstatujeme, že SVK se od předrevolučních slovníků (MSN) liší přítomností emocionálně podbarvených hodnocení (*potěšení*). MSN si naproti tomu zachovává profesionální odstup a podobných soudů neužívá. Ve výkladu SVK se objevuje časté téma socialistické propagandy, téma *technického pokroku a ovládnutí přírody*. To je nazýváno *tvůrčím přístupem* a je hodnoceno kladně.

Kolokace výrazu *pracovník* v socialistickém SSJČ jsou plně poplatné době svého vzniku: představy *pole, osvěty, odborů, zasloužilosti a vzoru ostatním* jsou typickými levicovými (výchovními) pojmy, zatímco výrazy *duševní, odborný a vědecký* navozují dojem, že ne všichni dělníci v socialistické zemi pracují se srpem a kladivem. Slovo *ilegální* je zde chápáno v kladném smyslu tedy *pracovník ilegální levicové buňky* v kapitalistickém prostředí, v němž dosud neproběhla očekávaná socialistická revoluce. *Ilegální* v kladném smyslu může být v socialistickém propagandistickém textu též *partyzán*. Soucitná zmínka o *ubohých pracovnících* pak jistě nepopisuje situaci v některé z “lidově demokratických” zemí. Heslo *pracovní* je v SSJČ spojeno s výrazy, odrážejícími rozpornou povahu plánovaného hospodářství: socialistické výdobytky vs. vojenský režim (*šestačtyřicetihodinový týden, den klidu, zkracování doby, četa, plán, tempo, výkon, příkaz, postup, výsledky, úspěchy, kázeň, schůze, odbor sil, knížka, tábor*). Některé z nich přímo představují realie: *pracovní knížka, odbor pracovních sil*. Slovní spojení *pracovní tábor* neoznačuje nic lepšího než tábor nucených prací.

Etymologie

ET1: <nemá jednoznačný výklad> adj. od *práce* – stč. *práce* námaha, těžkost, zaměstnání, služba, psl. **port'a* je nejspíš odvozeno od **portiti*, z něhož je sln. *prátiti* provázet, bulh. *prátja* poslat. | **slovo nebylo převzato z ruštiny**

3. 2. 6 Dělnický

Ve slovnících vydaných před rokem 1948

OSN: *Dělnická otázka:* “Takto označujeme soubor rozličných názorů a požadavků, jež se týkají postavení **třídy** lidí za mzdu pracujících v nynější společnosti lidské a naproti ostatním jejím třídám. c Také otázka **maloživnostnická** i **agrární**, t. zv. otázka ženská a j. jsou otázkami sociálními. [...] ze všech t. zv. otázek sociálních v našem věku dělnická otázka jest vyvinuta nejostřeji.”

MSN: *Dělnická mzda:* “Cena práce, prováděné pro osobu třetí, která byla ujednána **svobodnou** smlouvou pracovní. [...] Podíl práce na objektivním výnosu podniku nemůže být tak značný, aby odměna **kapitálu** trvale klesla až tam, kde by kapitál ztrácel zájem podnikati. Skutečná mzda může se zvyšovati [...] **na úkor** ostatních společenských **tříd**. [...] Mzda časová neodpovídá požadavku **spravedlnosti**; odměňuje stejně dělníka pilného a zručného jako nedbalého a méně zdatného. Proto není pobídkou k zvýšené výkonnosti, bývá docela označována jako premie na lenost.”

MSN: *Dělnická otázka:* “Hlavní součást sociální otázky, zahrnuje životní a pracovní poměry námezdního **proletariátu** v ohledu hmotném i **mravním**, zvláště sporné otázky mezi kapitálem a prací. [...] Dělnickou otázku dlužno pokládat vedle otázky národnostní za nejdůležitější otázku moderních dějin.”

MSN: *Dělnické hnutí:* “Počátky ohlašují se ve všech zemích spontanními výbuchy nespokojenosti dělnictva za průmyslové krise, stoupání drahoty, proti zavádění strojů atd. politického života zúčastňuje se dělnictvo zprvu pod vedením stran liberálních a **demokratických**. [...] Záhy objevují se různé směry, jež na sebe prudce narážejí. Převažují směry **socialistické** [...] Skládá se z těchto význačných složek: z politických stran, hnutí odborového a hnutí družstevního.”

MSN: Dělnické spolky: “Společenská střediska **dělnické třídy**, jejíž vyhraněný odlišný ráz vedl k samostatnému sdružování i na poli společenského života.”

MSN: Dělník: “Každý, kdo **hlavou** nebo rukou provozuje činnost ať **vedoucí**, organizační nebo výrobní [...] V užším smyslu rozumíme dělníkem pracovníka **námezdného**, t. j. vykonávajícího práci za mzdu a nevlastního výrobní prostředky a proto ve své práci hospodářsky závislého. [...] Dělníci tvoří společenskou **třídu**, která se od ostatní společnosti liší výchovou, povoláním, tělnou a **duševní** tradicí, nedostatkem výrobních prostředků a životní mírou svých příslušníků.”

PSJČ: Dělnický: „Adj. k dělník. Dělnická dlaň, halena. Dělnická třída, dělnické hnutí. Dělnické domky. Dělnický vlak pro dělníky dojíždějící do práce. Dělnický list polit. časopis pro dělníky. Dělnické zákony, zákonodárství upravující sociální poměry dělnictva.“

Ve slovnících vydaných po roce 1948

SVK: Třída dělnická: “Jedna ze základních tříd kapitalistické i socialistické společnosti, hlavní síla ve výrobě materiálních statků a v přestavbě společenských vztahů. V podmínkách kapitalismu je dělnická třída, čili proletariát, základní **vykořisťovanou** třídou. Za socialismu je dělnická třída vedoucí silou společnosti. [...] Dělnická třída je **nejpokrokovější** a nejrevolučnější třídou společnosti. **Historickým posláním** proletariátu je nahradit kapitalismus socialismem. [...] může se od útluaku osvobodit jen **třídním bojem**.”

SVK: Strany dělnické: “V jejich řadách se sjednotili **pokrokoví, nejaktivnější** proletáři. [...] Dělnické strany pokračují v tradicích revolučního boje za věc lidu.”

SSJČ: Dělnický: Kolokace mj.: *mzda, hnutí, třída, manifestace, stát, **president, milice, básník, ruka, svátek, myslet po dělnicku, dělnicky uvědomělý.***

SSJČ: Dělnictví: “Příslušnost k dělnické třídě: **zdůrazňovat své dělnictví.**”

SSJČ: Dělnictvo: “Dělníci jako celek: **dějinné poslání dělnictva.**”

SSJČ: Dělník: “Člověk fyzicky pracující ve výrobě. V **socialistické** společnosti příslušník **vládnoucí** pracující **třídy**, která vlastní výrobní prostředky. V **kapitalistické** společnosti příslušník **třídy nevlastnící** výrobní prostředky, který prodává námezdně svoji pracovní sílu a je **vykořisťován** vládnoucí třídou. [...] pracovník vůbec, **zvláště dobrý, poctivý**” Kolokace: průmysloví, domácí, zemědělstí, námezdní, sezónní, dělníci **slova**, dělníci **vědy**.

SPE: Dělnická třída: “Dělnická třída zbavená všech prostředků je nucena žít z prodeje své pracovní síly kapitalistům, je třídou **utlačovanou** a **vykořisťovanou**. S růstem početnosti proletariátu roste jeho organizovanost i politická aktivita. Proletariát představuje **hlavní sílu**

společenského vývoje, vyjadřuje zájmy **všech pracujících**, všech sociálních vrstev v **boji** proti moci **monopolů**.”

Komentář

OSN z přelomu 19. a 20. století ve svém výkladu nakládá s pojmem společenských tříd, čímž se shoduje se SVK. S touto i dalšími pracemi socialistického období se však rozchází v přístupu k dalším společenským třídám: jmenuje třídy “maloživnostnickou” a “agrární,” o nichž hovoří jako o soudobém společenském faktu a nehodnotí je. Naopak oficiální texty, vydané po roce 1948 (RP) tyto skupiny hodnotí negativně a připisují jim hanlivé přívlastky. OSN dále uvádí příklady z dějin starověkých říší Východu i Středomoří, zmiňuje dělení na kasty, otroctví a rovněž příklady z dějin Anglie a Francie 18. a 19. století. S náznakem soucitu hovoří o životě dělnické třídy i o tom, jak by se *dělnická* otázka měla v budoucnu řešit. Ve shodě s MSN a v rozporu se SVK nazývá dělníky, pracující za mzdu, svobodnými.

Prvorepublikový MSN pracuje s kategorií *mravnosti*. Slovo *dělnický* není chápáno výlučně jako pojem levicové či sociální politiky, nýbrž objevuje se i s jinými kolokacemi: *hygiena*, *olympiáda* (bez politického hodnocení, $\neq$ *Spartakiáda*), *mzda*, *bursy*, *kolonie*, *pojištění* (kapitalistické reálie), *dělníci na vinici* (náboženská, biblická kolokace), *choroby* (srov. závěry našeho empirického šetření: v RP námi stanoveného rozsahu se nikde nevyskytuje kolokace *choroby* s KS *dělnický*, ani *pracující*. Přinejmenším v tomto vzorku propagandistického textu je tedy pojem *dělnických chorob* z povolání tabuizován.) Pojem *dělnický* je vyložen za pomoci ekonomických kapitalistických termínů a dostává se tak do ideového sporu se socialismem. Například uznává možnost potlačení zájmu některých spol. tříd. Zároveň v jeho definicích nalézáme některé kapitalistické reálie prvorepublikového hospodářského systému (*premiová mzda*). Rozpor panuje též ve výkladu slova *spravedlivý* (srov. a) socialistické pojetí *spravedlivého* rozdělování statků, b) rovná časová mzda bez ohledu na pracovní výsledky). Výklad MSN se od SVK odlišuje přiznáním nedostatků aktuálního stavu věcí: “*Hygienická stránka bydlení dělníků byla a je namnoze dosud nevyhovující. [...] Učňové na bytě u mistrů často bydlí v skladištích na bídých špinavých ložích [...] mistři sami často nebydlí o mnoho lépe.*”¹⁰⁵ MSN užívá slova *proletariát* jako již zavedeného ekonomického termínu (ovšem bez konotace s *revolučním bojem*), pojmy *kapitál* a *práce* jsou chápány v přeneseném smyslu (synekdochy). Ve výkladu je užito slova *mravní*,

---

¹⁰⁵ MSN, díl 2., s. 133-134.

kteřé se v pozdějších ideově zatížených textech neobjevuje. Slovo *demokratický* (hodnoceno kladně jako politicky umírněný princip) je chápáno v protikladu ke slovu *socialistický* (hodnoceno záporně jako politicky radikální princip. Pracuje se s pojmem společenské *třídy*, jenž však není nijak ideologicky zatížen a neobsahuje jazykovou ani stylovou expresi (výsměch, pohrdání apod.) Jeho kolokace s výrazem *dělnický* není ještě ustáleným termínem asociovaným s *revolučním zápasem*. Intelektuální práce je nejen přiznána jako rovnocenná s prací tělesnou, ale je před ní upřednostněna (v textu se uvádí na prvním místě). Tím se pojetí, reprezentované MSN zásadně liší od koncepce socialistické, upřednostňující práci manuální. “Vidíme, že i symbol komunismu srp a kladivo počítá jen s průmyslem a zemědělstvím. Jinak tomu bylo např. v NDR, kde měli ve státním znaku i kružítko, tedy intelektuální pracovní nástroj.”¹⁰⁶ Úloha vedoucích pracovníků je zmíněna dříve než úloha dělníků (srov. Emp: 2. 1. 6, příklad “Tavič elektrické pece...”). Obecně lze k heslům MSN poznamenat, že jsou částečně převzata ze staršího OSN. Na úrovni překladatelské panuje jistá asymetrie, neboť ekvivalentem českých slov *pracující* a *dělnický* je v ruštině jediný polysémantický výraz *рабочий*. K plnému postižení (vykrytí) jeho sémantického pole je zapotřebí obou českých slov.

Socialistický **SVK** vysvětluje pojem pomocí slova *vykořisťovat*, které je samo jedním z typických výrazů socialistické propagandy. Představa *vykořisťování* se v definicích opakuje a stává se svého druhu klíčovým slovem či reálií doby. V námi užívaných předrevolučních (před r. 1948) zdrojích se nevyskytuje. Představa *dělnické třídy za socialismu* je vykládána konfrontačně: vymezuje se vůči pojmu *dělnická třída za kapitalismu*. Jsou citovány Marxovy a Engelsovy spisy a *dělnická třída* je představena jako *nejpokrokovější* ze společenských tříd. Toto tvrzení shledáváme problematickým vzhledem k nízké úrovni vzdělání jejích příslušníků a dalším skutečností, jež dokumentujeme v Emp: 2. 1. 3. Dále se nakládá se souslovím *historické poslání*, jež opět dokládá tendenci socialistického jazyka k užívání obrátů, poukazujících na *významnou dějinnou úlohu socialistického hnutí*, a dále s výrazy *boj*, *likvidace*, *nastolení*, *mobilizovat*, *silný oddíl* (obojí: srov. Emp: 2. 1. 7). Užitím výrazu *rolnické a jiné maloburžoazní živly*¹⁰⁷ SVK jednak řadí rolníky k oponentům socialistického režimu, jednak se opětovně uchyluje k vyostřeným formulacím, které jej, podle našeho názoru, vzdalují objektivněji a více profesionálně vypraveným slovníkům prvorepublikovým i současným (MSN, GSS). Kladně přijímané slovo *pokrokový* je doprovázeno stejně kladně přijímaným slovem *aktivní*, kterému je přiřazena socialistická aktualizace významu: *aktivní*

---

¹⁰⁶ Schmiedtová, 2007.

¹⁰⁷ SVK, s. 266.

roz. *politicky aktivní, uvědomělý*. Proklamuje se návaznost soudobých dělnických hnutí na hnutí francouzských jakobínů, stejně jako můžeme v textech RP (viz. Emp: 2. 6. 2) sledovat odkazy na husitské hnutí v 15. století. Opakovaně jsou uváděny příklady celosvětové provázanosti dělnického hnutí a citace spisů K. Marxe, F. Engelse a V. I. Lenina.

Definice socialistického **SSJČ** obsahuje několik kolokací slova *dělnický*, jež si zasluhují pozornost: *president* (od roku 1948 byli takto označováni českoslovenští prezidenti; jedná se zřejmě o snahu prezidenta identifikovat se s *pracujícími masami*), *milice* (Označuje politicky spolehlivou, avšak nepříliš vzdělanou ozbrojenou složku státu, zvanou Lidové milice, paralelně existující s armádou, avšak podřízenou Ministerstvu vnitra. Znakem totalitních států je mj. existence mnoha různých ozbrojených složek a velký podíl uniformovaných občanů na celkovém stavu obyvatelstva.), *ruka* (metafora), *básník* (sociálně orientovaný, oficiálně prosazovaný). Slovní spojení *dějinné poslání dělnictva* vystihuje sémantickou charakteristiku TO “vojenské metafor,” tedy teatrálně předjímá zlomové momenty historie, jíž budou dělníci tvořit. Akcentuje se rozdíl v postavení dělníka v socialistické a kapitalistické společnosti s jasně vymezeným hodnocením. *Za dělníka* se neoznačuje jen pracovník obecně, ale zejména pracovník *dobrý a poctivý*. Tento přístup vede ke zvyšování prestiže dělnického “stavu” ve společnosti. Slovní spojení *dělníci slova a dělníci vědy* naznačují, že i lidé, pracující “hlavou” mohou být hodnoceni kladně. V SSJČ překvapivě najdeme užití slova *dělník* v náboženském (biblickém) kontextu: *hoden jest dělník mzdy své*, a to včetně poznámky k Bibli odkazující “*bibl.*”

Etymologie

ET1: <všesl.> odvoz. od *dílo* – stč. *dielo*, pol. *dzielo*, rus. *délo*, stsl. *dělo*. Psl. **dělo* je odvozeno od **děti* z ide. *dhē-* | **slovo nebylo převzato z ruštiny**

3. 2. 7 Imperialistický

Ve slovnících vydaných před rokem 1948

OSN: *Imperialism*: "...jest způsob vlády, při němž princip absolutismu spojen jest s principem lidovlády, avšak takovým způsobem, že **absolutismus skrývá se formálně za moc lidu, ve skutečnosti však sílu svou na újmu lidu rozšiřuje**. [...] Zakladatelem jest Julius Caesar, pročež prvotní forma jeho nazývá se caesarismus..."

MSN: *Imperialismus*: "Původně absolutní způsob vlády, opírající se o vojsko, pak snahy panovačné směřující k vybudování a utužení politicky a hospodářsky mocné, velké říše, jejímu rozšiřování a podílu na světovládě. Snahy tyto podporují nejen státní moc a kapitál, ale často i široké vrstvy bývají k nim strženy z důvodů čistě nacionálních a hospodářských. V tomto směru známe na příklad imperialismus anglický, japonský, německý, americký, **ruský** a italský. Imperialismus byl také jednou z hlavních příčin Světové války."

PSJČ: *Imperialistický*: „Imperialismem způsobený, k němu náležící. Imperialistická politika. Zřekněme se imperialistických snů a tužeb! Mach.“

Ve slovnících vydaných po roce 1948

SVK: *Imperialismus*: "Monopolistický kapitalismus, nejvyšší a poslední stadium kapitalismu, **předvečer** socialistické revoluce. [...] nastolením **panství velkomagnátů kapitálu** [...] Zosobněním finančního kapitálu je **finanční oligarchie, buržoazní špička** [...] Jejich zdrojem (zisků – pozn.) není jen zesílené **vykořisťování** pracujících [...] Vznik monopolů je provázen zesílenou mezinárodní expanzí nejvyspělejších **kapitalistických** zemí. [...] Na počátku 20. století se vytváří imperialistická **koloniální** soustava [...] Kapitalismus se v epoše imperialismu přeměňuje v celosvětový systém **útlaku**. [...] Imperialismus je **parazitní a zahnívající** kapitalismus. [...] V epoše imperialismu zesiluje **parazitismus** buržoazní špičky [...] Imperialismus je **umírajícím** kapitalismem."

ROZ: *Imperialismus*: "Monopolistický kapitalismus, nejvyšší a **poslední stádium** kapitalismu, **předvečer** socialistické revoluce. Vědeckou teorii imperialismu vypracoval V. I. Lenin, který **zjistil**, že na rozhraní 19. a 20. století získal kapitalistický způsob výroby celou řadu nových důležitých zvláštností. [...] **rozkládající** se, **parazitický** a **odumírající** kapitalismus. [...] Nerovnoměrnost vývoje kapitalistických zemí se zintenzivňuje a nabývá

skokovitou konfliktní povahu; tato okolnost v podmínkách **ukončeného rozdělování světa mezi imperialistické mocnosti** způsobuje světové války. Zahraniční politika imperialistických zemí se vyznačuje **agresivitou, dobyvačností**, která odráží úsilí **monopolů o nadvládu nad světem**. Uvnitř země doprovází tuto politiku stupňování **militarizace** ekonomiky, což nejlépe svědčí o parazitické povaze imperialismu.”

CS1: Imperialismus: “Úsilí o ovládnutí cizího území nebo světa. Monopolistický kapitalismus, jeho nejvyšší a poslední stadium, mající řadu důležitých zvláštností (vysoká koncentrace výroby, nadvláda takto vzniklých monopolů, nerovnoměrnost vývoje, dobyvačnost a války, vznik různých reakčních režimů, např. fašismu, zostřování třídních protikladů aj.)...”

Ve slovnících vydaných po roce 1989

GSS: Imperialismus: „Termín, původně požívaný v 1. pol. 19. stol. v Anglii jako kritika politiky Louise Napoleona, přeneseně na vlastní **koloniální** politiku. [...] Přímé a / nebo nepřímé vykonávání **politické** a / nebo **ekonomické kontroly** jednoho **státu** nad druhým státem (J. D. B. Miller, 1964; E. Krippendorff, 1969). [...] kontrola evropských států (např. Velké Británie, Francie, USA, Německo) nad státy mimoevropskými, zejména africkými, asijskými a latinskoamerickými. V této souvislosti charakterizoval J. A. Hobson (1898, 1902) imperialismus třemi „p“: pýcha (pride), bojovnost (pugnacity) a prestiž [...] různé typy **militaristické** politiky a strategie [...] Systém vlády (od *impérium*): **impérium** římské, francouzské atp. [...] Formy hegemonistické politiky od snah po **upevnění** státu až po snahy o **rozšíření** státu (impéria).“

JSS: Imperialismus: „Agresivní chování **velmocí** v oblasti mezinárodních vztahů na konci **19. století**. [...] Ideologie podporující **světovládné** zájmy velmocí.“

MOE: Imperialismus: „**Expanzivní** zahraniční politika **státu**, jejímž cílem je **ovládnout** nebo významně **ovlivňovat** vnitropolitické záležitosti, **využívat** přírodní bohatství a lidské zdroje cizího území či státu a tím dosáhnout zvýšení své **mocenské** pozice. Příčiny imperialismu se často vysvětlují **ekonomickými** důvody, v případě fašistických států a **SSSR** měl však i **ideologické** příčiny.“

Komentář

OSN z přelomu 19. a 20. století ve své definici *imperialismu* podává vlastně definici lidové “demokracie,” která později skutečně nastala a dokonce sama vydávala slovníkové práce, tvrdící opak, tedy, že *imperialismus* je její zavrhaný ideový protivník. *Imperialismus* je spojován se starověkými dějinami Říma; středověké, ani moderní geopolitické aspekty však uvedeny nejsou.

Prvorepublikový MSN chápe *imperialismus* ve smyslu geopolitickém a vojenském, neuchyluje se však k expresivnímu hodnocení. Jistý hodnotící postoj (záporný) nicméně nalezneme ve zmínce o *imperialismu* jako “jedné z hlavních příčin Světové války.” Slovo *kapitál* zde podobně jako v dalších heslech označuje skupinu kapitalistů (synekdocha). Zmínku o *ruském imperialismu* v pozdějších výkladových slovnících (po roce 1948), např. v SVK nenalezneme. Právě tak se slovo *imperialismus* s kolokací *ruský* neobjevuje nikde v námi excerpovaném materiálu RP.

Socialistický SVK definuje *imperialismus* pomocí úvah převzatých z marxistické ekonomie a Leninových státoprávních myšlenek. Užívá tedy množství blíže nevysvětlených ekonomických termínů (*trast, syndikát, kartel*). Rozdílný pohled SVK a MSN na *imperialismus* spočívá v tom, že prvně jmenovaný slovník jej nahlíží skrze ekonomiku, zatímco druhý skrze geopolitiku a vojenství. Na podporu vlastních tvrzení cituje SVK spisy V. I. Lenina. SVK zde, jako i v jiných heslech, nakládá s výrazy vyjadřujícími (záporný) postoj autora ke skutečnosti (*panství velkomagnátů kapitálu, finanční oligarchie, buržoazní špička, vykořisťování*). Socialistická terminologie je připisována také kapitalistickým, tedy opozičním, skutečnostem. Vznikají tak slovní spojení, jejichž jeden člen odkazuje k socialistické, a druhý ke kapitalistické skutečnosti (*masa buržoazie*). Objevuje se myšlenka, že původci mezinárodněpolitické a vojenské agrese jsou kapitalistické země, přičemž není zmíněna expanze sovětská (srov. datum vydání slovníku: 1978 je druhým rokem desetileté sovětské kampaně v Afghánistánu). Naproti tomu MSN ve svém výkladu pomíjí problematiku mezinárodněprávní základ intervence 14 států vč. ČSR na ruském území proti bolševické revoluci roku 1917. SVK dále pojednává o *kapitalistické koloniální soustavě*. Tohoto termínu užívá v definici historického vývoje kapitalismu bez ohledu na existenci analogické “sovětské koloniální soustavy,” jejíž přítomnost v Evropě, Asii, Africe i Jižní Americe je právě tak skutečná. V některých formulacích je odložen profesionální přístup k výkladu a ponechán volný průchod ideologicky poznamenaným výrazům (*parazitní, zahnívající*). Vysvětlovací (výuková) funkce je v takových případech provázena funkcí

manipulační (řečeno slovy propagandy: funkcí *politickovýchvnou*). SVK tedy obsahy pojmů nejen vykládá, nýbrž také určuje čtenáři postoj, který k nim má zaujmout, aby se jeho mínění shodovalo s oficiálním míněním ideologie. Tím poskytuje cenné poznatky o době svého vzniku. Často diskutovaným a komentovaným tématem oficiálních socialistických dokumentů bylo očekávání a prognózování okamžiku zhroucení kapitalismu. Svá oficiální stanoviska k této věci zaujímaly dokonce mezinárodní sjezdy komunistických stran. SVK není výjimkou z této tendence: *“Tím se v kapitalistických zemích zostrňuje třídní boj, který otrásá mocí monopolů, prohlubuje nestabilitu a rozpory imperialismu.”*¹⁰⁸

Socialistický **ROZ** vykládá heslo zcela ve shodě s diktátem doby (Československo 1974). *Imperialismus* je jedním z ústředních cílů útoku socialistické propagandy, již však neslouží pouze publicistické texty (RP), ale také výkladové slovníky. ROZ se svým výkladem blíží SVK, vydanému o čtyři roky později. Opakují se známé formulace o nadcházejícím zhroucení světového kapitalismu, vykládané za použití výrazů uměleckého stylu (*předvečer revoluce, parazitický a odumírající kapitalismus*). V tomto hesle ROZ rezignuje na vědecky nezaujatý výklad a přechází do roviny ideologicky motivovaného hanobení skutečnosti, kterou heslo popisuje, tedy *imperialismu*. V textu jsou dále přítomny obvyklé vize změněné budoucnosti, jež nepřipouštějí námitky (*nadešlo poslední stádium, rozdělení světa je ukončeno*). Ty jsou charakteristické pro jazyk socialistické propagandy obecně (srov. Emp: 2. 1. 1, Emp: 2. 1. 3). ROZ spojuje *imperialismus* s vývojem *kapitalistických* zemí (v souladu s Leninovou teorií) a uvádí jej do spojení se slovy *agresivita, dobyvačnost, úsilí o nadvládu nad světem, militarizace ekonomiky*. Praxí 20. století však byla spíše svázanost těchto termínů s politikou Sovětského svazu. Přítomen je rovněž další nezanedbatelný rys totalitní propagandy, a sice *glorifikace vůdců*, v tomto případě V. I. Lenina. Ten je představován jako *prorok*, který plody své tvůrčí a badatelské práce vede dělnickou třídu kupředu: *“Vědeckou teorii imperialismu vypracoval V. I. Lenin, který zjistil, že na rozhraní 19. a 20. století získal kapitalistický způsob výroby celou řadu nových důležitých zvláštností.”*¹⁰⁹

GSS, jako sociologická práce, vydaná po roce 1989 drží se věcného výkladu a předmětné pojmy emocionálně nehodnotí. Naopak podává výklad odborný, nestranný a bez politických či výchovných ambicí. Jako práce porevoluční není zatížen socialistickou ideologií a není psán „na objednávku“ režimu. I tato „vědecká nestrannost“ je však příznakem doby vzniku práce a bude příštími sociology hodnocena. Součástí výkladu je rovněž nástin historie pojmu.

---

¹⁰⁸ SVK, s. 79.

¹⁰⁹ Rozental, 1974, s. 217.

Rovněž výklad **MOE**, vydaného po roce 1989, je věcný. Na rozdíl od SVK a ve shodě s MSN nahlíží pojem z hlediska geopolitiky. Zásadní odlišností od SVK je hodnocení vztahu pojmu k Sovětskému svazu: Zatímco SVK nepřipouští souvislost mezi zahraniční politikou SSSR a imperialismem (právě naopak), MOE na tento vztah nejen poukazuje, ale srovnává jej se situací ve fašistických státech. Zvláštností sovětského a fašistického *imperialismu* je podle MOE jejich ideologický základ.

Etymologie

ET1: <lat. → češ.> odvoz. od *impérium* – z *imperium* vrchní velení, panství, říše od *imperāre* rozkazovat z *in-* a *parāre* připravovat | **slovo nebylo převzato z ruštiny**

3. 2. 8 Kapitalistický

Ve slovnících vydaných před rokem 1948

OSN: *Kapitalismus*: “...jest název, kterým se často označuje **pokročilý** stupeň společenského vývoje, jemuž rázu dodává rozhodující vliv kapitálu těžebního ve všech oborech výroby, **tržby** a dopravy. [...] stav panující v poměrech výroby i rozdělení důchodového u nynějších národohospodářsky **nejpokročilejších** národů zoveme kapitalistickým.”

MSN: *Kapitál*: “Statky, jichž se neužívá k spotřebě okamžité, nýbrž k získávání dalších statků pro budoucnost. [...] Proti užívání kapitálu výrobního **není námitek ani na straně socialistické**, vždyť od rozmnožení tohoto kapitálu možno očekávati rozmnožení výroby i zlepšení poměrů dělnických. [...] Tu se teprve umožnilo i propůjčovati výrobní prostředky jiným **za úplatu** a mohly se i spotřební statky státi **vlastníku** prostředkem, aby **nabýval zisku** půjčováním **za úplatu**. [...] nejen statky konkrétní, nýbrž i abstraktní kupní síla ve formě **peněz**. [...] Všechny hmotné statky, jichž se užívá k získání **úroku (nájemného, pachtovného) nebo podnikatelského zisku**... [...] Ježto se v novější době tento kapitalismus nadmíru rozšířil, nazývá se též nynější zřízení hospodářské, které se zakládá na **podnikání s kapitálem, kapitalistickým**. A tu socialismus, ač uznává důležitost výrobního kapitálu, má za to, že toto řízení výrobního procesu kapitalisty soukromými není nutné, nýbrž je jen nahodilou historickou zvláštností.”

MSN: *Kapitalismus*: “Onen způsob hospodaření (výroby a obchodu), jehož hlavním účelem

je zhodnocení kapitálu, t. j. dosažení tzv. **podnikatelského zisku**. Podniky toho druhu **zveme kapitalistickými**: mohou to být podniky **soukromé i veřejné, individuální i kolektivní** (mluvíme též o státním a municipálním kapitalismu, **v Rusku máme státní kapitalismus ve velkém**). Naproti tomu nemají povahy kapitalismu podniky obecně prospěšné, jako nemocnice, musea, školy ap., ježto neslouží zhodnocení kapitálu. [...] V pojem kapitalismu **nepadají** ani **malé podniky** všeho druhu, určené jen k živobytí jejich vlastníků, ježto ani u nich není kapitalistického motivu a jejich malé prostředky jej i **vylučují**. [...] Zásadně se odlišují od kapitalismu socialismus a komunismus, jež chtějí kapitalistický zisk odstraniti vůbec a hospodářský život vybudovati na organizaci služeb. [...] Jednou ze **stinných stránek** kapitalismu jest, že rozděluje velmi nestejně národní důchod. Na druhé straně však nelze popříti, že **neobyčejně přispěl k pokroku a rozvoji technických** prostředků všeho druhu a k **hospodářskému povznesení zemí**, v nichž našel příznivou půdu. [...] Zároveň se v kapitalistickém podnikání neobyčejně rozmohl **úvěr**, čerpaný **z národních úspor**, takže se kapitalistické podniky čím dále, tím více stávají **soukromou** formou výdělečného zužitkování kapitálů **národních**...”

PSJČ: *Kapitalistický:* „Zakládající se na kapitalismu, souvisící s kapitalismem. Sověty věří, že v dohledné době předhoní kapitalistický svět v kapitálové výzbroji. Přít. Ve vašem ideálním nazírání jsou peníze kapitalistickou ohavností. Vrba. Kapitalistický řád, kapitalistická civilisace.“

Ve slovnících vydaných po roce 1948

SVK: *Kapitalismus:* “Společenské zřízení, založené na vykořisťování námezdní práce, kdy v rukou kapitalistů je soustředěno vlastnictví výrobních prostředků. [...] Pro tento proces jsou charakteristické **násilné metody zbídačování rolníků** [...] přináší **útrapy dělnické třídy** a je nástrojem jejího zesíleného vykořisťování. [...] V **epoše imperialismu**, kdy v politice zesilují **reakční** tendence, se objevuje **teroristická diktatura velkokapitálu, fašismus**. [...] Formuje se síla, jejímž **posláním** je skončit s vykořisťováním. Touto **silou** je dělnická třída. Její počet se **značně zvyšuje**, vznikají **masové** organizace [...] které ji podněcují k **boji** [...] začala všeobecná **krize** kapitalismu. Její prohloubení je spojeno s **vítězstvím** socialistických revolucí [...] Stále zřetelněji se projevuje správnost závěrů marxismu-leninismu o **historické nezbytnosti likvidace kapitalismu na celém světě**.”

ROZ: *Kapitalismus:* “Společensko-ekonomická formace, která vystřídala feudalismus. Základ kapitalismu tvoří soukromé vlastnictví výrobních prostředků a **vykořisťování** námezdné

práce. [...] Pro kapitalismus jsou charakteristické: **anarchie** výroby, periodické ekonomické **krize**, **chronická nezaměstnanost**. [...] **Třídní boj proletariátu**, kterým se vyznačují celé dějiny kapitalismu, se završuje socialistickou **revolucí**.”

Ve slovnících vydaných po roce 1989

CS2: *Kapitalismus*: “Společenský a ekonomický systém založený na maximálním využití zdrojů, soukromém vlastnictví a volném trhu.”

Komentář

V **OSN** z přelomu 19. a 20. století je *kapitalismus* je vykládán jako nikoli zaostalý či nacházející se těsně před zánikem, ale pokročilý, tedy pozitivně hodnocený. Uvádí se dokonce jako atribut “*národohospodářsky nejpokročilejších národů*,” tedy v rozporu s pojetím SVK. OSN jmenuje mezi hlavními složkami národního hospodářství *tržbu* (obchod), která byla v socialistickém pojetí upozaděna ve prospěch těžby, masové výroby a budování.

V prvorepublikovém **MSN** vyložená teze o tom, že “*proti užívání kapitálu výrobního není námitek ani na straně socialistické*,” bude za socialismu zpochybněna. Pracuje se s výrazy, které budou ze socialistického jazyka z ideologických důvodů vytěšňovány. Některé z nich jsou reáliemi kapitalistického ekonomického systému (*zisk, úrok, nájemné, podnikatel, kapitálový důchod, podnikatelský zisk, majetník, výdělečný, kartel, ring, trust, trh*¹¹⁰), jiné sice patří do rejstříku obecného jazyka (nejedná se o terminologii; pojmenovávají běžné věci či jevy), jsou však socialistickým režimem “zakázána,” neboť odporují státem prosazovanému pojetí hospodářských vztahů (*vlastník, půjčování za úplatu, banka*). Slovo *podnikatel*, podobně jako další výrazy z oblasti ekonomiky, státní správy, samosprávy a dalších, bylo po revoluci z roku 1989 znovu přijato do slovní zásoby spisovné češtiny. Jedná se tedy o příklad obnovení zaniklé lexiky (dále viz Teor: 2. 2). Během socialistického období bylo v oficiálním jazyce nahrazeno slovem *živnostník* a (chápáno negativně) sloužilo k hanlivému označení jednoho z atributů prvorepublikové společenské reality. Přísně vzato je z pohledu marxistické teorie “závadné” i slovo *peníze*, protože skutečnost, na kterou poukazuje, má být v budoucnosti odstraněna. Ve skutečnosti však také RP ve svých člancích užívá slova *peníze* (*koruny*) k demonstraci úspěchů socialistického hospodářství. MSN chápe slovo *kapitalistický*

---

¹¹⁰ MSN, díl 3., s. 903.

jako soudobé označení ekonomického systému v Československu. Opoziční páry slov *soukromý – veřejný* a *individuální – kolektivní* jsou chápány neutrálně, bez ideového upřednostňování některého z nich. Jazyk socialistické propagandy však mezi nimi jasně rozlišuje: slova *veřejný*, resp. *kolektivní* jsou hodnocena kladně, naopak slova *soukromý*, resp. *individuální* jsou buďto hodnocena záporně, anebo zcela vytěšňována z jazyka a nahrazována některým z výrazů *kapitalistický*, *vykořisťovatelský*, *buržoasní*, přestože se nejedná o jejich plně synonymní ekvivalenty. Ekonomický systém soudobého Sovětského svazu (tehdy ještě paralelně nazývaného Rusko) je nazýván *státním kapitalismem*. Z pohledu pozdější socialistické propagandy bylo takové označení nepřipustné. Dnešní sociologie dává nicméně zapravdu tezi publikované v MSN, ovšem pro československé prostředí, nikoliv pro Rusko.

¹¹¹ “*Malé podniky*” nejsou řazeny ke kapitalistickým subjektům, což je v rozporu se socialistickým pojetím také “*drobného živnostníka jako vykořisťovatele a kapitalisty*.” V tomto chápání hrál objem majetku druhořadou roli, neboť cílem výpadů propagandy byli všichni živnostníci a “*vesničtí boháči*.” Připouští se, že aktuální ekonomické zřízení (kapitalismus) má i nevýhody či problematické stránky a že není vždy zřízením spravedlivým. Podle MSN totiž jedni využívají *národních* (tj. společných) úspor více než jiní. (protiklad k myšlence socialismu – pozn.) Tito rovněž zužitkovávají hodnoty vytvořené všemi kolektivně, a to výlučně pro vlastní potřebu, nikoliv pro obecné blaho. Projev E. Beneše (coby reprezentanta doby) dále ukazuje, že přinejmenším on osobně jako prezident: a) uvědomoval si tíživé sociální poměry dělníků a veřejně o nich mluvil, tj. nezamlčoval je; b) technický pokrok nepovažoval za bezvýhradně pozitivní. Dále viz Emp: 2. 1. 3. MSN připisuje *kapitalismu* zásluhu na „*hospodářském povznesení zemi*.“ V ideově opozičních textech (RP v rozsahu naší excerpce, SVK) srovnatelnou sebekritiku socialismu nenalezneme.

¹¹¹ “Domnívám se ale, že minulý režim nejenže nebyl komunismem, myslím, že nebyl ani socialismem. Domnívám se, že šlo o **státní kapitalismus**. V tomto systému pracující skutečně nic nevlastnili a o ničem nerozhodovali, vše (nebo téměř vše) patřilo státu. Soukromý sektor byl bezvýznamný a přestože existovala družstva (nejen zemědělská), režim jim nedůvěřoval a všelijak je (zejména) výrobní družstva omezoval a usměrňoval. Avšak teprve systém, kde výrobní prostředky jsou ve vlastnictví členů družstva, se dá právem označit jako socialistický.” (Makovička, J., 2009). “...zřízení, které existovalo v Československu v letech 1948-1989, (by se) nemělo říkat “komunismus,” neboť podle marxistické ideologie byl komunismus utopickou vizí budoucnosti, kdežto v Československu i podle tehdejších lektorů marxismu existoval dosud pouze “socialismus,” což měla být přípravná fáze komunismu.” (Čulík, J., 2009). “Přitom každý [...] v 70. a 80. letech věděl z výuky nebo z přednášek (ale také to slyšel denně ze všech stran), že systém, který byl zřízen po komunistickém puči v roce 1948, nebyl komunismus, nýbrž socialismus. Sám jsem byl mnohokrátě svědkem, jak nám, žákům základní školy či studentům střední školy, vysvětloval(a) vyučující občanské nauky, že – bohužel (ano, i toho slova používala členka KSČ) – do vybudování komunismu to bude ještě asi dlouho trvat; ale že pokrok proti kapitalismu je už to, že zde (v ČSSR) máme socialistické zřízení.” (Rolčík, J., 2009).

Socialistický **SVK** užívá opoziční dvojice pojmů *kapitalistické soutěžení* – *socialistické soutěžení*. Druhý jmenovaný je samostatným heslem SVK a je reálií socialistického hospodářství i marxistické ekonomické teorie. Součástí výkladu jsou celé věty bohatě nasycené ideologicky příznakovými výrazy (srov. Emp: 2. 4. 3), jejichž cílem je zesílení účinku na čtenáře. Do jedné věty je kumulováno několik ideologicky zatížených výrazů se srozumitelným (alespoň pro dobové čtenáře) hodnotícím soudem: *reakční, teroristický, diktatura, velkokapitál, fašismus, imperialismus*. Také socialistická ideologie (jako i jiné ideologie 20. století) užívá slova *teroristický* k vlastním potřebám (srov. stalinské pojmenování odpůrců revoluce z roku 1917, nacistické pojmenování partyzánů, současné “západní” pojmenování různých polovojských skupin, současné “východní” pojmenování separatistických ozbrojených skupin na Kavkaze). SVK hodnotí některé skutečnosti kapitalistického systému slovy, jimiž dnešní výkladové slovníky, sociologická i politologická literatura (GSS), a také převládající veřejné mínění, naopak pojmenovávají skutečnosti socialistické: “*násilné metody zbídačování rolníků;*”¹¹² “*Pro propagandu buržoazní ideologie se široce využívá tisk, rozhlas a televize.*”¹¹³ SVK, jako dobově zatížený výkladový slovník, následuje svým jazykem a stylem některé ideologické texty RP, když např. opakuje vizi o nastupujících revolučních změnách, nebo když popisuje vzrůstající sílu dělnických hnutí: *formuje se síla, skončit s vykořisťováním, počet dělníků se zvyšuje, vznikají masové organizace, podněcování k boji, krize kapitalismu, vítězství revolucí*. Ještě silnější a působivější je zmínka o *nezbytnosti likvidace kapitalismu na celém světě*.¹¹⁴ V těchto sděleních nacházíme prvky apelační exprese, tedy emočně podbarvené výzvy adresované čtenářům. Slovo *kapitalismus* je uvedeno s následujícími kolokacemi: *státně monopolistický, státní*.

Socialistický **ROZ** interpretuje kapitalismus jako opoziční (a tudíž nepřátelský) hospodářský princip, který směřuje do záhuby. Jedním z typických rysů jazyka socialistické propagandy bylo projevování falešného soucitu s protivníkem (zde s kapitalisty) a zejména s jejich životem v budoucnosti. Socialistické teorie paradoxně předpovídaly krizi a zánik kapitalismu tím intenzivněji, čím hlubší byla jejich vlastní krize. Objevují se proto výrazy *krize, chronická nezaměstnanost, anarchie* a pochopitelně také *revoluce*. Propaganda si ponechávala možnost označit v budoucnu pracující v kapitalistických zemích za přátele, usilující o socialistickou revoluci, a proto neadresovala výsměch a hanobení jim, nýbrž jejich

---

¹¹² SVK, s. 98.

¹¹³ SVK, s. 100.

¹¹⁴ SVK, s. 100.

vládám a státnímu zřízení. Podobně “obtížnou” pozici měla propaganda také při vyostřeném a emotivním hodnocení Němců, kde bylo zapotřebí rozlišovat (a čtenářům vysvětlovat) “naše” a “jejich,” tedy Němce “východní” a “západní.”

Etymologie

ET1: <lat. → it. → něm. → češ.> odvoz. od *kapitál* nahromaděné jmění, množství peněz. Z *caput*, *capitālis* hlavní, *capitale* jmění, základní suma, *Kapital*. | **slovo nebylo převzato z ruštiny**

3. 2. 9 Народен

Ve slovnících vydaných po roce 1944

BTR2: *Naroden:* „Vztahující se k lidu: **lidová vojska**, **lidová řemesla**, **národní obrození**. Kdo je těsně spojen s lidem: *Vazov je skutečný lidový básník*. Součást názvů státních úřadů: *Bulharská národní banka*, *Ministerstvo národní osvěty*. *Bulharská **lidová republika***.“

BTR2: *Narod:* „Obyvatelstvo, **politicky** sjednocené do jednoho **státu**, obyvatelé jedné země: *9. září vzal národ svůj osud do vlastních rukou*. Národ, národnost: *bulharský národ*. V **kapitalistických** zemích hlavní **masa** obyvatelstva vymezená vůči **vedoucí, vládnoucí třídě: Kapitalisté obelhávali lid**.“

BTR2: *Narodničestvo:* <ruš. → bulh.> „Společensko politické hnutí radikální inteligence v Rusku ve druhé polovině 19. století, které vyjadřovalo **zájmy drobných výrobců**. Hnutí idealizovalo rolníka a vymezilo se **proti marxismu**. Podobné hnutí v prostředí bulharské **pokrokové inteligence** v 90. letech 19. století.“

BAL: *Narodna demokracija:* „Forma politické organizace společnosti, **diktatury proletariátu a proletářského státu**. Lidová demokracie a l. d. stázy vznikly v řadě zemí Evropy a Asie v průběhu a po skončení druhé světové války 1939-45, po **rozdrčení** německého fašismu a japonského **imperialismu**. Rozhodující roli při tom sehrál Sovětský svaz, vítězství **antifašismu, antiimperialismu a demokratické revoluce**, a to pod vedením **dělnické třídy** a jejího komunistického **předvoje**. Každá lidová demokracie (v každé zemi – pozn.) vyjadřuje svéráznou povahu vývoje **socialistické revoluce** během druhé fáze celkové **krize kapitalismu**, v podmínkách slábnutí **imperialismu** a změny **rovnováhy sil** ve prospěch

socialismu. [...] Vznik a upevňování lidových demokracií potvrzuje myšlenku V. I. Lenina, že přechod od kapitalismu ke komunismu nemůže dát vzniknout mnoha různým politickým formám, nýbrž **vše nevyhnutelně směřuje** k jediné realitě, a tou je **diktatura proletariátu**.“

Komentář

Slovo *národ* je v socialistickém ¹¹⁵ **BTR2** definováno politicky, na základě příslušnosti ke státu (nikoli národnostně, jazykově, kulturně či jinak). Překlad bulharského slova *narod* s některými jeho ustálenými kolokacemi kolísá mezi českými výrazy *lidový* a *národní*: *národní* (ne lidové) *obrození*, *národní* (ne lidová) *banka*, *ministerstvo národní* (ne lidové) *osvěty*, *lidová* (ne národní) *řemesla*. Objevuje se expresivně zabarvená zmínka o *kapitalistech* jako *vládnoucí třídě kapitalistických zemí, kde obelhává lid (masy)*. Jevem zcela nepřijatelným v pozdější „režimní“ publicistice i odborném stylu je výklad BTR2 v hesle *narodničesto*: uvádí se, že stojí *proti marxismu*, což je zároveň označeno za *pokrokové* (dobově podmíněná kolokabilita slova *pokrokový*). Jedná se o rozpor mezi BTR2 a SVK. BTR2, vydaný roku 1963, hovoří o *zájmech drobných výrobců* bez jejich odsuzování.

Etymologie

ET3: <všesl.> odvoz. od *narod*, stsl. doložené *многонародеиъ*, s./ch. *národ*, slovin. *národ*, rus., ukr *narod*, čes. *národ*, sloven. *národ*, pol. *narod*, h.luž., d.luž. *narod*. Složeno z *na-* a *rod*. | **slovo nebylo převzato z ruštiny**

---

¹¹⁵ BTR2 není typickou ukázkou socialistického slovníku. Ačkoli byl vydán po socialistické revoluci, výklady některých jeho hesel dokumentují ještě stav dřívější jazykové svobody. To je dáno relativně dlouhou dobou sběru dat pro vydání slovníku.

3. 2. 10 Демократически

Ve slovnících vydaných před rokem 1944

RČŽ: *Demokratičeski*: „Lidovládny, náležící demokratismu či demokracii.“

RČŽ: *Demokrat*: „stoupenec lidovlády, člověk s demokratickým **přesvědčením** a principy, člen demokratické strany.“

RČŽ: *Demokracija*: „Lidové řízení, **lidovláda**, zřízení, v němž moc je v rukou lidu, demokratismus; demokraté.“

RČŽ: *Demokratiziram*: „Konat demokraticky.“

RČŽ: *Demokratizám*: „Lidovláda, demokratické učení nebo představa s ním spojená.“

Ve slovnících vydaných po roce 1944

RČD: *Demokratičeski centralizám*: „Hlavní organizační princip všech komunistických a dělnických stran, státních orgánů, společenských organizací a vedení národního hospodářství v socialistických zemích. Jeho podstatou je **spojení demokratického a mocenského principu s iniciativou mas**, volitelností vrcholných orgánů a jejich odpovědností vůči voličům, přísnou stranickou disciplínou, v níž se menšina podřizuje většině a bezpodmínečnou závazností rozhodnutí vyšších orgánů pro orgány nižší.“

RČD: *Demokracia*: „Forma státního zřízení, v níž moc náleží lidu; příznivci demokratického způsobu vlády; stát, řízený demokratickými principy.“

RČD: *Buržoazna demokracia*: „Politický řád, který **zastírá panství vykořisťovatelských tříd a diktaturu buržoazie nad proletariátem.**“

RČD: *Narodna demokracia*: „Jedna z forem **diktatury proletariátu**, ustanovená v některých zemích střední a jihovýchodní Evropy, Asie i v jiných zemích, které se vydělily z **kapitalistického tábora** po druhé světové válce. Stát, v jehož čele stojí **dělnická třída** a jenž se opírá o **jednotu dělníků a rolníků**, je v rukou pracujících **mocnou zbraní** k vybudování socialismu.“

RČD: *Socialističeska (proletarska) demokracia*: „Nejvyšší typ demokracie, v níž ústřední moc náleží lidu, jenž se **zbavil kapitalistického jha.**“

RČD: *Demokratizám*: „Společenský řád, založený na principech demokracie. Úcta k demokracii a její uskutečnění. Úcta k právům druhých, demokratičnost.“

BTR2: *Demokrat*: “Přivrženec demokracie, člen demokratické strany.”

BTR2: *Demokratizacija*: “Demokratizace, zavádění **demokratičtějšího** řádu.”

BTR2: *Demokratiziram*: “Organizovat na základě **demokratičtějších** principů, zavádět **dmokratičtější** řád, stávat se **demokratičtějším**.”

BTR2: *Demokratizăm*: “Demokratické společenské zřízení: *boj za demokratismus; spravedlnost a demokratismus*.”

BTR2: *Demokratičen*: “Založený na demokracii: *demokratický řád, demokratické vedení*. Vlastní širokým lidovým vrstvám, lidový: *demokratická práva; kdo se nevyhýbá prostým lidem, je lidem milován; demokratický člověk; demokratické chování*.”

BTR2: *Demokratski*: “Vztahující se k někdejší Demokratické straně Bulharska: *demokratické řízení*.”

BTR2: *Demokracija*: “Jedna z forem politického, státního zřízení. **Buržoasní demokracie**: založená na **kapitalistickém** vlastnictví výrobních prostředků, kdy parlament je **kamufláží panství vykořisťovatelských tříd nad pracujícími**. **Socialistická demokracie**: **nejpokrokovější** moc všech **pracujících** pod vedením **kunistické** strany na základě **diktatury proletariátu a proletářského internacionalismu**. *Lidová demokracie*: rozvíjející se směrem k **socialismu** a plnící funkce **diktatury proletariátu**.”

Komentář

Předrevoluční **RČŽ** (vydaný roku 1932) vykládá pojem pomocí kalku *lidovláda* (*народовластие*), hovoří o *demokratovi* jako o člověku, jednajícímu podle *přesvědčení*, tedy podle vnitřního mravního principu či svědomí. Tyto složky lidského vědomí nebudou v socialistických slovníkových pracích akcentovány, ale budou naopak ustupovat principům masovosti a kolektivismu.

Socialistický **RČD** chápe pojem *demokracie* a *demokratičnosti* jako „náš“ a hodnotí jej kladně. Přesto s ním nakládá podle aktuálních potřeb propagandy a pomocí připisování různých kolokací mění jeho význam i hodnotící soud. Pojem *demokracie* tak může jednou sloužit věci vyzdvihování výhod domácího (roz. *socialistického*) politického zřízení: *lidová demokracie*, jindy naopak hanobení stavu věcí v „cizích“, tj. *kapitalistických* zemích: *buržoasní demokracie*. Výklad hesla je bohatý na známé leninské fráze (úporné opakování téhož patří mezi běžné propagandistické „pracovní postupy“): *iniciativa mas, zastírat panství vykořisťovatelské třídy (tříd), kapitalistické jho, mocná zbraň, jednota, kapitalistický, popř. lidově demokratický tábor*. Ve stejném hesle se nicméně objevuje zmínka o *úctě k právům*

druhých.“

Pojetí *demokracie* v pozdějším **BTR2** je silně režimní. Uvádějí se formulace, převzaté z leninské a marxistické politické filozofie (*panství vykořisťovatelských tříd, diktatura proletariátu, proletářský internacionalismus* atd.) Zajímavá je zmínka o parlamentu jako kamufláži pro vládu kapitalistů, neboť dějiny 20. století ukazují, že loutkové parlamenty byly součástí politicko stranického mocenského systému socialistických zemí, nikoli jejich “buržoasních nepřátel,” u nichž parlamenty fungovaly. Socialistická forma demokracie je v BTR2 představena jako nejpokrokovější zřízení, demokratizace pak jako zavádění demokratičtějších pořádků. Odvozeniny slova *demokracie* nejsou tak silně zatíženy ideologií a omezují se na obvykle stručné a neutrální výklady.

Etymologie

ET3: *демократия*: <řeč. → bulh. nebo něm. → bulh. nebo fr. → bulh.> odvoz. od *demokracia*. Z *Demokrat* nebo *démocrate* nebo *δημοκρατικός*. Složeno z *δήμος* lid a *χράτος* síla, moc, vláda. | KONT: *демократически* <řeč. → rus. → bulh.> *демократический*, APBE708, CPJAH385 | RČD: *demokratizám*: <řeč. → rus. → bulh.> *δήμος* lid + *χράτος* síla, *демократизм*; RČD: *demokrácia* <řeč. → fr. → bulh.> *δημοκρατία*, *démocratie* | **slovo bylo převzato z ruštiny** (slovo *демократизъм* bylo převzato z ruštiny, slovo *демократия* nebylo převzato z ruštiny)

3. 2. 11 Национален

Ve slovnících vydaných před rokem 1944

RČŽ: *Nacionaliziram se!*: „Přimout či domoci se všech znaků národa nebo národnosti: jazyka, **mravů** apod. **Přeměna** bulharské církve v **církev národní**.“

RČŽ: *Nacionalnost*: „Národnost; souhrn charakteristických rysů národa a jeho příslušníků.“

RČŽ: *Nacia*: „Národ; národnost se společným vědomím jazykové a historické jednoty, se společnými **ideály**.“

Ve slovnících vydaných po roce 1944

RČD: *Nacionalen*: “Ten, kdo je spojen s daným národem a jeho společensko-**politickým** životem. To, co patří nebo je vlastní danému národu, co vyjadřuje jeho zvláštnosti. [...] Národní **komunismus**: **buržoasní** teorie, založená na zveličování a asolutizaci národních zvláštností a národní výjimečnosti.”

BTR2: *Nacionalen*: “Kdo náleží k národu: *Národní svátek, národní zájmy*. Kdo náleží k určité národnosti: *národnostní skupiny*.“

BTR2: *Nacionaliziram*: “Nahradiť soukromé vlastnictví státním: *Měl velký čiflik, ale znárodnili mu jej*.“

BTR2: *Nacionalizăm*: “**Reakční buržoasní ideologie** a politika, která rozněcuje národnostní zášť a podporuje utlačování jiných národů.”

BTR2: *Nacionalnoosvoboditelen*: “Kdo má vztah k osvobození národa z **otroctví** a závislosti: *Národně osvoboditelské války*.“

BTR2: *Nacia*: “Historicky zformované ustálené společenství lidí, vzniklé na základě společného jazyka, území, hospodářského života a **duševního** založení, jež se projevuje ve společně sdílené kultuře: *bulharský národ*.“

Komentář

Předrevoluční **RČŽ**, jako slovník vydaný v prostředí relativní jazykové svobody, užívá pojmů *mravy, církev, ideály*. Pojmem *národní církev* se v tomto případě rozumí církev bulharská, tedy nikoliv Řecká či jiná cizí (např. srbská či ruská).

Socialistický **RČD** uvádí jen stručný výklad, a přece v něm neopomíjí uvést ideologické hodnocení opozičního pojmu. Slovo *buržoazní* v tomto případě znamená totéž, co nepřátelský a zároveň *méněcenný* či *nevědecký*. Slovní spojení *buržoasní teorie* tak označuje „nám“ nepřátelský myšlenkový koncept, který se nevyrovná konceptům, formulovaným Leninem či Blagojevem, koncept neplatný a zasluhující výsměch. Podobně výraz *politický* značí *uvědomělý* a zatěžuje jinak neideologickou definici pojmu *národ*. Je-li *národ* definován pomocí slovního spojení *politický život*, posouvá se celý jeho výklad z oblasti nezaujaté politologie do oblasti marxistické politické filozofie.

BTR2 je slovník, vydaný roku 1963. Přihlédneme-li k povaze lexikografické práce, vidíme, že sběr dat pro tvorbu slovníku představuje mnohaletou práci, která může jen stěží reagovat na probíhající společenské změny. Tato skutečnost zapříčiňuje určitou dvojakost slovníku. Na jedné straně definuje pojem *národ* pomocí „svobodných,” tedy předsocialistických výrazů (*duševní, znárodnili mu jej* – „oni,” negativní), na druhé straně užívá čistě ideologického soc. pojmosloví: *reakční buržoasní ideologie, národy v otroctví a utlačování*.

Etymologie

KONT: *национализация* <lat. → fr. → rus. → bulh.> *национализация*, ГРЧД545, СРЈАН413 | RČD: <lat. → něm. → rus. → bulh.> *natio-nationis* *národ*, *national*, *национальный* | **slovo bylo převzato z ruštiny**

3. 2. 12 Трудов

Ve slovnících vydaných před rokem 1944

GER: *Trud:* „Zesílená, namáhavá práce, **utrpení**, dřina (зоп), práce, pracování, konání: *Něco bylo vytěženo z práce. To je jeho práce. Нѣма добро безъ трудъ, Безъ трудъ почивка не уде.*“

GER: *Trudja se:* „Pracovat, konat, namáhat se, **dřít**, pečovat: *Celý den pracuje mimo domov.*“

Ve slovnících vydaných po roce 1944

BTR2: *Trud:* „Úsilí, námaha, vypětí, potíže, kterou člověk zakouší při nějaké činnosti: *Tato práce vyžaduje mnoho námahy. Cílevědomá lidská činnost, která vyžaduje dovednost a zapojení tělesných sil: Práce je považována za hlavní společensko hospodářský faktor. Výsledek práce, dílo: Žiješ z mojí práce. Vědecká práce, výtvar, kniha: Napsal mnoho historických prací.*“

BTR2: *Truden:* „Co se provádí s velkým vypětím a úsilím, těžký, útrpný: těžký úkol. *Trudna žena: těhotná.*“

BTR2: *Trudov:* „Vztahující se k práci: *pracovní den, pracovní podmínky, pracovní disciplína, pracovní vojska:* pomocná vojska, která provádějí zpřístupňování cest, budováním staveb atd.)“

BTR2: *Trudovak:* „Voják, příslušník pracovních vojsk. Ten, kdo vykonává dočasnou **pracovní povinnost.**“

BTR2: *Trudoden:* „Jednotka, sloužící k počítání práce v zemědělském **družstvu.**“

BTR2: *Truženik:* <ruš. → bulh.> „Pracovník, dělník, především **intelektuální: dělníci pera.**“

BAL: *Trudova disciplina:* „Uspořádání, nezbytné k vykonávání každého společenského pracovního procesu. Ve **vykořisťovatelských** společensko-ekonomických formacích má organizační a **vykořisťovatelskou funkci**. Socialistická pracovní disciplína má pouze funkci organizační, je založena na socialistické **morálce** a právu, je upevňována za pomoci **přesvědčení**, a při porušení také právním **přinucením.**“

Komentář

Slovník **GER**, vydaný počátkem 20. století se v tomto hesle jako i jinde omezuje na stručný nezaujatý výklad bez ideologické zátěže. *Práci* představuje v tradičním chápání, tedy jako úmornou dřinu, námahu s jistými náboženskými (biblickými) asociacemi. GER se stal základní prací bulharské lexikografie a sloužil jako základ pro vytváření pozdějších slovníků. Dodnes představuje cenný materiál ke studiu vývoje (spisovné) bulharštiny v 19. století.

Výklad pojmu *práce* a jeho derivátů v pozdějším **BTR2** není nijak poznamenán soc. idealizováním *práce* jako posvátné hodnoty. Slovo je vykládáno v neutrálním duchu, postihuje široký rozsah kolokací, přidržuje se staré etymologie (jíž známe z konce 19. století – OSN), hovořící o *práci* jako námaze, obtíži a nechtěném utrpení, tedy zcela v rozporu s představou „šťastné“ socialistické budovatelské práce. Nenalezneme zmínky o výstavbě, mohutnosti či úsilí o změnu světového řádu. Objevuje se výraz *truženik* (rusizmus), který je v BTR2 opatřen pozn. „*kniž.*“, tedy knižní, mající příznak vyššího stylu. Toto slovo však již v době vydání slovníku mělo aktualizovaný význam a svoji knižnost ztratilo: dodnes se užívá ve spojení *truženik tyla* (pracovník vojenského týlu, zázemí, tovární dělník ve válečných podmínkách, též kopáč zákopů) a je reálií druhé světové války v Sovětském svazu; nesouvisí tedy s intelektuální povahou práce, právě naopak. BTR2 dále uvádí některé reálie raného socialismu (nejen) v Bulharsku: *zemědělské družstvo, dočasná pracovní povinnost*.

3. 2. 13 СЪВЕТСКИ

Ve slovnících vydaných po roce 1944

BTR2: *Sověť:* “Radění někomu, dávání poaučení. Společenství lidí, kteří společně něco posuzují a přijímají rozhodnutí: *Rada ministrů, učitelský sbor, stranická rada, rodinná rada.* Zasedání, rokování takové rady. Orgán státní moci v dnešním Rusku a jeho svazových **socialistických** republikách. Řídící orgán vesnice, města, okresu, okruhu: *Okresní lidová rada.*”

BRT2: *Sovětský:* “Mající vztah k Sovětskému svazu, pocházející z něho nebo jemu náležící: *Sovětské zřízení, Sovětská armáda, Sovětská výroba.*”

BTR2: *Sovětizace:* “Zavádění sovětského státního zřízení.”

BAL: *Savet za ekonomičeska vzaimopomošt:* “Mezinárodní hospodářská organizace socialistických zemí se sídlem v Moskvě. [...] Jejím základem je **suverenita** a **rovnost** členských zemí. Jejich hospodářská a vědecko technická spolupráce probíhá v souladu s principy **socialistického internacionalismu** a respektování státní suverenity, **nezávislosti** a národních zájmů, **nevměšování** do vnitřních záležitostí států, plné **rovnoprávnosti**, vzájemné výhodnosti a **soudružské pomoci**. Každý stát má právo na rovné zastoupení a na jeden hlas v orgánech RVHP. Tato organizace poskytuje záruku hospodářské a vědecko technické spolupráce a rozhoduje v organizačních a procedurálních otázkách pouze za souhlasu zainteresovaných členských zemí. Záruky a rozhodnutí se nevztahují na země, které projevíly nezájem o předmětný problém. RVHP je právnickou osobou, jejíž činnost je financována členskými zeměmi ve stanoveném pořadí.”

Komentář

Obraz slova *sovětský* v **BTR2**, vydaném roku 1963 není jednoznačně ideologický: konotace se Sovětským svazem jsou uváděna až na třetím místě za běžnými významy *rada* a *poradní sbor*. Neužívá se ještě vypjatě kladných hodnocení, nýbrž umírněné formulace. BTR konstatuje existenci Sovětského svazu v soudobém geopolitickém uspořádání, avšak neuvádí žádnou zmínku o nutnosti následovat jeho příkladu atd.

Socialistický **BAL** vykládá pojem *RVHP* pomocí slov *suverenita, rovnost, rovnoprávnost, nezávislost, soudružská pomoc* a hovoří také o *nevměšování do vnitřích*

záležitostí států. Ve skutečnosti však byla vzájemná soudružská pomoc jen krytím pro rozsáhlou hospodářskou pomos Sovětskému svazu, jehož hospodářství se hroutilo.

Etymologie

KONT: <rus. → bulh.> советский, БТР943, CPJAH175 | **slovo bylo převzato z ruštiny**

3. 2. 14 Работнически

Ve slovnících vydaných před rokem 1944

GER: Rabota: “Práce, **trápení**, úsilí, snaha o dosažení něčeho, robota (рабо́та), námaha; dělání něčeho, pracování, činění: ***nemám práci***. Řemeslo, rukodělná činnost, dílo. Něco, co se dělá, co děláme: *Přijdeme z práce. Ať se **stydí za svou práci***. Princip, podle něhož je něco vykonáváno: *dobrá práce, poctivá práce, bulharská práce, turecká práce*. Věc: *Ty věci nejsou jejich*. Něco, co se dříve stalo, bylo: *To byla dávná práce*. Čas, okolnosti: *práce mění člověka; **boží práce**; práce **Páně**; gabrovska práce; velké dílo* (dosl. práce – pozn.); *drobná práce; snadná práce; zbytečná práce; namáhavá práce; **útrpná práce**; „černá“ práce; **zůstat bez práce***“

GER: Rabotnik: “Kdo **rád**, dobře a s **láskou** (присръдце) něco dělá: *Je to dobrý pracovník, práce se nebojí.*“

GER: Rabotnyj ¹¹⁶ : “Kdo **rád** a s **láskou** pracuje, pracovitý, pilný, přičinlivý: *Ako e работень, че быде и имотень. (Bez práce nejsou koláče.)*“

Ve slovnících vydaných po roce 1944

BTR2: Rabota: “Tělesná nebo **duševní** činnost, kterou se něco vytváří; práce: *polní práce, **duševní práce**, domácí práce*. Činnost, služba povinnost: *jdu do práce, **zůstali bez práce***. Něco, co se provádí nebo je již vykonáno; dílo; tvorba; princip, na jehož základě je něco vykonáno; výkon; kvalita: *čistá práce, zdravá práce*. Věci, potřeby, **movitý majetek**, oblečení, zavazadla: *Ať se nikdo nedotýká mých věcí!* Otázky, zájmy, vztahy, záležitosti: *To je naše věc*. Úkol, cvičení: *písemná práce ve škole, výborná práce, velké dílo* (ironicky), *snadná*

---

¹¹⁶ GER je psán předreformním pravopisem

práce, zbytečná práce, krásná práce, hled' si práce, to není moje věc (dosl. práce – pozn.).”

BTR2: *Raboten*: “Doba, kdy se pracuje: *pracovní doba, pracovní den, pracovní hodiny*. K práci určený: *pracovní dobytek*.”

BTR2: *Rabotnik*: “kdo se zabývá a živí **profesionální** tělesnou nebo **duševní** prací: *tovární dělník, osvětoví pracovníci*. **Najatý za mzdu** nebo povolán jako pomocník – zejména při polních pracích: *Budu nosit jídlo na pracoviště*.”

BTR2: *Rabotničestvo*: “Společenství nebo **třída** dělníků: ***boj dělnictva proti kapitálu***.”

BTR2: *Rabotodatel*: “Hospodář (roz. majitel – pozn.) **podniku**, který **dává práci dělníkům a využívá jejich práci**.”

BTR2: *Rabotja*: “Vykonávat práci, dělat něco, činit se, namáhat se: *Celý den jsem pracoval na stavbě. Můj otec pracuje v zemědělství. Dříve jsem pracoval v jednom obchodě*. Využívat něco jako prostředek k práci: *Kdo může pracovat s kyslíkem? Hodinky jdou* (dosl. pracují – pozn.) *přesně. Pokladna pracuje do 14 hodin*.”

BAL: *Rabotničeska partija*: “**Marxistická** politická strana bulharské **dělnické třídy**. [...] Po těžkých ranách, jež utrpěla v letech 1923-25, strana rozvinula aktivní činnost, směřující k organizačnímu obnovení, posílení vazeb s **dělnickou třídou** a s dalšími **pracujícími masami** měst i venkova. [...] Na základě přijatého programového dokumentu, Deklarace Ustavující konference **Dělnické strany** byl stanoven cíl **hájit třídní zájmy dělníků** a dalších **pracujících**, **bojovat** za **osvobození lidu** od **kapitalismu** a podporovat myšlenku **vybudování dělnicko-rolnického svazu** ve formě Pracovního bloku. Strana se vyslovuje pro **třídní solidaritu** s **mezinárodním dělnickým hnutím**, navázání diplomatických vztahů s SSSR, jakož i pro **mír a přátelství** se všemi národy.”

Komentář

GER z přelomu 19. a 20. století vykládá *práci* v duchu etymologie, udržované i u nás až do konce 19. století (srov. OSN), tedy *práce* jako utrpení či námaha, později služba. Některé etymologické slovníky (ET1) uvažují o sémantické motivaci slov čes. *práce* (jako služba) – poslat (někoho) do služby – bulh. *праща, пращам* (poslat). Výkad hesla *rabotnik* se odlišuje od socialistického pojetí tím, že výrazem *rabotnik* neoznačuje pracovníka obecně, nýbrž pouze takového, který svou práci dělá dobře a rád. Socialistické pojetí práce ovšem předpokládá, že „dobře a rádi“ pracují v soc. zřízení všichni. Stejně tak konotace slova *práce* s výrazy *trápení, útrpný* či *stydět se za práci* nejsou za socialismu přípustné. GER dále užívá pojmů kapitalistických (*nemám práci, zůstat bez práce*) a nábožensky laděných (*boží práce*,

práce Páně). I to je rozdíl např. oproti SVK nebo ROZ. Předreformní pravopis GER s sebou nese také některé rusismy, a to nejen na úrovni grafické, ale i obsahové: *работиѹ* (v dnešní obecné bulharštině slovo chybí), a také některé kapitalistické reálie: *наймистъ* (ten, který pracuje za mzdu, ruský konatelský sufix).

Představa *pracovníka* v pozdějším **BTR2** je kapitalistická. Nacházíme překvapivě silně kapitalisticky příznakové obraty (*majitel podniku, dávat práci dělníkům a využívat jejich práci, obchod, najatý za mzdu, profesionální práce, movitý majetek*). Hovoří o možnosti *zůstat bez práce*, tedy o skutečnosti za socialismu nemyslitelné a dokonce trestné (Ústavou garantované “právo” na práci a zavádění tzv. *pracovních knížek* vs. institut *příživnictví*). Slovník, stojící na pomezí předrevoluční a porevoluční doby však zná i formulace čistě socialistické: *boj dělnictva proti kapitálu, třída dělníků*. Ve výkladu hesla *práce* můžeme sledovat stopy vlivu GER. Oba soubory hesel se podobají, přičemž GER je staršího data vydání.

3. 2. 15 Империалистически

Ve slovnících vydaných před rokem 1944

RČŽ: Imperializăm: „Řízení impéria, tendence k ovládnutí cizích národů, snaha o vládu nad cizími územími.“

RČŽ: Imperialističeski: „Náležící imperialistovi či imperialismu.“

BTR1: Imperialzăm: „Touha po ovládnutí **cizích** národů.“

BTR1: Imperialist: „Přivrženec imperialismu, člověk, toužící vládnout **cizím** zemím.“

Ve slovnících vydaných po roce 1944

RČD: Imperialističen i Imperialističeski: deriv. od *Imperializăm*: “**Monopolistické stádium** kapitalismu, jeho nejvyšší a poslední fáze; předvečer socialistické revoluce; snaha ovládnout cizí země a národy; výbojná (dosl. грабительна) zahraniční politika.”

RBE: Imperializăm: “**Stádium** kapitalismu, charakteristické panstvím **monopolistického** kapitálu ve všech oblastech života. “*Proti imperialismu se formuje [...] tábor míru, demokracie a socialismu v čele s velikým a neporazitelným Sovětským svazem.*” (G. Dimitrov

¹¹⁷). “Pokud by bylo nezbytné dát co možná nejstručnější definici imperialismu, bylo by třeba říci, že imperialismus je **monopolistické stádium kapitalismu**.” (Lenin ¹¹⁸). Politika boje mezi kapitalistickými státy o surovinové zdroje, trhy, cizí území a **vykořisťování** jiných národů, která vede k agresivním válkám o **přerozdělení světa**. “V celé novodobé politické historii naší země [...] **generální linie** bulharské zahraniční politiky byla ve službách německého imperialismu, který systematicky prováděl vlastní politiku.” (G. Dimitrov ¹¹⁹)”

RBE: Imperialist: “Přivrženec imperialismu, který provádí jeho politiku. “Tezi Sovětského svazu o tom, že nemůže dlouhodobě existovat **spravedlivý svět bez vzájemného porozumění** [...] imperialisté oponují tezí o uspořádání světa skrze diktát. [...] Chamberlain byl představitelem monopolistického těžkého průmyslu, ministrem pro kolonie a nejaktivnějším imperialistou ve vládě. [...] Sovětský svaz rozhodně čelí imperialistickým pokusům a snahám zastrašovat národy svými **atomovými zbraněmi**.” (G. Dimitrov ¹²⁰)”

RBE: Imperialističen: “Anglická buržoazie usilovala o silnou moc a aktivní imperialistickou zahraniční politiku. [...] V rezoluci, vydané Leninem na Stuttgartském kongrese, se pravilo, že pokud se II. Internacionále nepodaří odvrátit imperialistickou válku, je povinna **využít** touto válkou vyvolané **krize k urychlení socialistické revoluce**.” ¹²¹

RBE: Imperialističeski: “Nálezející, vlastní imperialistovi a imperialismu. “**Historie** nezná [...] zločinnější a **imperialističtější kontrarevolučnější** válku než je ta, kterou vedl fašismus proti SSSR.” (G. Dimitrov ¹²²) “Po imperialistické válce kapitalistická společnost **upadla do hluboké všestranné krize**, která se pochopitelně týkala i Bulharska.” (G. Canev ¹²³)”

BTR2: Imperializām: “**Nejvyšší a poslední** vývojová **fáze kapitalismu**, charakterizovaná **panstvím** vysokého kapitálu a **bojem** mezi kapitalistickými **zeměmi** o surovinové **zdroje**, **trhy** a cizí **území** a za **využití** jiných národů. Tento zápas vede k neustávajícím agresivním **válkám o přerozdělení světa**. Politika, usilující o **ovládnutí cizích zemí** nebo cizích **trhů**.”

BTR2: Imperialističen: “Vlastní imperialismu nebo imperialistu: **imperialistická politika**, **imperialistické války**. Mohutný Sovětský svaz se **nebude podřizovat imperialistickému diktátu**, ať by byl jakýkoliv.”

---

¹¹⁷ Cit. dle RBE, 6. díl, s. 842.

¹¹⁸ Cit. dle téhož.

¹¹⁹ Cit. dle téhož.

¹²⁰ Cit. dle téhož.

¹²¹ Cit. dle RBE, 6. díl, s. 843.

¹²² Cit. dle téhož.

¹²³ Cit. dle téhož.

Komentář

Předrevoluční (1932) **RČŽ** podává stručný a především nestranný výklad hesla.

O pět let dříve vydaný **BTR1** definuje *imperialistu* jako člověka, toužícího ovládnout *cizí* země. Slovo *cizí* je ovšem neutrální a neobsahuje informaci o (geo)politickém vymezení této země. V tom spočívá rozdíl oproti pozdějším režimním výkladům, jež za *imperialistu* označují vždy „nepřítele“, zatímco za jeho „obět“ vždy některou zemi s „lidově demokratickým“ zřízením, popř. státy tzv. „třetího světa.“

Socialistický **RČD** poskytuje zjednodušenou podobu klasické leninské definice *imperialismu*, jejíž citování a neustálé opakování patřilo zřejmě k dobrému tónu doby. Tuto formulaci opakují či různě parafrázuji všechny námi studované slovníky z porevolučního období (po roce 1944, resp. 1948).

Socialistický **RBE** zachovává „kanonizovanou“ leninskou definici imperialismu a shodně s RČD jej vykládá pomocí slovního spojení *monopolistické stadium kapitalismu*, dále se opakují výrazy *tábor míru*, *přerozdělení světa* a zmínka o vedoucí a osvoboditelské úloze Sovětského svazu. Užívají se citace z Lenina, Dimitrova a dalších socialistických ideologů. Výrazy *generální linie* a *hrozba atomovými zbraněmi* jsou ve výkladu slova *imperialistický* nové a častěji se budou opakovat teprve v pozdějších letech (od 60. let 20. století dále). Nacházíme poněkud patetické výrazy (rovněž typických pro jazyk propagandy): *spravedlivý svět*, *vzájemné porozumění národů*. Z pohledu studia totalitního režimu je zajímavé, že V. I. Lenin otevřeně vybízel ke zneužití krize, způsobené (případnou) válkou k vyvolání socialistické revoluce, jakož i skutečnost, že to RBE přiznává. Z toho plyne závěr, že ve společenském a jazykovém ovzduší, které RD a RBE reprezentují, byla idea o ozbrojeném (násilném) vyvolání revoluce hodnocena kladně. Jsme tedy svědky legitimizace násilí. Znovu se objevují známé atributy totalitního jazyka: očekávání brzkého zhroucení kapitalismu (*kapitalistická společnost upadla do hluboké všestranné krize*) a zdůrazňování historického, epochálního rozměru událostí (*historie nezná zločinnější...*). Nacházíme komparativy přídavných jmen *imperialistický* a *kontrarevoluční*. Slovo *imperialističeski* je uváděno s následujícími kolokacemi: *politika*, *systém*, *hrozby*.

Socialistický **BTR2** se těsně drží mnohokrát opakované leninské definice kapitalismu se všemi jejími petrifikovanými formulacemi. Zdá se, že vzorové ideologické texty (Leninovy a Marxovy spisy a další) se v socialistickém ideologickém prostředí staly jakýmsi „kánonem“, který si jen málo autorů dovolovalo měnit. Tato skutečnost implikuje závislost „lidově demokratických“ zemí na Sovětském svazu, z něhož takové ideologicky „neměnné“ (rusky

psané) texty přicházely a byly překládány. Tím se bulharština, čeština, slovenština i další jazyky obohacovaly ustálenými ideologickými obraty, popř. byly aktualizovány významy slov v těchto jazycích již existujících. Nově se v BTR2 objevuje pouze slovní spojení *imperialistický diktát*, jež nemá v excerpovaném materiálu ani jeden výskyt.

Etymologie

ET3: <lat. → angl. → fr. → bulh.> odvoz. od *imperializām*. Z *imperāre* rozkarovat (složeno z *in-* a *parāre* připravovat), *imperium* vrchní velení, panství, říše, *imperialism*, *impèrialisme*. | KONT: *империя* <lat. → rus. → bulh.> *империя*, CPJAH662 | RČD: <lat. → fr. → bulh.> *imperium*, *impèrialisme*, deriv. *impèrialistique* | **slovo nebylo převzato z ruštiny** (slovo *империя* ano)

Poznámka k dalším potenciálním KS

Navzdory předpokladu nebyl výskyt slov *komunistický*, *socialistický*, *buržoasní* a *kapitalistický* v bulharském materiálu a výskyt slov *demokratický* a *buržoazní* v českém materiálu statisticky významný (11/19, resp. 7/8), a tyto výrazy proto nemohly být vzaty za reprezentativní ukázkou dobového jazyka. Frekvenci a kolokace slov *demokratický* a *buržoasní* nicméně uvádíme v tab. č. 8 pod čísly 11., 18.

3. 3 Shrnující komentář

Obraz KS v československých a bulharských výkladových slovnících, s nimiž pracujeme, doznal po socialistických revolucích následujících změn:

Odborná nezaujatost a **profesionalita** ustoupily expresi, vypjatým citovým hodnocením a plnění ideologických zadání. Prosté vyložení faktů bylo nahrazeno neomylným závazným diktátem, oznamujícím „správné názory.“ Objevily se texty, přesycené ideologií. Došlo k **převrácení hodnotících příznaků**: kladně přijímané jevy začaly být hodnoceny záporně a naopak. Dříve vyzdvihované **hodnoty** (individualita, morálka, duše, čest, Bůh, duševní práce) byly nahrazeny hodnotami jinými: masovost, budování, kolektivismus, pracovní výkony, politická uvědomělost, modernita, tělesná práce. Došlo k **tabuizaci** některých skutečností i konkrétních slov: realie kapitalistického ekonomického systému, neúspěchy a zločiny SSSR, neúspěchy ČSSR a BLR. Byly odstraněny jakékoli zmínky o myšlenkách, jevech či skutečnostech, představujících opozici „marxismu-leninismu.“ Ve zvýšené míře se začaly objevovat **realie** socialistického systému, které se v češtině projevovaly jako neologizmy a pronikaly do obecného povědomí. Došlo k **posunutí významů** některých existujících slov: výrazy z oblasti ekonomiky, státní správy a samosprávy. Byla zahájena cílená kampaň k **očernění** ideových protivníků a atributů jejich společenského a hospodářského zřízení. Zároveň začalo sílit vyzdvihování úspěchů socialistické výstavby, jakož i zastrašování oponentů. Začalo se objevovat ponižování, výsměch a falešný soucit. Začalo se hojněji užívat členění reality na **dvojice** protichůdných pojmů a tzv. „černobílého vidění světa.“ Byla odstraněna některá přetrvávající „**slabá místa**“ v systému oficiálních propagandistických „výkladů světa.“ Příklady ze starověkých, středověkých i novověkých **dějín** evropských států, stejně jako příklady z legendárních biblických podání, dokumentující výklad, byly nahrazeny citacemi předních socialistických ideologů. Došlo k **legitimizování** skutečností, dříve považovaných za nezákonné nebo společensky nepřijatelné; obsah textů se vulgarizoval. **Vize**, dříve považované za nereálné, začaly být prezentovány jako dosažitelné. Myšlenka na ochranu **přírody** byla nahrazena ideou ovládnutí přírody jako zdroje. Byl přehodnocen přístup k lidské **identitě**: příslušnost k třídě je vyšší hodnotou než příslušnost ke státu, národu, jazyku, církvi atd. Rozvinula se **kategorizace výpovědí**: opakující se formulace zpravidla bylo možno přiřadit k některému z TO (novost a modernita; velikost, síla, masovost a budování; boj, vítězství, vůdcovství a historický úděl atd.) Začala být vykreslována **šťastná**

přítomnost i budoucnost na pozadí neradostné minulosti, popř. stejně chmurné budoucnosti kapitalistických států. Objevila se snaha legitimizovat správnost určité věci (jevu, tvrzení) navozováním představy, že stejný názor sdílí **mnoho dalších lidí**. Objevila se tendence k formulování jednoduchých a zvučných **hesel**. Začaly být prezentovány vědecky nepodložené teze o **historické oprávněnosti** komunismu, jeho předurčenosti k sehrání klíčové role v dějinách, o možnost nařízení absolutní změny poměrů svrchu a také prognózy brzkého konce kapitalismu. Začaly se objevovat explicitní i skryté signály, svědčící o **zločinnosti** režimu: nový člověk, podobnost s fašistickou ideologií, ovládání (i hospodářské) menších států, národnostní politika. **Jistota** jazykových formulací, s níž začal být podáván výklad, je v rozporu s metodou kritiky pramenů, běžnou v historické vědě. Začal být akcentován **mezinárodní rozměr** dělnického hnutí.

3. 4 Reflexe KS v českých a bulharských dobových textech

		dokument	odkaz na přehled pramenů
režimní texty	(1)	Dopis K. Gottwalda k sedmdesátým narozeninám J. V. Stalina	Gottwald, 1949.
	(2)	náborový leták KSČ	Agitka.sweb.cz.
	(3)	první projev K. Gottwalda na půdě parlamentu	Gottwald, 1929.
	(4)	Akční program nové Gottwaldovy vlády	Gottwald, 1948.
	(5)	projev K. Gottwalda v Praze na Staroměstském nám. 25. 2. 1948	Višek, 1999-2010.
	(6)	projev K. Gottwalda na Sjezdu závodních rad 22. 2. 1948	Komise mládeže PR KSČM, 2005-2010.
	(7)	referát T. Živkova na VI. sjezdu BKP (Bulharská komunistická strana)	Živkov, 1954.
protirežimní texty	(8)	článek L. Vaculíka v samizdatových Lidových novinách	Vaculík, 1989.
	(9)	článek P. Rychetského v samizdatových Lidových novinách	Rychetský: Tání se nekoná?, 1988.
	(10)	článek P. Rychetského v samizdatových Lidových novinách	Rychetský, 1989.
	(11)	článek P. Rychetského v samizdatových Lidových novinách	Rychetský: Jak odstupuje premiér, 1988.
	(12)	článek J. Dienstbiera v samizdatových Lidových novinách	Dienstbier, 1988.
	(13)	článek J. Dienstbiera v samizdatových Lidových novinách	Dienstbier, 1989.
	(14)	kniha autorského kolektivu Podiven	Podiven, 1991.
	(15)	kniha P. Pitharta	Pithart, 1990.
	(16)	samizdatový sborník P. Tigrida a dalších intelektuálů	Tigrid, 1968.
	(17)	kniha G. Markova	Markov, 1990.

Tabulka č. 13 – Zdroje citací československých a bulharských autorů

Sovětský

Režimní autoři

(1) „Naše národy Vám vždy zachovají vděčnost za to, že jste Vy a **sovětský** lid stáli jediní po jejich boku v době Mnichova, kdy je zrazovali a zaprodávali západní spojenci a vlastní buržoasie. A žádnými slovy díky nelze dostatečně vyjádřit vděčnost našich národů za pomoc, kterou jste v době druhé světové války poskytoval našemu osvobození a v níž jste neustal, dokud Vámi vedená slavná **Sovětská** armáda nedokončila své osvobozovací poslání, které jste jí Vy vytyčil, dokud nebyly osvobozeny i naše národy a obnovena nezávislost jejich států, tentokrát již navždy.“

(1) „A nyní, kdy náš lid je pánem ve své zemi, kdy v podmínkách lidové demokracie na základě nesmrtelného učení marxismu-leninismu podle Vašich geniálních zásad a podle příkladu **sovětského** lidu buduje socialismus, uvědomujeme si, že všechno naše snažení by bylo marné bez velikého mírového úsilí **SSSR**, bez péče, pomoci a rad Vašich, **sovětské** vlády a slavné bolševické strany.“

(1) „Žádné nástrahy a hrozby imperialistů je nezastraší a nesvedou s nastoupené cesty, poněvadž jsou si vědomy, že na stráži jejich svobody a svrchovanosti, na stráži světového míru stojí nepřemožitelný **Sovětský** svaz.“

(1) „Vřelé pozdravy a přání všeho nejlepšího, které Vám k Vaším sedmdesátinám posílá náš lid, přijměte jako slavnostní výraz vděčnosti a lásky k Vaší osobě a jako neporušitelný závazek věrnosti a projev bratrských citů k národům **Sovětského** svazu.“

(3) „Budeme bojovat proti národnímu útlačení a za osvobození utlačovaných národů v tomto státě. Budeme bojovat proti vaší imperialistické válce a za válku občanskou. Budeme pracovat pro vítězství **Sovětského** svazu a pro vaši porážku!“

(3) „A konečně na poli zahraniční politiky uvedla se nová vláda tím, že drze hrozila **Sovětskému** svazu, že se připojí k intervenční notě Ameriky a Anglie ve prospěch tonoucí bandy čínských kontrarevolucionářů, zatím co zde v Praze ministr Beneš jednal s ministrem rumunských bojarů o intervenční, obkličovací politice proti **Sovětskému** svazu na západě.“

(3) „V **Sovětském** svazu se proletáři učí střílet proti kapitalistům, proti vám, tam se stavějí šibenice na vás, tam se dělají tanky proti vám, kapitalistům, a v tom je ten rozdíl!“

(3) „Vy budete zkrátka a dobře chtít urychlit křížácké tažení proti **Sovětskému** svazu.“

(3) „Byl to Beneš, který hrozil a hrozí **Sovětskému** svazu a paktuje se s Pilsudským a rumunskými bojary proti **Sovětskému** svazu. Byl to váš člověk, sociálfašista Hampl, který zde z této tribuny prohlásil, že to byly především mezinárodní vlivy, které přivodily váš vstup do vlády.“

(3) „Aby organizoval lépe než konzervativce Baldwin – lépe, poněvadž pokrytečtější, mazanější, poněvadž sociálfašisticky – frontu proti **Sovětskému** svazu.“

(3) „Říkáte, že rozvracíme armádu. Ano! My rozvracíme armádu, které má být použito proti lidu, proti **Sovětskému** svazu. My rozvracíme armádu, v níž rozhodujete vy a v níž dělníci jsou kanónem.“

(4) „Považuji za svoji povinnost vyslovit znovu dík **Sovětskému** svazu a osobně generalissimu Stalinovi za pomoc, kterou nám poskytl mimořádnou dodávku 600.000 tun chlebovin a krmného obilí.“

(4) „Z těchto sobeckých třídních důvodů kapitulovala česká a slovenská velkoburžoazie ve dnech Mnichova a odmítla vojenskou pomoc, nabízenou Československu **Sovětským** svazem.“

(4) „Zahraničně politicky šlo reakci o to, vzdálit nás od **Sovětského** svazu a od ostatních spojenců a přimknout republiku opět k těm, kdož mají na svědomí Mnichov.“

(6) „Zásluhou naší správné zahraniční politiky jsme získali vpravdě bratrskou pomoc **Sovětského** svazu pro naše zásobování.“

(6) „Domácí reakce se přitom nezastavuje před ničím, aby si získala a udržela pomoc reakce zahraniční, je hotova přetřhat i spojenecké svazky se **Sovětským** svazem a se slovanskými národy, trpět obnovu německého imperialismu a zúčastnit se ve jménu svých třídních zájmů třeba i nového Mnichova.“

Protirežimní autoři

(8) „Zemědělství nás dostatečně zásobuje živobytím, což vyniká vedle Polska a **Sovětského** svazu...“

(8) „Čekáme všichni, že **sovětská** vláda se konečně odřekne Brežněvovy doktríny a označí vpád k nám v srpnu 1968 za chybu či zločin.“

(9) „V rámci československého přihlašování se k **sovětskému** vzoru se glasnost – zatím povýtce jen verbálně – zahrnula do politického slovníku a současně jsme svědky nesmělých pokusů o její uvedení do reality.“

(10) „I předsevzetí našich domácích protagonistů přestavby byla zřejmě jiná před dvěma lety, kdy se jim nemuselo zdát, že náš **sovětský** vzor to s přestavbou myslí tak důkladně, jako dnes, kdy se markantně ukazuje nejen neuvěřitelně široký záběr reformního úsilí v SSSR...“

(10) „Náhle zdůrazňují nesprávnost mechanického kopírování **sovětských** vzorů...“

(12) „Proto se intervence nadále vydává za internacionální pomoc, i když to překáží i záměrům nové **sovětské** zahraniční politiky.“

(13) „Hodnocení srpnové invaze vedením KSČ a vládou považuje **sovětský** ministr za závazné.“

(13) „Teprve po roce nová mocenská sestava, dosazená **sovětskou** vojenskou mocí, přejmenovala okupaci na bratrskou internacionální pomoc.“

(13) „Ponechme však **sovětské** politice otázku, zda je perspektivnější nabízet pomocnou ruku diskreditované a odcházející moci nebo československému lidu.“

(14) „Přislíbem ukončení války, pozemkové reformy, sebeurčení národů a „**sovětské**“ vlády (která se zdála být formou přímé demokracie) byl rázem získán unavený a nespokojený lid.“

(14) „Proletariát nedávné metropole a kronšadští námořníci, „pýcha a sláva Ruské revoluce,“ se postavili proti diktatuře strany. Mladá totalitní moc, „**sovětská**“ už jen podle jména, se nerozpakovala a utopila toto vření v krvi.

(14) „Nově vzniklé komunistické strany, které nakonec bez výjimky přijaly **sovětské** poručnictví, se pak ocitly v bludném kruhu.“

(14) „Rozvrat německé sociální demokracie byl jednou z okolností, které umožnily nacismu dosáhnout moci. Institucionalizace levicového radikalismu pod **sovětskou** kontrolou (jejímž

pláštěm byla Kominternu) znemožnila zejména v průmyslově méně rozvinutých zemích dosažení politického kompromisu, který by byl býval schůdnější cestou k řešení sociálních problémů než skrytá či zjevná občanská válka. A až se **Sovětský** svaz stane impériem, které bude uskutečňovat své světovládné tužby, stanou se komunistické strany jeho pátými kolonami.“

(14) „A pak tu byla fascinace **sovětským** Ruskem. Vědělo se o něm velmi málo. Stačilo to však k tomu, aby se stalo projekčním plátnem zdejších tužeb. Znepokojivým fermentem se stali navrátilci z východních bojišť, kteří se tam podrobili bolševickému školení a přidali se k Rudé armádě.“

(15) „Projev [...] byl pronesen na veřejné manifestaci při příležitosti vyhlášení *Dekretu presidenta republiky [...] o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa*. [...] Podruhé se také odčínovací rétorika podobá už jen parodii na sebe samu. Pravda, souvislosti jsou nové, především v tom smyslu, že za toto odčinění bylo třeba vděčit „pomoci národů **SSSR** a jejich proslavené Rudé armádě“.

Komunistický

Režimní autoři

(1) „Náš lid bude si vždy připomínat Vaši bedlivou pozornost a Vaše vzácné a nenahraditelné rady v boji naší dělnické třídy a pracujícího lidu, vedeného naší **komunistickou** stranou, proti svým vykořisťovatelům za skutečnou svobodu a za opravdovou demokracii.“

(2) „Pod vedením **KSČ** lid slavně zvítězil a nyní dělá ve svém státě pořádek.“

(3) „Za druhé odpověděly na **komunistický** návrh ve prospěch nezaměstnaných vyhozením téměř celého **komunistického** klubu z parlamentu, činem, k němuž nesáhl ani fašista Pilsudski.“

(3) „Za třetí daly uspořádat proti nezaměstnaným, kteří demonstrovali za **komunistický** návrh, v Brně, v Praze, v Moravské Ostravě a jinde pendrekiády, daly je ztlouci a pozavírat, při čemž národněsociální senátor Šťastný nazval nezaměstnané dělníky syčáky a vagabundy.“

(3) „Budete chtít pendreky, bajonety a kriminály potlačit každý projev nespokojenosti. Budete chtít **komunistické** zástupce v parlamentě učinit „neviditelnými a neslyšitelnými“. Budete zkrátka chtít zde zavést dokonalý režim fašistické diktatury, budete se chtít prosadit na žandárské bajonety.“

(3) „Ale konečně dále: vždyť jste na tom vládním prohlášení spolupracovali. Vždyť vaši řečníci se s tímto vládním prohlášením solidarisovali všichni: vždyť jste hlasovali pro vyhození **komunistických** poslanců, ale nejen to, nýbrž vlastnoručně jste je pomáhali vyhazovat!“

(3) „Vždyť sociálfašista Soukup rovněž vyhazoval **komunistické** senátory. Vždyť váš člověk, sociálfašista Šťastný, nazval nezaměstnané „vagabundy“. Šťastný však nazval nezaměstnané dělníky syčáky a vagabundy.“

(3) „Ale zapomínáte, že děláte účet bez hostinského. A tím je v tomto případě proletariát a jeho **komunistická** strana. A tento proletariát vám dnes nebo zítra, později nebo dříve, ale docela určitě udělá tlustou čáru přes váš rozpočet.“

(3) „Svémi prvními brutálními činy proti pracujícímu lidu vyhlášíte dělníkům válku. Dělníkům a **komunistické** straně vyhlášíte válku. Dobře, my tuto výzvu přijímáme, my tuto výzvu opětuji!“

(3) „Ale nezapomeňte, že sebevětší pornografie neutiší hlad, že s bajonety se dá všechno dělat, jenom ne na nich sedět, a že proti sociálfašistickému jedu existuje dobrý protijed, to je zkušenost dělníků a **komunistické** strany. Nezapomeňte, že to všechno, čím vy disponujete, měla ve větším ještě nadbytku carská vláda v Rusku. A že přesto byla rozmetena do všech úhlů světa!“

(3) „Ne vy, nýbrž proletariát montuje a obsluhuje pancéřová auta, tanky a letadla. A většina mladých hochů v armádě, ti vojáci, ti nepatří k vám, nýbrž k nám, proletářům. Proletariát má však zejména svoji **komunistickou** stranu a Sovětský svaz.“

(3) „Necháte ve svých žurnálech psát, že **komunističtí** poslanci se vyznačují špinavými límečky. Vy nemáte sice špinavé límečky, ale vy máte špinavou duši! Za tím vaším strojeným smíchem se skrývá duše parvenu, duše válečného zbohatlíka.“

(3) „Proč zavíráte do kriminálů na měsíce a léta nejlepší **komunistické** funkcionáře? Proč konečně vyhazujete nás, **komunistické** poslance, z tohoto parlamentu? Proč? Poněvadž jsme komunisty!“

(3) „Nás nekoupíte, nás nezlomíte, nás nerozvrátíte! Koupili jste si bandu zrádců, myslili jste si, že rozvrátíte **komunistickou** stranu, a pak jste stáli s otevřenou hubou, jak byli z **komunistické** strany ti vaši agenti vyházeni.“

(4) „Tak tedy bylo v důsledku příliš okatého a drzého vystoupení kontrarevoluce, díky pohotovosti a ostražitosti našeho lidu, a ne naposled díky bdělosti a prozíravosti, jeho vedoucí strany, **Komunistické** strany Československa, v zárodku zmařeno kontrarevoluční spiknutí reakce.“

Protirežimní autoři

(8) „Z úpadku státu, společnosti, hospodářství i přírody si všichni děláme nějaký závěr, ale nejplytčí závěr si dělá naše **komunistická** strana, jež po té cestě k úpadku šla v čele.“

(8) „A když mluví třeba o rozvoji dopravy, stavbě silnic a usplavnění řek, je to zadek problému, protože jeho předek je uskromnění spotřeby, omezení výroby a snížení nároků na dopravu, uvedení potoků do původní klikaté podoby a tak dále. A toto zase vědí jiní dřív než **komunistická** strana.“

(8) „Řekněte mi jedinou věc, v níž **komunistická** strana byla napřed a osvědčilo se to.“

(8) „Sleduju muže jménem Adamec a s respektem k jeho proklaté pozici čekám, co dokáže, jak dlouho vydrží, kdy spláče nad výdělkem či se zhroutl zoufalstvím nad 'vedoucí úlohou **komunistické** strany.'“

(8) „**Komunistická** strana, ta nejsilnější nátlaková skupina, opírající se čtyřicet roků o cizí mocnosti a řízená jejich diplomaty...“

(11) „Dosud se sice též o všem rozhodovalo předem v nomenklатурních orgánech **komunistické** strany, ale formálně se výsledky rozhodnutí zveřejňovaly až při projednávání ústavní cestou a v případě takové funkce, jakou je předseda vlády, i ve vrcholném orgánu Národní fronty.“

(14) „Vypracovanější ideologii měla radikální levice pouze v Německu, kde stanuli v jejím čele veteráni dávných teoretických půtek, kteří nesouhlasili s válečnou loajalitou sociální demokracie. [...] Založili Svaz spartakovců, samostatnou **komunistickou** stranu.“

(14) „V r. 1919 vytvořili ruští bolševici **Komunistickou** internacionálu (Kominternu), jejímž cílem bylo rozpoutání bolševické revoluce v co největším počtu evropských zemí. Ruský bolševismus pak přivodil rozkol téměř všech sociálně demokratických stran.“

(14) „Nově vzniklé **komunistické** strany, které nakonec bez výjimky přijaly sovětské poručnictví, se pak ocitly v bludném kruhu.“

(14) „A až se Sovětský svaz stane impériem, které bude uskutečňovat své světovládné tužby, stanou se **komunistické** strany jeho pátými kolonami.“

(14) „Rozčarováním radikálům nezbylo než smazat porážku tím, že se – přes veškerou nejasnost a vzájemné spory – přihlásili veřejně a závazně ke Kominterně a v květnu 1921 utvořili samostatnou **komunistickou** stranu.“

(14) „Počátky i pozdější dějiny **KSČ** nebyly právě slavné a pozdější legenda měla nesnadnou práci s jejich retuší.“

(15) „Výsledek pozemkové reformy se projevil ve volbách v květnu 1946, v nichž **KSČ**

získala, nemýlím-li se, největší procento hlasů, jaké ve svobodných volbách kdy která **komunistická** strana získala...”

(14) „Volební úspěch **KSČ** všeobecně překvapil. Zdálo se dokonce, že ani samotné vedení strany nepočítalo s tak vysokým procentem. Dodatečné analýzy volebních výsledků ukázaly, že **KSČ** volila překvapivě velká část venkovských voličů, zejména právě v pohraničí. V pohraničí získala **KSČ** absolutní většinu v 64 % obcí do 1000 obyvatel; v českém vnitrozemí byla **KSČ** sice nejsilnější stranou v 69 % obcí do 1000 obyvatel, ale pouze v 35,5 % získala absolutní většinu.“

(15) „Sociální demokracie [...] stala se tentokrát nejrozhodnějším bojovníkem za co nejrychlejší a nejdůslednější znárodnění průmyslu, dolů, bank atd., které pozdější mocenský monopol **KSČ** definitivně zpečetilo.“

Socialistický

Režimní autoři

(1) „Naše národy, drahý Josefe Vissarionoviči, nikdy Vám nezapomenou, že jste první vyzvedl otázku jejich státnosti, že jen díky Velké říjnové **socialistické** revoluci, v níž jste stál po boku nezapomenutelného soudruha Lenina, došlo k národnímu osvobození českého a slovenského národa.“

Protirežimní autoři

(13) „Dosvědčuje to rozmach nezávislých iniciativ [...] pohyb v lidové a **socialistické** straně, v organizacích **KSČ**, rozbor katastrofických důsledků hospodářské pseudoreformy, vypracovaný komunisty Ekonomického ústavu atd.“

(14) „Postulát klasického i revidovaného marxismu, že totiž **socialistická** revoluce musí proběhnout nejprve v průmyslově nejrozvinutějších zemích, ukládal Rusku heroickou trpělivost; a tou se vyznačovali jen nemnozí.“

(16) „Slovenští a čeští komunisté sami, mezi nimi ti nejlepší z nich, snesli v poslední době tolik konkrétních důkazů o tom, jak se na př. porušovala zákonnost (**socialistická**), pravda (**socialistická**), humanismus (**socialistický**), spravedlnost (**socialistická**), demokracie (**socialistická**), že by bylo možno pochybovat o tom, zda u nás chod společenského pokroku až dotud vedl k socialismu.“

(16) „...neschopnost vytvořit systém demokratických alternativ, nebo aspoň „**socialistickou**“ či vnitrostranickou opozici, jež by měla možnost nejenom formulovat, ale také publikovat a propagovat své odlišné stanovisko s cílem získat většinu (ve straně, ve státě) pro toto stanovisko.“

Lidový

Režimní autoři

(1) „A nyní, kdy náš lid je pánem ve své zemi, kdy v podmínkách **lidové** demokracie na základě nesmrtelného učení marxismu-leninismu podle Vašich geniálních zásad a podle příkladu sovětského lidu buduje socialismus...“

(2) „Proto se obrátil na svou rodnou stranu, která nikdy nepaktovala s kapitalistickými vydřiduchy ani s reakcí a mnichovany, aby propůjčila svůj čistý štít k obraně socialismu a **lidové** demokracie.“

(4) „Budiž řečeno na všechny strany, že Československo je a zůstává věrným a spolehlivým členem slovanské rodiny a že se také cítí spojencem jiných zemí **lidové** demokracie.“

(4) „Proto ono živelné zaburácení **lidového** hněvu a odporu, které od 20. do 25. února roku 1948 prošlo celou republikou od Šumavy až k Tatrám, a které rozmetalo černé plány reakce jako domek z karet.“

(6) „Vyzývám vás proto všechny, abyste zůstali pevní ve své věrnosti zásadám **lidové** demokracie a naší cesty k socialismu a byli stále připraveni k obraně našich vymožeností a ideálů.“

(6) „Co nám ukázaly zkušenosti posledního roku? Ukázaly nám znovu sílu a životnost naší **lidové** demokracie.“

(6) „My, komunisté, kteří pevně setrváváme na principech **lidové** demokracie a dosavadní státní politiky, žádáme, aby se krize řešila ústavně a demokraticky na základě parlamentárních hranic a ve shodě s vůlí československého pracujícího lidu.“

(6) „Ať žije Revoluční odborové hnutí, budovatel našeho nového, **lidového** státu i jeho věrný a odhodlaný strážce!“

(6) „Proto se pokoušeli rozbít jednotu našeho lidu a zasít rozkol mezi dělníky, úředníky, rolníky a ostatní **lidové** vrstvy, a proto nakonec vystoupením z vlády vyvolali i dnešní vládní krizi.“

Protirežimní autoři

(8) „O nové ústavě ať se rozhodne **lidovým** hlasováním, protože parlament v dnešním složení nemá k tomu demokratickou kvalifikaci.“

(14) „Založili Svaz spartakovců, samostatnou komunistickou stranu. Všude jinde šlo o ohniska živelného **lidového** hnutí rozličné intenzity. V mnoha válčících zemích bylo dosti frontových navrátilců, z nichž se rekrutovaly ozbrojené sbory radikální levice.“

Pracující

Režimní autoři

(1) „Drahý soudruhu Staline, u příležitosti Vašeho sedmdesátého životního jubilea přijměte, prosím, mé nejsrdečnější blahopřání, vřelé pozdravy a přání pevného zdraví, životní síly, dlouhých let života a další plodné práce pro blaho Sovětského svazu i všeho **pracujícího** lidstva.“

(1) „Náš lid bude si vždy připomínat Vaši bedlivou pozornost a Vaše vzácné a nenahraditelné rady v boji naší dělnické třídy a **pracujícího** lidu, vedeného naší komunistickou stranou, proti svým vykořisťovatelům za skutečnou svobodu a za opravdovou demokracii.“

(2) „Vážený příteli! Jistě jsi sledoval průběh napjaté politické situace v našem národním životě v posledních dnech únorových. Víme všichni, že běželo o věc **pracujícího** lidu.“

(2) „**Pracující** třída po svých předešlých zkušenostech s kapitalisty a s buržoasií vzala pučistům a rozvratníkům koryta přímo od úst a posadila je do chládku, aby mohli přemýšlet o své nekalé činnosti.“

(2) „Proto přicházíme i k Vám, abychom Vás pozvali do našich řad a věříme, že si uvědomujete, že **pracující** třída musí hájit svou věc podle bolševického hesla:
Kdo není s námi, je proti nám!“

(2) „Přijměte přihlášku do KSČ jako projev důvěry. KSČ nepřijímá agenty reakce a zrady, KSČ volá pod svůj prapor všecken náš lid měst i venkova, poněvadž je jeho rodnou stranou - matkou všech **pracujících**.“

(3) „... a vy si chodíte pro rozum k Petschkům, Reimannům, Rothschildům a Preissům, abyste se naučili vydírat **pracující** lid ještě lépe než dosud.“

(3) „ A v průběhu těchto denních bojů pozná **pracující** lid, že je nutno a možno úplně zúčtovat s vaším režimem: ozbrojeným povstáním, sociální revolucí, diktaturou proletariátu. Aby proletáři mohli vyvlastnit banky, fabrikanty a keřasy!“

(3) „A konečně vaše praxe: stávkokazectví v každém případě, vaše špiclování, vaše pomahačská služba zaměstnavatelům, vaše účast na všech zločinech proti **pracujícímu** lidu - to je ten váš sociálfašismus. Byli to severočeští horníci, které jste právě včera znovu zaprodali. A ti vám to zúčtují.“

(3) „Bojujeme proti státu, v němž většina **pracujícího** lidu je hospodářsky a politicky zotročována.“

(3) „Budete zkrátka a dobře chtít řešit krizi vašeho prohnílého režimu na účet **pracujícího** lidu.“

(3) „Tento **pracující** lid, o jehož kůži zde kupčíte, vám dokáže, že si nedá na svém těle dříví štípat. Pamatujte si, že se se džbánem chodí pro vodu jen tak dlouho, až se ucho utrhne, a že mnohdy stačí kapka, aby pohár přetekl.“

(4) „Nepřeháním, řeknu-li, že náš **pracující** lid měst i venkova složil v těchto kritických dnech novou zkoušku politické vyspělosti a zralosti, že v této zkoušce skvěle, ba přeskvěle obstál. Považuji za svoji povinnost, vyslovit i s této tribuny Ústavodárného Národního shromáždění našemu **pracujícímu** lidu měst i venkova a jeho skutečným politickým představitelům svůj velký obdiv a velký dík za jejich rozhodný a vpravdě státnický postoj v této krizi.“

(4) „A byl to nejen náš dělný lid ve městech, nýbrž současně také náš **pracující** lid na venkově. Lid ve své zdrcující většině rázem pochopil, že ve vládě neběží o nějaké malicherné koaliční spory o křesla a o hmotné výhody, o spory tak typické pro koaliční vlády předmnichovské.“

(4) „Pokud běží o soukromý majetek našeho **pracujícího** lidu ve městech i na venkově, trváme na tom, aby rolníkům bylo ústavně zaručeno soukromé vlastnictví půdy do 50 ha, drobným a středním podnikatelům jiného druhu pak bude ústavně zaručeno soukromé vlastnictví podniků do 50 zaměstnanců, kromě těch oborů, jejichž úplné znárodnění bylo anebo bude provedeno zvláštním zákonem ještě do nové ústavy.“

(4) „Kromě velkého díla nové ústavy uzákoníme ještě před volbami národní pojištění, jedinečné v celém světě. Národní pojištění důchodové zabezpečí všechny **pracující** vrstvy národa a jejich rodiny - dělníky, rolníky, živnostníky a inteligenci - pro případ invalidity a stáří i pro případ úmrtí živitele.“

(5) „Je potřeba, soudruzi a soudružky, nyní, když vůle našeho lidu byla tak slavně prosazena, znovu se semknout v mohutné pracovní úsilí, abychom překonali veškeré obtíže, které před námi stojí, a abychom vybudovali z naší republiky, oproštěné od reakcionářů, šťastný domov všeho **pracujícího** lidu.“

(6) „My žádáme, aby se vláda, doplněná o nové, lidu věrné členy, plně opřela o skutečnou Národní frontu **pracujícího** lidu měst a venkova, převzala Budovatelský program dosavadní vlády a v úzké spolupráci s lidem zajistila uskutečnění naléhavých požadavků...“

(6) „Tuto cestu navrhuji komunisté, tlumočíte vůli **pracujícího** lidu, projevenou na velkých manifestacích posledních dnů a zejména včera.“

(6) „Ať žije vláda Národní jednoty **pracujícího** lidu měst i venkova, vláda bez rozvratníků a zpátečníků!“

(6) „Kupředu cestou lidové demokracie, cestou pokroku, cestou prospěchu **pracujícího** lidu a republiky, kupředu, zpátky ni krok!“

Dělnický

Režimní autoři

(3) „Nová vláda zahájila svoji práci za čtvrté tím, že ústy svého ministra spravedlnosti, sociálního demokrata Meissnera, ohlásila novou persekuci **dělnického** tisku zrušením těch posledních zbytků tak zvané tiskové svobody a znemožněním revolučního tisku vůbec.“

(3) „K třídě **dělnické** počítáte pravděpodobně pouze „proletáře“ od vašeho odborového sekretáře nahoru. To vás ukazuje v pravém světle.“

(3) „Vy se snažíte nás komunisty, zde zesměšňovat, vy, kteří jste podobného typu jako váleční zbohatlíci, vy parvenu! Poturčenec horší Turka! Mnohý z vás, než přišel do **dělnického** hnutí, měl rozšoupané kalhoty a dnes si děláte posměch z dělníka z továrny.“

(3) „Říkáte, že porušujeme zákon. Ano! My porušujeme zákon, my porušujeme zákony, podle nichž hladový proletář a zoufalá **dělnická** matka jsou zavírání, zatím co vaše společnost je složena ze živlů, které by i podle vašich zákonů patřily do kriminálu.“

(3) „Zavíráte komunistické poslance, zavíráte sta a tisíce poctivých **dělnických** funkcionářů, zatímco zde, v této vaší sněmovně, sedí vrah nejen ruských dělníků, ale i legionářů.“

(5) „Jednota našeho lidu, jednota **dělnické** třídy, jednota dělníků, rolníků, živnostníků a inteligence to byla, která našemu národu dala dostatek sil, aby v zárodku, během několika málo dnů zmařil úklady a spiknutí reakce.“

(6) „Ale reakce se zřejmě přepočítala. Chtěla-li opakovat rok 1920, pak zapomněla, že Gottwald není Tusar a že náš lid, především naše **dělnická** třída, prošly od roku 1920 těžkými zkouškami a zkušenostmi, než aby připustily opakování historie z roku 1920.“

(6) „Nedopustí to předvoj našeho pracujícího lidu, naše zocelená a uvědomělá **dělnická** třída. Nedopustí to všechen náš vlastenecký lid a celý národ, který nechce, aby se o jeho osud hrála opět hazardní hra. Myslím, že mohu právem říci, že naše **dělnická** třída a všechen náš lid jsou připraveni zmařit všemi způsoby jakékoliv úklady a pikle reakčních živlů.“

(6) „Jednota **dělnické** třídy, jednota pracujícího lidu, jednota národa, to je první a hlavní záruka vítězství!“

Protirežimní autoři

(14) „Rekvizice obilí vedly k selským vzpourám. Přídělový systém, zvýhodňující členy strany, vyvolal **dělnické** nepokoje, stávky i ozbrojená střetnutí. Represe byla brutální. V Petrohradě přerostla živelná nespokojenost ve zklamání samotnými výsledky revoluce.“

(14) „Ruská bolševická hegemonie **dělnické** hnutí nejen rozštěpila, ale podrobila jeho část svým vlastním záměrům. A ty se stále více vzdalovaly původním snahám socialismu.“

(14) „Tato dvě ohniska – **dělnické** a intelektuálské – si český bolševismus uchoval i v budoucnu, aniž jim dal cele splynout. Z prvního vzešla KSČ, z druhého pak uskupení umělců a publicistů, pro něž se vžil název Avantgarda.“

(14) „Požadavek totality si jako první vytkl marxismus devatenáctého století. V osmdesátých letech od něho upustil, neboť **dělnické** hnutí bylo nuceno po četných nezdarech revidovat svá

názorová východiska.“

(16) „...tomuto pokusu o vnitrostátní spolupráci komunistů s nekomunistickými politickými stranami nezakroutil krk ani čs. lid, ani **dělnická** třída, ani Gottwald, ani kritiky demokratů, ale Stalin a Kominforma.“

(16) „...zamhouřili oči nad různými eufemismy, jako budování lidové demokracie, jednotné mládeže, socialistické kultury, **dělnické** armády, občanské justice, přijali zásadu nesporných obranných zájmů Sovětského svazu ve střední Evropě, a tak dále a tak podobně.“

Imperialistický

Režimní autoři

(3) „ Nu! To je tak: vy jste pod komandem Živnobanky, Petschka, Weidemanna, Preisse, vy jste pod komandem Společnosti národů, tj. společnosti **imperialistických** dravců...“

(3) „ Budeme bojovat proti národnímu útlačku a za osvobození utlačovaných národů v tomto státě. Budeme bojovat proti vaší **imperialistické** válce a za válku občanskou. Budeme pracovat pro vítězství Sovětského svazu a pro vaši porážku!”

(3) “My zkrátka bojujeme proti vašemu, kapitalistickému, **imperialistickému** státu. My bojujeme a budeme bojovat ze stát proletářský, za stát dělníků, za stát rolníků.”

(3) “Těmito činy se nová vlády, nový parlament uvedly, těmito činy nová vláda prokázala, že bude vládou hladu, vládou policejního teroru a vládou přípravy **imperialistické** války proti Sovětům.”

(3) “Tentýž Dundr obhajoval ve své řeči kapitalistickou racionalizaci, **imperialistickou** politiku Československa.”

Kapitalistický

Režimní autoři

(2) „Proto se obrátil na svou rodnou stranu, která nikdy nepaktovala s **kapitalistickými** vydřiduchy ani s reakcí a mnichovany, aby propůjčila svůj čistý štít k obraně socialismu a lidové demokracie.“

(3) „Máte sociálfašisty, kteří ještě dnes, ještě dosud, drží na uzdě značnou část dělníků a zapřahají je do **kapitalistického** chomoutu.“

(3) „Budete chtít zvýšit daně nepřímé, spotřební, budete chtít zrušit poslední zbytky ochrany nájemníků a zvýšit činže, budete chtít zvýšit agrární cla a drahotu, budete chtít vyhazovat další desetitisíce dělníků z práce a odsuzovat je k smrti hladem, budete chtít stupňovat **kapitalistickou** racionalisaci!“

(3) „My zkrátka bojujeme proti vašemu, **kapitalistickému**, imperialistickému státu. My bojujeme a budeme bojovat ze stát proletářský, za stát dělníků, za stát rolníků.“

(3) „Zkrátka, my rozvracíme a budeme rozvracet vaši **kapitalistickou** armádu a bojujeme za armádu rudou, armádu proletářskou. A přes váš smích a výkřiky tuto vaši armádu rozvrátíme za souhlasu vojáků, za pomoci vojáků v té vaší armádě! Na to můžete vzít jed.“

(3) „O váš **kapitalistický** stát nemáme věru zásluhu, my bychom se styděli za to, kdybychom o váš **kapitalistický** stát měli zásluhu.“

(3) „Budete chtít zmilitarisovat celý národ, budete chtít zavést předvojenskou výchovu mládeže a postavit ji pod komando vašich oficerů, **kapitalistických** oficerů, na obranu peněžního toku, na obranu kořistníků.“

(3) „Vy zkrátka a dobře v této vládě nebudete a nemůžete hájit zájmy dělníků, poněvadž jste součástí buržoazie, nehájíte zájmy dělníků, nýbrž naopak budete v této vládě údernou rotou

kapitalistické reakce. Proto si vás buržoasie povolala, vzala do své vlády, abyste dělali údernou rotu **kapitalistické** reakce. Proč vás fašista Stříbrný volal do vlády? Neřekl Stříbrný, že je to plus nové vlády, že jste v ní? A fašista Stříbrný je muž, který zastává zájmy buržoasie. A vítá-li vás fašista jako své rodné bratry, gratuluji.“

(3) „Tentýž Dundr obhajoval ve své řeči **kapitalistickou** racionalizaci, imperialistickou politiku Československa.“

(3) „Čím více bude tento **kapitalistický** režim ohrožen, tím brutálněji budete postupovat proti dělnictvu. Vy dnes ještě dělnictvu mažete med okolo úst, ale přijde doba, kdy přestanete i s tím a půjdete proti dělnictvu brutálním násilím právě tak jako otevření fašisté.“

(3) „Tedy, jak jsem už pravil: tato sociálfašistická vláda bude chtít řešit krizi tohoto **kapitalistického** řádu na účet dělnictva, bude chtít zavést otevřenou diktaturu, bude chtít urychlit intervenční válku proti Sovětskému svazu. Opakuji: bude chtít. O chuť zde není, apetit má tato vláda dobrý, bude chtít všechno.“

(4) „Znárodnění **kapitalistického** podnikání u podniků všeho druhu nad 50 zaměstnanců, při čemž určité obory, na nichž má veřejnost obzvláštní zájem, mají být znárodněny úplně.“

(6) „Tyto jasné vyhlídky našeho lidu však byly černými vyhlídkami pro naši reakci, pro zbytky **kapitalistické** a velkostatkářské třídy, pro šmelináře a kolaboranty, kteří našli své mluvčí v některých politických stranách.“

Protirežimní autoři

(15) „Ale nejde mi nikterak na mysl, proč česká revoluce ty právě **kapitalistické** velryby a finanční a průmyslové magnáty, zmohutnělé v zemi teprv od půlstoletí, ty, kteří celkem vždy a všude stáli v táboře protičeském..., nechala s Oánem Bohem na pokoji...“

(16) „A jakoby na důkaz všem dogmatikům, že přece jen snad není všechno na světě jen bílé nebo černé, pouze v **kapitalistických** státech (nebo aspoň většině těchto států) budou se moci obě komunistické strany, pro-čínská i pro-sovětská, organizovat a dokonce usilovat o přízeň voličů...“

Bulharská KS

Citáty z referátu T. Živkova, obsahující námi (pro bulharštinu) stanovená KS uvádíme bez členění na jednotlivá KS. Důvodem je snaha zabránit opakování týchž příkladů. Jeden úsek textu, obsahující příklady dvou či více KS totiž nelze smysluplně rozdělit, neboť nepřiliš rozsáhlý referát je nasycen velkým objemem ideologického lexika. Překlady do češtiny jsou naše vlastní.

T. Živkov

(7) „Nejdůslednější dodržování stranických stanov sjednocuje vůli a činy všech komunistů. Bez této jednoty je nemyslitelné, aby Komunistická strana plnila svoji roli vůdce a organizátora **lidových** mas.“

(7) „Stanovy, potvrzené Pátým sjezdem, vytvořily straně podmínky pro [...] zvýšení aktivity komunistů, další rozšíření svazků s pracujícími a k zajištění úspěšného plnění hlavního úkolu, stanoveného sjezdem, vybudování základů socialismu v Bulharské **lidové** republice.“

(7) „Stanovy, potvrzené Pátým sjezdem, vytvořily straně podmínky pro [...] zvýšení aktivity komunistů, další rozšíření svazků s **pracujícími** a k zajištění úspěšného plnění hlavního úkolu, stanoveného sjezdem, vybudování základů socialismu v Bulharské lidové republice.“

(7) „S rozhodující bratrskou pomocí velikého **Sovětského** svazu a ve spolupráci se zeměmi **lidové** demokracie náš **pracující** lid pod zkušeným vedením Komunistické strany Bulharska

splnil základní rámec prvního pětiletého národohospodářského plánu za čtyři roky.“

(7) „Vůči vykořisťovatelským elementům na venkově se provádí důsledná politika omezení a vytlačení: podíl kulaků na **národním** hospodářství neustále klesá.“

(7) Od základů se změnila naše **dělnická** třída. Změnila se ve zcela novou třídu, není již utlačovaná a vykořisťovaná kapitalismem; je vládnoucí třídou naší země.“

(7) „Převážná většina inteligence se u nás připojila ke svazu dělníků a **pracujících** rolníků a čestně slouží věci socialistické výstavby. K jejímu proudu se jako čerstvý pramen přidává nová inteligence, vzešlá z **dělnické** třídy a **pracujícího** rolnictva.“

(7) „V litém boji za vítězství socialismu v naší zemi se stále více upevňuje svazek a přátelství **dělnické** třídy a **pracujícího** rolnictva, stále pevnější je morálně politická jednota **pracujících** v čele s Komunistickou stranou Bulharska.“

(7) „Za třetí. Změny ve stranických stanovách si vynucuje také ta okolnost, že je nutné, aby naše strana tvůrčím způsobem a v souladu se současnou situací a plánem budoucího rozvoje využila výjimečně bohatých zkušeností Komunistické strany **Sovětského** svazu...“

(7) „Komunistická strana Bulharska je nedílnou součástí jednotné mezinárodní komunistické fronty, vedené Komunistickou stranou **Sovětského** svazu. Je stranou mezinárodní. Příkladem a vzorem, od něhož se neustále, neúnavně a úspěšně učí a bude se učit, je Komunistická strana **Sovětského** svazu, zkušeného a všemi uznávaného vůdce mezinárodního komunistického a **dělnického** hnutí.“

(7) „Světodějná zkušenost KSSS je pro naši stranu, jako i pro všechny **komunistické** a **dělnické** strany světa, životní nutností.“

(7) „Komunistická strana Bulharska je dobrovolný bojový svaz komunistů jednotného smýšlení, organizovaný **dělnickou** třídou, **pracujícím** rolnictvem a **pracující** inteligencí.“

(7) „...strana, jako přední organizovaný oddíl **dělnické** třídy a nejvyšší forma její třídní organizace...“

(7) „Nepřetržitě se učíc od Komunistické strany **Sovětského** svazu, změnila se a vyspěla (Komunistická strana Bulharska – pozn.) jako bojová a boji ošlehaná marxisticko-leninská strana. Na základě vlastní historické zkušenosti **pracujících** naší země vytvořila svazek **dělnické** třídy s **pracujícím** rolnictvem a stanula v jeho čele.“

(7) „Za příznivé mezinárodní situace, jež byla následně vytvořena vítězstvím **Sovětského** svazu ve válce, bezprostředně se opírajíc o vítězný pochod **Sovětské** armády-osvoboditelky přes Balkán, Komunistická strana zorganizovala **národní** protiimperialistické a protifašistické povstání, svrhla fašistickou diktaturu a zavedla lidově demokratickou moc jako zvláštní typ diktatury proletariátu.“

(7) „Kromě toho, formulace, že členem strany může být každý **pracující** občan, který nevykořisťuje cizí práci, má na zřeteli také náš budoucí rozvoj, který nevyhnutelně směřuje a nemůže nesměřovat ke konečnému a úplnému vítězství socialismu.“

(7) „Charakteristickou zvláštností budování socialismu je rostoucí politická a **pracovní** aktivita **pracujících**. Ta vychází z jejich hluboké zainteresovanosti na vítězství socialismu, které jim přinese bohatý a kulturní život.“

(7) „Naše strana jako celek je čelním organizovaným a disciplinovaným předvojem **dělnické** třídy a **pracujících**.“

(7) „Je dost takových komunistů, kteří ne vždy naslouchají kritice **pracujících**, neprojevují přání poučit se z ní a rychle a směle přijmout nezbytná opatření k nápravě.“

G. Markov

(17) „’Студентииии! Какво е това Монте Карло? Комарджиии! Картаджиии! Срам и позор! Затова ли народът ви е пратил тука! Играете карти с **народните** париии... ’“

(17) „Това всъщност беше вторият път, когато видях Георги Димитров отблизо. Първият беше по време на изборите за Велико **народно** събрание.“

(17) „После, след около десетина минути, той излезе по невероятен начин, заобиколен от сподвижниците си, които се опитваха да го успокоят, докато той, пламнал от гняв, крещеше думи като „Сволочи! **Народни** врагове! Фашисти!“ и т.н. Махаше с ръце и се заканваше на някой, който бе останал вътре.“

(17) „Господин Димитров, в днешния ден, когато се решава съдбата на България, когато на избирателите не е позволено да пият, как си позволявате вие, кандидатът за **народен** представител, да влизате тук пиян! Напуснете!“

(17) „Но онова, което ме порази още тогава и което запомних завинаги, беше тази дяволска декларация на подполковника от милицията, че ’Ти не си никакъв човек, ако не мразиш!’ Без дори да иска, този служител на **народната** власт формулираше най-точно цялата основна нравствена концепция на маркс-ленин-сталинската идеология. Омразата беше главният двигател, моторът на отношенията партия-човек, държава-човек, човек-човек.“

(17) „Вярно е, че ние сме **работническа** власт, но никога няма да позволяваш на работниците да преминават чертата между нас и тях. Дръж се на разстояние и никога не позволявай дори да мислят, че са равни на тебе. Всяка жаба да си знае гьола. Тия, които работят най-добре във фабриката, не са нашите, а враговете. Те знаят, че са врагове, и единственият начин да заличат това е, като работят. Старай се да използваш това!... “

(17) „Ахилесовата пета на нашата производствена структура идваше от формалното и нецелесъобразно заплащане на труда. Съгласно кодекса заплатата на инженерно-техническия състав не можеше да надвишава с повече от 6 на сто средната **работническа** заплата.“

(17) „А ако към тази картина се прибави и поначало ниската квалификация на общата **работническа** маса, става ясно защо по всяка обективна преценка ние не можехме въобще да се сравняваме с производството на бившото капиталистическо предприятие.“

(17) „До идването на комунистите на власт ние никога не сме имали масови случаи на жестока експлоатация било на селяни, било на работници, както никога не сме имали капиталистическа класа или **работническа** класа.“

(17) „**Работническите** дейци навремето съвсем правилно смятаха, че гоненето на норми с цел да се увеличи заплащането увлича работника и води до нечестно прекомерно изтощаване на силите му и оттам до съсипване на здравето му. Този закон се смяташе дори от комунистите преди войната за голяма придобивка на българските работници.“

(17) „Не вярвам да има нормален човек, който да не изпитва чувство на срам, като гледа **националната** ни културна продукция по онова време. Литературата бе в ръцете на най-отчайващ, почти умопомрачителен партийен примитивизъм, в театъра чрез догматичното налагане на метода на Станиславски се стигна до пресушаване на това голямо наше съкровище, радиото и киното не бяха повече от досадни агитки.“

(17) „Човек може да си представи дълбоката мизерия на нашите дни, когато от работа трябваше да се тича по опашки. Опашкарството се разви като **национално** чувство. Имаше хора, които специализираха по стоене на опашки, носеха си сгъваеми столове, плетяха и шиеха, а някакъв агитатор дори беше провел събранието си на една опашка.“

(17) „Политическите вицове разцъфтяха като **национален** жанр. Сигурно през последните тридесет години съм чул няколко хиляди политически вица. Кой не си спомня какво посмешище беше станал Добри Терпешев, който предхождаше вицовете за милиционерите, Хрушчов и Тодор Живков.“

(17) „Това е най-богатото на конфликти време, страната е хвърлена в страшна драма, идеологията разстрелва идеализма, партиецът хваща за гърлото човека, героите стават предатели, а предателите герои, **националният** ни химн се кълне във вярност на чужда държава, страхът разтърсва дори дърветата и най-лудите надежди гаснат в капана на безизходицата.“

(17) „Сигурно съм чул стотици разкази за непоносими безобразия в хотелите и ресторантите по целия черноморски бряг. Но никога не съм мислил, че тази туристическа прелест на най-вулгарно човешко и **национално** унижение ще се изсипе върху главата ми.“

(17) „Подчертавам тази страна на нещата, за да изтъкна, че **съветският** режим у нас въобще не се интересуваше от осъществяването на тези самородни и свойствени на нашия народ социалистически тенденции, както въобще не го интересуваше доброто на този народ. Точно като истински нашественици и верни слуги на чужди господари нашите диктатори се заеха да приложат буквално една напълно чужда и напълно неподходяща схема на обществено устройство. Историята, животът и характерът на **съветските** народи са безкрайно различни от тези на нашия народ. Дори ако приемем, че известни елементи на **съветската** система са косвено продължение на елементи на царска Русия, ако приемем, че едно насилие там е отговор на друго, исторически предхождащо го насилие, то тези елементи и това насилие нямат нищо общо с историята и характера на българите. Буквалното прилагане на **съветския** опит, добър или лош, образно казано, е кръстосване на мечка с гълъб или опит да се присади на лоза тиква. Така че не може да има никакво разумно оправдание на насилственото и против всякакъв разум налагане на съветския образец у нас, освен че това се прави, за да се смачка един народ, за да се убие най-ценното в неговия характер. „По примера на

Съветския съюз“ се превърна в неспирен речитативен крясък на властващите папагали у нас.“

(17) „Така че, исторически погледнато, България без комунистическа помощ сама плуваше във водите на свой собствен **демократичен** социализъм. При това положение едно истинско правителство, което претендира да бъде социалистическо, би заложило на естественото развитие на тези самородни социалистически тенденции и само би ги засилило.“

(17) „Както Полит бюро те не могат да бъдат критикувани от вестници или общественост, за действията си те не отговарят пред Народното събрание или пред какъв да е **демократичен** форум, освен пред Политбюро и преди всичко пред първия феодал.“

(17) „По-късно, в последвалите години, контрабандирането щеше да придобие по-**демократичен** характер, щеше да слезе от тесния кръг на властната мафия, за да обхване едва ли не всеки обикновен гражданин, тръгнал на екскурзия в чужбина. Ала кой би могъл да обвинява тези бедни хора, когато пред тях стоеше яркият пример на висшите батковци, които вършеха същите криминални престъпления, но в годям мащаб.“

(17) „Подтекстът винаги беше: „Ах, защо и ние не сме като тях!“ От друга страна, Съветският съюз се демаскира завинаги като **империалистическа**, потисническа зла сила. Отначало живеехме с надежди, че Западът ще се намеси, че Унгария ще поведе хорото за изтръгването на цяла Източна Европа, но освен думи... унгарските въстаници не получиха никаква подкрепа.“

(17) „Пред очите ни се беше разиграла най-поучителната кървава драма. Цял един малък народ беше въстанал срещу **империалистическото** робство. И цял един свят, претендиращ за цивилизована отговорност, бе гледал бездушно смазването на едно народно въстание от безмилостни окупатори.“

(17) „Освобождението не бе резултат на всеруска хуманна експлозия, състрадание и любов към нещастните българи, а резултат на рационална **империалистическа** политика. Всеки сериозен човек би се засмял на патетичните описания как руските генерали се били трогнали от съдбата на набитите на колове априлски въстаници.“

(17) „Нашето другарство се изразяваше в мълчаливо подчинение, страх, сервилност, участие във всевъзможни масови прояви като: агитки, **трудови** дни и кръжоци по изучаване биографията на другаря Сталин или пък тази на Георги Димитров.“

(17) „От университета тя премина в домовете ни, в частния ни живот и дори в интимните ни мисли и чувства. Пази Боже да не дойдете на бригада или на **трудов** ден, или на каква да е акция, или просто на събрание или кръжок. Пази Боже да дружите с хора, които са смятани за врагове, или пък да се държите по-свободно с приятелите си, или пък да разказвате вицове.“

(17) „Влачеха ни по митинги, събрания и **трудови** бригади и изискваха от нас да скандираме техните лозунги. Те бяха тези, които организираха студентските кръжоци за изучаване на партийни пропагандни материали. Учебната подготовка на повечето от тях беше равна на нула, но те взимаха изпитите си по мистериозен начин.“

(17) „И тъй като обикновено му липсваха способности да бъде добър земеделец, шивач, стругар, артист, тъй като му липсваха способности да бъде обикновен **трудош** се човек, у него се бяха напластили завист и омраза към всички, които притежаваха тези способности, към добрия, човечен, хармоничен свят на толерантността и любовта, в който нямаше място за бесове.“

4. Terciární prameny (TP)

4. 1 Popis terciárních pramenů

Terciární prameny představují ruskojazyčné (sovětské) protějšky československých a bulharských (sekundárních) pramenů, popsaných v oddíle 3. 1. 2. Vykazují shodné jazykové a stylové charakteristiky a princip jejich volby byl totožný. Sovětské (terciární) srovnávací prameny jsou zastoupeny slovníkem БСЭ a dobovými texty: mj. V. I. Lenina a J. V. Stalina, resp. A. Solženicyna.

Velká sovětská encyklopedie¹²⁴

Velká sovětská encyklopedie (БСЭ) je nejznámější a nejúplnější encyklopedie vydaná v SSSR. Vyšla celkem ve třech vydáních. Vydání, které užíváme v naší práci (druhé), bylo vydáváno v letech 1950-1960. Obsahovalo 50 dílů a doplňkové díly číslo 51 (SSSR) a číslo 52 Alfavitnyj ukazatel' ve dvou svazcích. Dosáhlo nákladu 250-300 tisíc výtisků. Velikost vydání je 4900 autorských listů textu. Vybraná hesla (např. sovětské republiky, cizí státy, vědní obory) jsou v БСЭ vypracována velice obsáhle. Encyklopedie obsahuje přibližně 100 000 hesel, každé zhruba o velikosti 2000 znaků. Více než 40 % hesel je doprovázeno odkazy na doporučenou literaturu, většinou v originálním jazyce (35 jazyků národů SSSR a 25 cizích jazyků). Vydání obsahuje 40 852 ilustrací a 2 362 map. Hlavními redaktory byli S. I. Vavilov a B. A. Vvedenskij. Na tvorbě slovníku se dále podíleli významní sověští vědci N. N. Aničkov, I. P. Bardin, A. A. Blagonravov, V. V. Vinogradov, B. M. Vul, A. A. Grigorjev, J. M. Žukov, B. V. Ioganson, A. N. Kolmogorov, F. V. Konstantinov, A. A. Michajlov, A. I. Oparin, K. V. Ostrovitjanov, N. M. Strachov, S. P. Tolstov, J. A. Čudakov a další.

---

¹²⁴ Dle Wikipedia, 2009.

4. 2 Reflexe KS ve slovníku Bolšaja sovětskaja enciklopedija

4. 2. 1 Народный

Narod: „Pracující **masa** obyvatelstva státu, kterou ve **vykořisťovatelské** společnosti **utlačují** vládnoucí **třídy**.“

Narodnaja demokratija: „Forma politické organizace společnosti [...] vyjádřená buď **diktaturou proletariátu**, nebo diktaturou proletariátu a rolnictva. Vznikla v řadě zemí Evropy a Asie během druhé etapy celkové **krize kapitalismu** v důsledku **antiimperialistické** a **antifeudální revoluce**, a to v prostředí upevňování **mohutnosti** Sovětského svazu, zostřování všech **imperialistických** protikladů, růstu dělnického hnutí v kapitalistických zemích, posilování národně osvobozeneckého zápasu kolonií a polokolonií a v podmínkách radikální změny rozložení sil ve světové **aréně** ve prospěch socialismu.“

Narodnye massy: „Marxistická věda o společnosti vznikla a vyvíjela se v zápase s **reakční idealistickou sociologií**, popírající objektivní povahu vývojových zákonů a **rozhodující roli lidových mas v historii**.“

Narodnyj front: „Forma organizace širokých lidových **mas**, sjednocujících se okolo dělnické **třídy**, aby bojovaly za **demokracii**, **mír**, sociální **pokrok** a uspokojení současných základních požadavků **pracujících** a současně, aby **bojovaly** proti fašismu a dalším formám **imperialistické reakce**. [...] Komunistické a dělnické strany kapitalistických zemí rozvinuly aktivní **zápas** o vytvoření jednotné Lidové fronty. [...] Organizátoři Lidové fronty se nejaktivněji účastní **zápasu za mír proti paličům války**. Důsledné provádění politiky Lidové fronty je především **boj o masy, rozhodné překonání sektářství, levicového avanturismu, neumdlévající** posilování a rozšiřování vazeb **dělnické třídy** se všemi **demokratickými pokrokovými silami**.“

4. 2. 2 Демократический

Demokratija: „Jedna ze státních forem. D. je nerozlučně spojena s **diktaturou** té či oné **třídy**. **Třída**, v jejíchž rukou je státní **moc**, určuje i povahu odpovídající d. [...] Třídní podstatu svého státu **buržoasie maskuje** vytvořením parlamentu, který se vydává za orgán „lidové“ vlády. [...] Za kapitalismu neexistovalo, neexistuje a ani nemůže existovat trvalá a rozhodující účast **vykořisťovaných mas** na řízení státu. Vlády v kapitalistických zemích nejsou formovány lidem a z lidu, ale **milionáři** a **miliardáři**. [...] Anglická d. je d. **vykořisťovatelské** menšiny. [...] Licoměrná povaha **buržoasní** demokracie spočívá v tom, že deklaruje všeobecnou svobodu, a zároveň na každém kroku, ve všech oblastech společenského života projevuje se jako **zbraň vykořisťovatelů k utlačování** většiny. Taková d. bude vždy jen úzkou, okleštěnou, falešnou a licoměrnou; bude **rájem pro bohaté**, ale **pastí** a podvodem pro **vykořisťované** a chudé. [...] **Buržoasní** d. po první **imperialistické** válce (1914-18) prošlapala cestu fašismu v Německu, Itálii a Španělsku. Po druhé světové válce (1939-45) státní aparáty USA, Anglie, Francie a dalších **imperialistických** států vykročily na cestu otevřeného **teroristického** krutého vypořádání se s většinou národa.“

4. 2. 3 Национальный

Nacional'naja programma KPSS: „...program **boje** o **osvobození nevolných** a **utlačených** národů, o jejich svobodný politický a kulturní rozvoj na základě **demokracie** a **socialismu**. Program vytvoření a upevnění mezinárodních pout, **bratrského přátelství** a spolupráce národů na principech úplné rovnosti. Vědeckým podkladem tohoto **nejrevolučnějšího** programu v oblasti národnostní otázky (v Rusku již uskutečněného) je **marxismus-leninismus**. Narozdíl od **buržoazních** a **maloburžoazních** nacionalistických programů [...] cílených na upevnění národnostní nerovnosti a rozvoj mezinárodnostní **zášti**, je **proletářský (komunistický)** program založen na úctě k národnostní suverenitě všech národů (velkých i malých) a na principech **proletářského internacionalismu**.“

Nacional'nyj vopros i Leninizm: „...Podle marxistické teorie národa, jež byla všemi komunistickými stranami přijata jako **jediná správná**, národ je historicky vytvořenou ustálenou společností lidí, vzniklou na základě sdílení čtyř hlavních znaků: jazyka, území, hospodářského života a duševního založení, jež se projevuje ve sdílení specifických rysů národní kultury. [...] **Stalin ukázal hluboký omyl některých soudruhů**, kteří k těmto čtyřem

rysům přidávali pátý znak, existenci vlastního národního státu.“

4. 2. 4 Трудовой

Trud: „...Za kapitalismu, kde základem výrobních vztahů je kapitalistické vlastnictví **výrobních prostředků** jsou dělníci ve výrobě právně rovnoprávními a svobodnými občany. Protože jsou však dělníci zbaveni výrobních prostředků, jsou (aby nezemřeli hladem) nuceni prodávat kapitalistovi svoji pracovní sílu. Pracovní síla se za kapitalismu stává zbožím. [...] V důsledku panství socialistických výrobních vztahů vzniká nová, socialistická, koordinace práce. Její charakteristickou zvláštností je **socialistická soutěž**, založená na **soudružské spolupráci a vzájemné pomoci** pracujících, **osvobozených od vykořisťování**. Socialistická spolupráce předpokládá **neomezený** vývoj a zavádění **nejnovější techniky** v zájmu zvyšování efektivity a usnadnění práce člověku. Rozsah socialistické spolupráce je výjimečně velký. Je stanoven zákonem plánovitého přiměřeného rozvoje národního hospodářství. Narozdíl od kapitalistické spolupráce, kde je práce organizována a regulována pouze v rámci jednotlivých podniků, za socialismu je práce organizována **celospolečensky**. Socialistická spolupráce má **dobrovolný** charakter a její **disciplína** je založena především na **přesvědčení**.“

4. 2. 5 Советский

Sovetskaja vlast: „Vláda pracujících měst i venkova v podobě **Sověťů**, místní i nejvyšších orgánů státní moci SSSR. Jedna ze státních forem **diktatury dělnické třídy**; období **přechodu od kapitalismu ke komunismu**. Sovětská moc je formální prvkem, která sjednocuje **Sověty** do jediné společné státní organizace pracujících [...], do republiky **Sověťů**. [...] **Objevení** Sovětské moci jako státní formy diktatury proletariátu náleží V. I. Leninovi. [...] Sovětská moc ne **nejvyšší formou** organizace socialistické společnosti a záštity země před vnějším napadením. Ve srovnání se všemi státy nesocialistického typu je s. m. **nejmasovější** a **nejdemokratičtější** mezinárodní státní organizací. [...] S. m je **mocnou zbraní**, s jejíž pomocí **dělnická třída** v SSSR společně s **pracujícím rolnictvem** a **pod vedením Komunistické strany** [...] **zespolečenštila výrobní prostředky, učinil je vlastnictvím lidu, zničil vykořisťování a vytvořil socialistické formy hospodářství**.“

Sovetskoe socialističeskoe gosudarstvo: „Stát nového, **nejvyššího, typu**, vzniklý roku 1917 v důsledku **vítězství** Velké říjnové socialistické revoluce v Rusku. Během této revoluce

dělnická třída pod vedením Komunistické strany **zničila vykořisťovatelský buržoasně měšťanský stát** a vytvořila **skutečný lidový stát**. Nejvyšším principem s. s. s. je svaz **dělnické třídy s rolnictvem**. [...] je státem **diktatury proletariátu**, tzn. politickou organizací **obrovské většiny společnosti**. Narozdíl od všech **vykořisťovatelských** států, které jsou mechanismy **útlaku a násilí** na **pracujících**, s. s. s. **uplatnil násilí ve vztahu k vykořisťovatelům**.“

4. 2. 6 Рабочий

Rabočij klass: „Dělnická třída je hlavní silou ve výrobě materiálních statků, **nejpokrokovější a revoluční třídou** společnosti. Jejím **historickým posláním** je **zničení kapitalismu** (a spolu s ním i veškerého **vykořisťování**) a vybudování **komunistické** společnosti. [...] V kapitalistické společnosti je dělnická třída (**proletariát**) třídou **námezdních** dělníků, zbavených vlastnictví **výrobních prostředků**. Jediným zdrojem její obživy je prodej pracovní síly vlastníkům výrobních prostředků, kapitalistům. **Kapitalisté vykořisťují dělnickou třídu** a přivlastňují si jimi produkovanou přidanou hodnotu. [...] Základem kapitalistického **vykořisťování** je ekonomické přinucování. Na rozdíl od **otroků a nevolníků** jsou **proletáři** právně svobodní. [...] V důsledku Velké říjnové socialistické revoluce se **dělnická třída** v SSSR změnila z **utlačené a vykořisťované** třídy na **třídu zcela novou, vládnoucí**. Dělnická třída dosáhla socialistického vlastnictví nástrojů a výrobních prostředků, soustředěnou v rukou socialistického státu. Jedná se o třídu, **vedoucí** socialistickou společnost **ke komunismu**, třídu, jaká dosud neměla obdoby. Dělnická třída sehrála pod vedením Komunistické strany **hlavní roli** ve vybudování socialistické společnosti a nyní je **vedoucí silou v zápase o vybudování komunismu**. Vytvořila **světově první stát diktatury proletariátu**, uskutečnila socialistickou industrializaci a sehrála **rozhodující roli** v kolektivizaci zemědělství. Dělnická třída SSSR je **předvojem mezinárodního proletariátu**.“

4. 2. 7 Империалистический

Imperializm: „Imperialismus je **monopolistické stádium** kapitalismu, jeho **nejvyšší** a **poslední** fáze, **předvečer** socialistické **revoluce proletariátu**. **Světodějná** zásluha marxistického výzkumu i. náleží V. I. Leninovi a J. V. Stalinovi. [...] **Nesmrtelná** Leninova práce [...] je přímým pokračováním Marxova Kapitálu. [...] Přejchod k i. znamenal prohloubení a krajní vyostření všech dřívějších protikladů kapitalismu a vznik nových **nejostřejších protikladů** a **antagonismů**. I. je dávno uzrálý a **přezrálý kapitalismus**, který směřuje k socialistické **revoluci proletariátu**. Tato revoluce **svrhne moc buržoasie** a zavede **diktaturu proletariátu**, jež provede socialistickou proměnu společnosti. [...] I. je charakteristický následujícími hlavními zákonitostmi: 1. koncentrace výroby a kapitálu, dovedená na takový stupeň vývoje, že vytvořila **monopoly**, jež hrají rozhodující roli v hospodářském životě; 2. splynutí bankovního a průmyslového kapitálu a vytvoření „finančního kapitálu“ a **finanční oligarchie**. [...] Nejdůležitější roli při zajišťování maximálních zisků monopolů hraje jak **vykořisťování pracujícího** obyvatelstva velkých měst, tak **zotročování** a systematické **okrádání** národů koloniálních a závislých zemí, **války** a **militarizace** hospodářství, přinášející **monopolům** obzvláště vysoké **zisky**. [...] Charakteristické rysy i. představují **národnostní útlak** a různé podoby **rasové diskriminace**. [...] **Historické** místo imperialismu: I. je zvláštní **historické stádium** kapitalismu. Tato zvláštnost má trojakou povahu: i. je 1. monopolistický kapitalismus; 2. **parazitický, zahnívající** kapitalismus; 3. **umírající** kapitalismus.“

4. 2. 8 Коммунистический

Kommunizm: „Komunistická formace, **nejvyšší** společenská formace, jež **vystřídá** kapitalistickou formaci. Komunistická formace ve svém vývoji prochází dvěma fázemi: socialismem a komunismem. [...] Za komunismu **bude** uskutečněna myšlenka jednotného komunistického vlastnictví nástrojů a výrobních prostředků, **budou zcela setřeny třídní rozdíly** a s vítězstvím komunismu na **celém světě odumře stát**. Společenská výroba, organizovaná **plánem** a rozvíjející se na základě neustávajícího pokroku **nejdokonalejší** techniky, **bude maximálně uspokojovat** neustále rostoucí potřeby všech členů společnosti. [...] Práce se změní v **první životní potřebu** člověka. **Každý bude pracovat podle svých schopností a dostávat podle svých potřeb**. Vybudování komunistické společnosti je **konečným cílem** Komunistické strany. **Historická nevyhnutelnost revoluční změny**

kapitalistické společnosti na komunistickou je **vědecky podložena** marxismem, který dokázal, že historie společnosti je **zákonitým** procesem **pokroku** a rozvoje společnosti. Tento rozvoj je založen na rozvoji výrobního způsobu, jímž vznikají materiální statky. [...] Komunismus se liší od socialismu **stupněm vývoje** a **zralosti** nové společnosti. [...] Marxismus chápe pod pojmem rovnost **zničení tříd**, **osvobození** všech pracujících od **vykořisťování**, stejnou povinnost všech lidí pracovat podle vlastních schopností. [...] Pod vedením Komunistické strany sovětský národ **vybudoval** základní prvky socialismu a přistoupil k postupnému uskutečňování myšlenky **přechodu ke komunismu**.“

4. 2. 9 Социалистический

Socializm: „První (nižší) fáze komunistické společensko ekonomické formace, odlišující se od její druhé (vyšší) fáze stupněm ekonomické **zralosti nové společnosti** a úrovní vývoje komunistické **uvědomělosti mas**. Socialismus, který **vystřídá** kapitalismus, je charakteristický **panstvím** společenského vlastnictví výrobních prostředků, **likvidací vykořisťovatelských tříd**, **vykořisťování člověka člověkem** a plánovitým rozvojem národního hospodářství, jenž zajistí neustávající a urychlený růst výrobních sil a na jeho základě stále plnější uspokojování neustále rostoucích potřeb členů společnosti. [...] Socialistický řád zajišťuje všem členům společnosti **právo na práci**, vzdělání, odpočinek, na zajištění ve stáří, odstraňuje **národnostní útlak**, zapojuje miliony členů společnosti do řízení státu a vytváří skutečnou lidovládu pracujících. Na rozdíl od **vykořisťovatelského** zřízení **socialismus ničí** sociálně ekonomické příčiny **válek**; ze samotné jeho podstaty vyplývá princip důsledné **mírové** politiky, podmínky pro **mírový rozkvět** společnosti, rozvoje **přátelství** a **spolupráce mezi národy**. Teprve socialismus vytváří podmínky pro svobodný a všestranný rozvoj osobnosti, pro **rozkvět** vědy, kultury a umění.“

4. 2. 10 Капиталистический

Kapitalizm: „Kapitalismus je společenské uspořádání, založené na soukromém kapitalistickém vlastnictví výrobních prostředků a **vykořisťování námezdné práce kapitalisty**. **Poslední antagonistická** sociálně ekonomická formace v **historii lidstva**. Systém námezdné práce za kapitalismu je systémem **námezdného otroctví**. Proto je nejcharakternějším rysem kapitalistické společnosti **nejostřejší třídní zápas** mezi **vykořisťovateli a vykořisťovanými**. [...] Kapitalismus je **nejrozvinutější a nejvyšší** formou zbožní výroby. [...] Zbožím se stává půda i pracovní síla. [...] Kapitalismus vytváří zvláštní systém hospodářství. Tento systém znamená, že 1. státní moc je v rukou **kapitalistů**; 2. nástroje a výrobní prostředky jsou soustředěny v rukou **vykořisťovatelů**; 3. výroba není podřízena zlepšení hmotné situace **pracujících mas**, ale zajištění vysokého kapitalistického **zisku**; 4. rozdělování národního důchodu neprobíhá v zájmu zlepšení hmotné situace **pracujících**, ale v zájmu zajištění **maximálního zisku vykořisťovatelů** [...] 6. **Dělnická třída a rolníci** jsou **vykořisťováni** a nepracují na sebe, ale na cizí **třídu vykořisťovatelů**. [...] Kapitalistický řád je charakteristický **nejostřejšími antagonistickými protiklady**. [...] **Historické místo** kapitalismu: K. ve srovnání s feudalismem sehrál pokrokovou roli ve vývoji společnosti. Historická pokrokovost k. se projevila především ve vytvoření materiálních předpokladů pro vznik socialismu. K. **zničil** staré feudální překážky na cestě vývoje **pokrokových sil**.“

4. 3 Reflexe KS v sovětských dobových textech

		dokument	odkaz na přehled pramenů
režimní texty	(18)	projev V. I. Lenina k vojákům Rudé armády	Aha.ru: V. I. Lenin, 1924: Obraščenie...
	(19)	projev V. I. Lenina	Aha.ru: V. I. Lenin, 1928.
	(20)	projev V. I. Lenina	Aha.ru: V. I. Lenin, 1924: O pogromnoj...
	(21)	projev V. I. Lenina	Aha.ru: V. I. Lenin, 1932.
	(22)	spis V. I. Lenina	Vivovoco.rsl.ru: V. I. Lenin, 1905.
	(23)	spis V. I. Lenina	Magister.msk.ru: V. I. Lenin, 1908.
protirežimní texty	(24)	kniha A. I. Solženicyna	Solženicyn, 1974.

Tabulka č. 14 – Zdroje citací sovětských autorů

V. I. Lenin

(18) „Товарищи красноармейцы! Капиталисты Англии, Америки, Франции ведут войну против России. Они мстят **Советской рабочей** и крестьянской республике за то, что она свергла власть помещиков и капиталистов и дала тем пример для всех народов земли.“

(18) „Капиталисты Англии, Франции и Америки помогают деньгами и военными припасами русским помещикам, которые ведут против **Советской** власти войска из Сибири, Дона, Северного Кавказа, желая восстановить власть царя, власть помещиков, власть капиталистов.“

(18) „Красная Армия сильна тем, что сознательно и единодушно идет в бой за крестьянскую землю, за власть **рабочих** и крестьян, за **Советскую** власть.“

(18) „Красная Армия непобедима, ибо она объединила миллионы **трудовых** крестьян с **рабочими**, которые научились теперь бороться, научились товарищеской дисциплине, не падают духом, закаляются после небольших поражений, смелее и смелее идут на врага, зная, что близко полное его поражение.“

(18) „Товарищи красноармейцы! Союз **рабочих** и крестьян Красной Армии - прочен, тесен, нерасторжим. Кулаки и очень богатые крестьяне пытаются устраивать восстания против **Советской** власти, но их ничтожное меньшинство. Не надолго и редко удастся им обмануть крестьян. Крестьяне знают, что только в союзе с **рабочими** одолеют они помещика. Иногда называют себя коммунистами в деревнях худшие враги **рабочего** народа, насильники, прилипшие к власти ради корыстных целей и действующие обманом, позволяющие себе несправедливости и обиды против среднего крестьянина. **Рабоче-крестьянское** правительство твердо решило бороться с такими людьми и очистить от них деревню. Средний крестьянин не враг, а друг **рабочего**, друг **Советской** власти. К среднему крестьянину сознательные **рабочие** и действительно **советские** люди относятся как к товарищу. Средний крестьянин не грабит чужого труда, не наживается на чужой счет, как кулаки, средний крестьянин трудится сам, живет своим трудом. **Советская** власть подавит кулаков, очистит деревню от тех, кто несправедливо относится к средним крестьянам, проведет во что бы то ни стало союз **рабочих** со всем трудящимся крестьянством - и беднейшим и средним.“

(18) „Этот союз растет во всем мире. Революция близится, нарастает везде. На днях она победила в Венгрии. В Венгрии установлена **Советская** власть - **рабочее** правительство.“

(19) „Что такое **Советская** власть? В чем заключается сущность этой новой власти, которой не хотят или не могут понять еще в большинстве стран? Сущность ее, привлекающая к себе **рабочих** каждой страны все больше и больше, состоит в том, что прежде государством управляли так или иначе богатые или капиталисты, а теперь в первый раз управляют государством, притом в массовом числе, как раз те классы, которых капитализм угнетал.“

(19) „Первый раз в мире власть государства построена у нас в России таким образом, что только **рабочие**, только **трудящиеся** крестьяне, исключая эксплуататоров, составляют массовые организации - Советы, и этим Советам передается вся государственная власть. Вот почему, как ни клеветают на Россию представители буржуазии во всех странах, а везде в мире слово “Совет” стало не только понятным, стало популярным, стало любимым для **рабочих**, для всех трудящихся. И вот почему **Советская** власть, каковы бы ни были преследования сторонников коммунизма в разных странах, **Советская** власть неминуемо, неизбежно и в недалеком будущем победит во всем мире.“

(19) „Мы хорошо знаем, что у нас еще много недостатков в организации **Советской** власти. **Советская** власть не чудесный талисман.“

(19) „**Советская** власть есть путь к социализму, найденный массами **трудящихся** и потому - верный и потому - непобедимый.“

(20) „Антисемитизмом называется распространение вражды к евреям. Когда проклятая царская монархия доживала свое последнее время, она старалась натравить темных **рабочих** и крестьян на евреев. Царская полиция в союзе с помещиками и капиталистами устраивала еврейские погромы. Ненависть измученных нуждой **рабочих** и крестьян помещики и капиталисты старались направить на евреев. И в других странах приходится видеть нередко, что капиталисты разжигают вражду к евреям, чтобы засорить глаза **рабочего**, чтобы отвлечь их взоры от настоящего врага **трудящихся** - от капитала. Вражда к евреям держится прочно только там, где кабала помещиков и капиталистов создала беспросветную темноту **рабочих** и крестьян.“

(20) „Не евреи враги **трудящихся**. Враги рабочих - капиталисты всех стран. Среди евреев есть **рабочие**, труженики, - их большинство.“

(20) „Капиталисты стараются посеять и разжечь вражду между **рабочими** разной веры, разной нации, разной расы. Народ нерабочий держится силой и властью капитала. Богатые евреи, как и богатые русские, как и богачи всех стран, в союзе друг с другом, давят, гнетут, грабят, разъединяют **рабочих**.“

(20) „Да здравствует братское доверие и боевой союз **рабочих** всех наций в борьбе за свержение капитала.“

(21) „Враги **трудящихся** - помещики и капиталисты - говорят: **рабочие** и крестьяне не смогут прожить без нас. Без нас некому будет установить порядка, распределить работу, принудить к труду.“

(21) „**Трудовая** дисциплина, бешеная энергия в труде, готовность на самопожертвование, тесный союз крестьян с **рабочими** - вот что спасет **трудящихся** навсегда от гнета помещиков и капиталистов.“

(22) „За всей этой работой должен следить организованный **социалистический** пролетариат, всю ее контролировать, во всю эту работу, без единого исключения, вносить живую струю живого пролетарского дела, отнимая, таким образом, всякую почву у старинного, полублоковского, полуторгашеского русского принципа: писатель пописывает, читатель почитывает.“

(22) „Это будет свободная литература, оплодотворяющая последнее слово революционной мысли человечества опытом и живой работой **социалистического** пролетариата, создающая постоянное взаимодействие между опытом прошлого (научный социализм, завершивший развитие социализма от его примитивных, утопических форм) и опытом настоящего (настоящая борьба товарищей **рабочих**).“

(22) „...это будет возможно лишь в **социалистическом** внеклассовом обществе...“

(23) „Но так как критерий практики, - т. е. ход развития всех **капиталистических** стран за последние десятилетия, - доказывает только объективную истину всей общественно-экономической теории Маркса вообще...“

A. I. Solženicyn

(24) „...был несомненным сердечным движением, по сути своей враждебен **коммунистической** идеологии, несовместим с нею (отчего так поспешно от него отшатнулись и методически отошли).“

(24) „...в первом случае - повредить мировому империализму, во втором - поддержать зарубежное **коммунистическое** движение. Соображения **национальные** в обоих случаях отсутствовали.“

(24) „И помимо, и острее государственного столкновения между нами вырастает это глобальное соперничество, претензия единосмысленно толковать **коммунистическое** учение и в нем вести именно за собою все народы мира.“

(24) „И что войны присущи только капитализму и кончатся с ним, мы уже видели самую пока долгую войну XX века, 15 и 20 лет не капитализм отвергал переговоры и перемирие, и не дай нам Бог увидеть самую жестокую и самую кровавую из всех войн человечества войну между двумя **коммунистическими** сверхдержавами.“

(24) „Казалось бы, 'первая в мире **социалистическая** страна', которая показывает образец другим народам Запада и Востока, и такая 'оригинальная' в следовании некоторым уродливым доктринам...“

(24) „От всех этих слабостей с начала и до конца освобождена **советская** дипломатия.“

(24) „...легко получил у них еще и сотни тысяч **советских** граждан в Австрии и Италии, отбивавшихся от возвращения на родину, но преданных западными союзниками обманом и силой. Нисколько не меньше сталинских успехов надо признать успехи **советской** дипломатии последних лет: Западный мир как единая весомая сила перестал противостоять **Советскому** Союзу, да даже почти перестает и существовать.“

(24) „Записывать ли нам себе в **демократическую** традицию соборы Московской Руси, Новгород, раннее казачество, сельский мир?“

(24) „Экономический рост не только не нужен, но губителен. Надо ставить задачу не увеличения **народных** богатств, а лишь сохранения их. Надо срочно отказаться от современной технологии гигантизма и в промышленности, и в сельском хозяйстве, и в расселении (нынешние города раковые опухоли).“

(24) „Предполагаю, знаете вы (это видно по вашим указам), что и во всем **народном** хозяйстве, во всей государственной служебной громаде так...“

(24) „...все стараются получить денег больше, а работать меньше, и с таким **народным** настроением какими же сроками можно располагать для спасения страны...“

(24) „Пока водка важная статья государственного дохода, ничего не изменится, так и будем ради барыша прожигать **народную** внутренность (я когда-то в ссылке работал в потребкооперации и четко помню, что водка составляла 60-70% нашего оборота.)“

(24) „Так почти каждое направление **народной** деятельности мы видим запущенным, требующим средств, труда и терпения.“

(24) „То есть, вся система агитпропа должна перестать оплачиваться из **народных** средств.“

(24) „...от бюрократической неповоротливой дипломатии, но отчасти, очевидно, и от некоторой доли идеализма в представлениях руководителей, что мешало им последовательно проводить в жизнь **национальный** эгоизм.“

(24) „И какая ирония: с 1920 года, полвека, мы гордо (и справедливо) отказывались доверить иностранцам разработку наших природных богатств и это могло выглядеть обещающими **национальными** чаяниями.“

(24) „Нам надо излечить свои раны, спасти свое **национальное** тело и свой **национальный** дух.“

(24) „...они не ищут себе обособленной судьбы и не могли бы найти ее. Из всех **национальных** проблем, стоящих перед нашей страной, эта самая мягкая, ее и нет почти. Итак, наш выход один: чем быстрее, тем спасительнее перенести центр государственного внимания и центр **национальной** деятельности (центр расселения, центр поисков молодежи) с далеких континентов, и даже из Европы, и даже с юга нашей страны...“

5. Porovnání sekundárních a terciárních pramenů

5. 1 Porovnání čs., resp. bulh. výkladových slovníků se sovětským БСЭ

Shodný (oficiální ideologií zatížený) přístup k výstavbě hesel (shodné propagandistické zadání a postoje, shodná forma i obsah hesel). Sovětské i československé, resp. bulharské výkladové slovníky „hovoří týmž jazykem“ o „téže realitě“, tzn. jsou si vzájemně blízké cílem i formou. Obsahují slova i celé věty standardizované formy a těžce srozumitelného obsahu. Některá ustálená slovní spojení jsou vzájemně zaměnitelná. Československé (bulharské) práce na mnoha místech vycházejí ze sovětských předloh; liší se míra blízkosti obou textů: od volného překladu (adaptace, parafráze či jen převzetí myšlenky) přes věrný překlad celých souvětí až po doslovný překlad, kalkování či jen přiřazování slovníkových ekvivalentů /kde existují/, a ponechání původní syntaxe, pragmatiky atd.

Sovětské vyzdvihování kultu některých osobností (a citace z jejich děl) je v československém (bulharském) prostředí navíc doplněno glorifikací a citováním domácích osobností. Čs. a bulh. slovníku musí nadto svým čtenářům vysvětlovat některé realie sovětského způsobu života (exotismy).

Při porovnávání výkladů ideologicky zatížené lexiky (KS) v sovětských a československých, resp. sovětských a bulharských výkladových a encyklopedických slovnících **byly zjištěny shody**. Jejich výčet předkládáme v tab. č. 15. Přehledy bibliografických zdrojů námi studovaných výkl. a enc. slovníků dokládají skutečnost, že čeští a bulharští autoři slovníků při své práci vycházeli mj. ze slovníků sovětských, a museli tudíž jejich hesla přinejmenším překládat, popř. tvořit kalky či jinak ruská slova cílovým jazykům přizpůsobovat. Touto cestou ruská ideologická lexika pronikla do češtiny a bulharštiny. Míru „inspirace“ sovětskými zdroji dokumentujeme na faktu, že slovník CS1 vycházel mj. z 12 sovětských zdrojů (výkl., enc. a dalších slovníků, vč. БСЭ) a slovník RČD mj. z 11 sovětských zdrojů (výkl., enc. a dalších slovníků, vč. БСЭ). Ostatní námi studované slovníky (SVK, ROZ, BTR2, MPP, RBE, SPE, SSJČ, SSČ, BAL) svou zdrojovou bibliografií bohužel neuvádějí.

RUSKÁ PŘEDLOHA	ČESKÁ PŘEJÍMKA	BULHARSKÁ PŘEJÍMKA
zdroj: БСЭ	zdroje: SVK, SPE, ROZ, CS1, MPP	zdroj: RČD, potvrzeno v ЧУК
обобществить	zespolečenštit	обобществя
революционное преобразование	revoluční změna	революционно преобразуване
всемирно-исторический	světodějný	всемирноисторически ¹²⁵
трудящийся	pracující	трудещ се
непрерывный прогресс	neustálý pokrok	непрекъснат прогрес
рабочий класс	dělnická třída	работническа класа
руководство Коммунистической партии	vedení Komunistické strany	ръководство на Комунистическата партия
диктатура пролетариата	diktatura proletariátu	диктатура на пролетариата
классовые различия	třídní rozdíly	класови различия
средства производства	výrobní prostředky	средства за производство
государство отомрет	stát odumře	държава умира
эксплуататор	vykořisťovatel	експлоататор
эксплуататорский класс	vykořisťovatelská třída	експлоататорска класа
эксплуатация человека человеком	vykořisťování člověka člověkem	експлоатация на човек от човек
высшая и последняя форма (стадия, фаза, тип)	nejvyšší a poslední forma (stádium, fáze, typ)	най-висока и последна форма (стадий, фаза, степен, тип)
социалистический строй	socialistický řád	социалистически строй
капиталистический строй	kapitalistický řád	капиталистически строй
могучее оружие	mocná zbraň	мощно оръдие
трудовое крестьянство	pracující rolnictvo	трудово / трудещо се селячество
историческая неизбежность	historická nevyhnutelnost	историческа неизбежност
производственные отношения	výrobní vztahy	производствени отношения
общественное производство	společenská výroba	обществено производство

¹²⁵ Doloženo u Živkov, 1954, s. 8.

господствующий класс	vládnoucí třída	господствующа класа
решающая роль	rozhodující role	решаваща / решителна роля
коллективизация сельского хозяйства	kolektivizace zemědělství	колективизация на селското стопанство
ударник	úderník	ударник
авангард	předvoj	авангард
международный пролетариат	mezinárodní proletariát	международен пролетариат
создать и укрепить	vytvořit a upevnit	създам и укрепя
возникновение и утверждение	vznik a upevňování	възникване и утвърждаване
интернациональные узы	mezinárodní pouta	интернационални връзки
братская дружба	bratrské přátelství	братска дружба
марксизм-ленинизм	marxismus-leninismus	марксизъм-ленинизъм
мелкобуржуазный	maloburžoasní	дребнобуржоазен
национальная вражда	národnostní zášť	национална вражда
пролетарский интернационализм	proletářský internacionalismus	пролетарски интернационализъм
трудящаяся масса	pracující masa	трудещи се маси
кризис капитализма	krize kapitalismu	криза на капитализма
рабочее движение	dělnické hnutí	работническо движение
реакционный	reakční	реакционен
народные массы	lidové masy	народни маси
поджигатели войны	paliči války	подпалвачи на войната
капиталистическая собственность	kapitalistické vlastnictví	капиталистическа собственост
социалистическое соревнование	socialistická soutěž	социалистическо съревнование
коммунистическая сознательность масс	komunistická uvědomělost mas	комунистическа съзнателност на масите
народовластие	lidovláda, demokracie	народовластие
мирное процветание общества	mírový rozkvět společnosti	мирно процъфтяване на обществото

Tabulka č. 15 – Ekvivalenty ideologické lexiky

5. 2 Porovnání dalších čs., resp. bulh. dobových textů se sovětskými

Přední socialističtí političtí vůdci Československa a Bulharska, **K. Gottwald** a **T. Živkov** se ve výkladu KS shodují jednak vzájemně, jednak s **V. I. Leninem**. Důvodem druhého jmenovaného jevu je patrně skutečnost, že během jejich vlády byly již Leninovy texty chápány jako vysoce prestižní a ve stranickém prostředí „závazné“ (citace Leninových prací doprovázely většinu hesel ve výkladových slovnících – v rozsahu našich KS – a objevovaly se na mnoha dalších místech oficiálních publicistických i odborných textů). Tito oficiální představitelé chápali KS zcela v duchu oficiální propagandy, tedy tak, jak to dokumentují ukázky textů RP a RD, uvedené výše v této práci.

Představitelé neoficiální demokratické opozice v Československu (**L. Vaculík, P. Rychetský, J. Dienstbier, P. Pithart, P. Příhoda, M. Otáhal a P. Tigrid**) chápali význam KS takto:

- Většině KS připisovali opačný hodnotící příznak (vzhledem k hodnocení režimnímu)
- **sovětský** (*náš vzor*) je míněno ironicky, jako výsměch a být hodnoceno záporně
- **sovětský** (*zahraniční politika*) není přijímáno neutrálně, nýbrž jako symbol násilí, tedy záporně
- **sovětský** (*vojenská moc*) není hodnoceno kladně (ve smyslu osvobození od fašismu), nýbrž záporně (ve smyslu obsazení Československa)
- **sovětský** ve smyslu *vykonávající přímou demokracii* je stavěno do kontrastu s praktickými dopady sovětského státního zřízení (nejen pro demokratické uspořádání věcí) a jako takové zesměšňováno
- KS se objevují v doprovodu zcela odlišných výrazů než je tomu v oficiálních textech: *sovětská kontrola – radikalismus; Sovětský svaz – impérium; sovětská zahr. politika – překážet zájmům; sovětská vojenská moc – dosadit mocenskou sestavu; komunistická strana – úpadek státu; komunistická strana – nátlaková skupina*
- **komunistická strana jde po cestě k úpadku v čele** – sarkastická parafráze na známou režimní formulaci
- KS jako součásti názvů se užívají ve shodě s oficiálními texty, neboť se jedná o již zavedené pojmy (*komunistická strana*) a jejich přejmenovávání by bylo nevýhodné a nepotřebné.
- **lidový** ve spojení *lidové hlasování a lidové hnutí* nebylo v režimní publicistice užíváno

(obojí bez výskytu v našem materiálu)

Nezávislý bulharský intelektuál **G. Markov** chápal význam KS takto:

- Nepřipisuje jim hanlivý, ani sarkastický charakter; zachovává jejich (neutrální) významy. Jeho kritika režimu se odehrává na úrovni významu celého textu, nikoliv jednotlivých slov. Liší se tedy od přístupu československých intelektuálů, jenž byl (kromě jiného) založen právě na jazykové ironii.
- nalezneme u něho neobvyklé slovní spojení *demokratický socialismus*
- Jeho umírněný tón je porušen formulací *Sovětský svaz se navždy odhalil jako imperialistická, utlačitelská, zlá síla*. Význam slova *imperialistický* nicméně chápal ve shodě s režimem.

A. I. Solženicyn chápal význam KS takto:

- **komunistický** ve spojení *komunistická ideologie* hodnotí záporně
- Často se shoduje s režimem v hodnocení KS: *komunistický*, *socialistický* (obojí kladné)
- **demokratický** hodnotí kladně
- **sovětský** přijímá bez hodnocení jako *náležící „našemu“ (státu)*, popř. jej hodnotí kladně
- Povahou své kritiky poměrů se liší od československých odpůrců režimu: neuráží odstány jednotlivých slov, nýbrž decentně navrhuje změny prostřednictvím obsahu celého textu.

Závěr

Na základě empirického šetření, provedeného v této práci, stanovíme následující závěry, platné výlučně pro stanovený typ, rozsah a dobové vymezení materiálu a užitou metodu jeho zpracování:

1. Ruština byla příčinou jazykových změn v češtině a bulharštině, protože:

1. 1 Ovlivnila lexikální (terminologickou) stránku některých československých a bulharských výkladových slovníků tím, že tyto byly částečně tvořeny podle sovětských vzorů a v rámci procesu jejich tvorby docházelo k přejímání ruské lexiky.

1. 2 Ovlivnila skladbu nejfrekventovanějšího lexika v RP a RD: Z 48 slov, u nichž byla stanovena frekvence výskytu v RP, (resp. z 49 slov v RD), jsou:

	lexikální původ slov	počet slov	%	příklady
1	Rusizmy (výrazy, převzaté z ruštiny nebo podle ní utvořené)	7	16	sovětský (1. místo podle frekvence), lidově demokratický (19. místo), leninsko-stalinský (20. místo), nerozborný (30. místo), bolševický (36. místo), stachanovský (45. místo), údernický (46. místo)
2	Neologizmy českého původu, zaváděné k pojmenování nových soc. skutečností	6	13	předsjezdový, stalinský, znárodněný, horthyovský, kontrarevoluční, proletářský
3	Slova s posunem významu / změnou významového odstínu / změnou hodnocení	26	54	imperialistický, socialistický, kapitalistický, lidový, stranický, šovinistický, pracující, dělnický, národní, demokratický, komunistický, zlepšovatel'ský, únorový, závodní, buržoasní, politický, bratr'ský, budovatelský, pokrokový, revoluční, masový, programový, uvědomělý, májový, třídní, reakční
4	Slova, existující již před r. 1948, jejichž význam nebyl posunut, ačkoli začala být uváděna s novými kolokacemi	8	17	mírový, hrdinný, světový, nesmrtelný, vítězný, pracovní, jednotný, svobodný

Tabulka č. 16 – Původ nejfrekventovanějšího lexika (RP)

	lexikální původ slov	počet slov	%	příklady
1	Rusizmy (výrazy, převzaté z ruštiny nebo podle ní utvořené)	1	1	savetski
2	Neologizmy bulharského původu, zaváděné k pojmenování nových soc. skutečností	8	16	otečestvenofrontovski, nepokolebim, pobedonosen, antifašistki, devetoseptemvrijski, brigadirski, komsomolski, obštestveno-kulturen
3	Slova s posunem významu / změnou významového odstínu / změnou hodnocení	27	56	partizanski, nacionalen, trudov, otečestven, imperialističen, rabotničeski, kulturen, nacionalen, saznatelen, masov, demokratičeski, političeski, osvoboditelen, svobodoljubiv, červen, vsenaroden, stopanski, progresiven, centralen, rešitelen, vastaničeski, patriotičen, narodoosvoboditelen, caredvorski, socialen, revoljucionen, organizacionen
4	Slova, existující již před r. 1944, jejichž význam nebyl posunut, ačkoli začala být uváděna s novými kolokacemi	13	27	ikonomičeski, tvorčeski, baoražen, istoričeski, svoboden, nemski, istinski, geroičen, bratski, aktiven, obštestven, naroden, pobeden

Tabulka č. 17 – Původ nejfrekventovanějšího lexika (RD)

Nejvýrazněji se tedy vliv ruštiny na oba cílové jazyky projevil v posouvání významů (významových odstínů) existujících slov a ve změnách jejich hodnocení mluvčími. To vše ve prospěch ideologického výkladu těchto slov.

Zcela beze změny nezůstal žádný z nejfrekventovanějších výrazů. Z námi (pro češtinu) stanovených KS pouze jedno (*sovětský*) je rusizmem, přijatým po roce 1948. Mezi bulharskými KS je slovo *savetski* rovněž rusizmem, přijatým po roce 1944, další dva rusizmy (*demokratičeski*, *nacionalen*) byly přijaty ruským zprostředkováním již dříve. Rozdíl mezi stavem v porevoluční bulharštině a češtině spočívá ve skutečnosti, že bulharština sice obsahovala již značné množství původně ruských (či ruštinou zprostředkovaných) slov, nepřijala je však v bezprostředním důsledku socialistické revoluce, nýbrž dříve (již od 19. stol.). U bulharských slov *germanskí*, *chitlerov* a *fašistki* se nepodařilo přesně stanovit jazy a čas vzniku či přejímky.

1. 3 Ovlivňovala volbu námětů a způsob jejich zpracování v publicistice, výkladových, encyklopedických a terminologických slovnících, jakož i v pracích předních čs. a bulh. politických představitelů a pro-režimních intelektuálů. Ruština sloužila jako (prestižní) vzor pro tvorbu politických prohlášení, mluvených řečí státníků a dalších oficiálních textů. Z ruštiny byly překládány (prestižní) citace sovětských myslitelů, jež doprovázely čs. a bulh. texty.

1. 4 Ovlivňovala následně dokonce jazyk odpůrců režimu, neboť tito byli k pojmenovávání kritizovaných skutečností nuceni užívat „jejich“ pojmosloví.

2. Význam KS se změnil po socialistické revoluci zejména tím, že tato začala být užívána s posunutým významem a s novými kolokacemi.

3. Jazyková situace (prostoupenost ideologií, nesvoboda) v československém prostředí nebyla v 50. letech 20. století ještě tak tíživá, jak se často uvádí, neboť byly vydávány slovníky, jejichž materiál začal být shromažďován před revolucí z února 1948, tedy ještě v době (jazykové) svobody. Jejich autoři tedy byli (na rozdíl od některých pozdějších) profesionální lexikografové. V Bulharsku takto vyšel BTR2 dokonce roku 1963.

4. Ruský jazykový vliv se mechanicky přenášel po celé roky i desetiletí, neboť dobovou lexikografickou praxí bylo z významné části kopírovat starší slovníky (a to včetně některých jejich překonaných hesel – např. projevy stalinismu ještě v 60. letech 20. stol.). Sovětské slovníky a encyklopedie sloužily za natolik prestižní a „závazné“ vzory, že se jejich výklady často přenášely doslovně, a to i v poměrně velkém rozsahu (celá několikastranová hesla, věnovaná klíčovým pojmům – Sovětský svaz apod.): Československé výkladové slovníky socialistického období, SVK a ROZ, tak poskytují obsahově i formálně blízké výklady.

5. Jistým svědectvím doby je rovněž rozdílný přístup autorů slovníků k práci: nejnákladněji vypravené jsou OSN, MSN, BTR1, PSJČ, SJČ a GER, méně obsáhlé a s méně podrobnými výklady hesel jsou SVK, ROZ, RBE, SSČ, SSJČ a BTR2, zatímco současné práce (GSS, JSS a PSO) zůstávají ve svých výkladech velice stručné.

Bibliografie

Primární prameny

- Rabotničesko delo. 8. 9. 1945, 17, 301, s. 1-8.
- Rabotničesko delo. 10. 9. 1945, 17, 302, s. 1-4.
- Rudé právo. 1. 3. 1950, 30, 51, s. 1-4.
- Rudé právo. 10. 6. 1950, 30, 137, s. 1.
- Rudé právo. 1. 2. 1952, 32, 27, s. 1-2.
- Rudé právo. 24. 2. 1952, 32, 47, s. 1-2.
- Rudé právo. 1. 5. 1952, 32, 108, s. 1.
- Rudé právo. 9. 5. 1952, 32, 116, s. 1-2.
- Rudé právo. 1. 1. 1953, 33, 1, s. 1-4.
- Rudé právo. 6. 3. 1953, 33, 65, s. 1-2.
- Rudé právo. 15. 3. 1953, 33, 74, s. 1-2.
- Rudé právo. 28. 10. 1953, 34, 300, s. 1-4.
- Rudé právo. 8. 3. 1954, 34, 66, s. 1.
- Rudé právo. 28. 10. 1954, 35, 299, s. 1-4.
- Rudé právo. 7. 11. 1954, 35, 308, s. 1-2.
- Rudé právo. 24. 12. 1954, 35, 355, s. 1-4.
- Rudé právo. 25. 12. 1954, 35, 356, s. 1-6.
- Rudé právo. 28. 10. 1955, 36, 299, s. 1-4.
- Rudé právo. 24. 12. 1966, 47, 354, s. 1-8.
- Rudé právo. 25. 12. 1966, 47, 355, s. 1-8.
- Rudé právo. 28. 10. 1967, 48, 298, s. 1-12.
- Zora. 30.5.1942, 24, 6876, s. 1-4.
- Zora. 31.5.1942, 24, 6877, s. 7-8.

Sekundární prameny

Výkladové encyklopedické slovníky

- BAL Enciklopedija "Balgarija." 4. – 7. díl. BAN: Sofia 1978-1996.
- BTR2 Andrejčin, L. a kol.: Balgarski talkoven rečnik. Vtoro izdanie. Nauka i izkustvo: Sofia 1963.
- BTR1 Argirov, S. – Mladenov, S. – Teodorov-Balan, A. – Conev, B.: Balgarski talkoven rečnik. Chudožnik: Sofia 1927.
- CS1 Klimeš, L.: Slovník cizích slov. SPN: Praha 1981.
- CS2 Slovník cizích slov. Encyklopedický dům: Praha 1998.
- CS3 Slovník cizích slov. Ottovo nakladatelství: Praha 2000.
- GER Gerov, N.: Rečnik na balgarskija ezik. 5. díl. Saglasie: Plovdiv 1904.
- GSS Geist, B.: Sociologický slovník. Praha 1992.
- JSS Jandourek, J.: Sociologický slovník. Praha 2001.
- MOE Malátková, J. a kol.: Ottova encyklopedie A-Ž. Praha 2007.
- MPP Potočný, M. a kol.: Slovník mezinárodního práva a politiky. Svoboda: Praha 1988.
- MSN Dvořáček, J. a kol.: Masarykův slovník naučný. (1., 2., 3., 4., 5., 6. díl) Československý kompas: Praha 1925-1932.
- OSN Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. 7., 12., 13., 15., 20., 23. díl. J. Otto: Praha 1893-1905.
- PSJČ Příruční slovník jazyka českého. SPN: Praha 1935-1957.
- PSO Mičienka, M.: Příruční slovník občana. Sociologické nakladatelství: Praha 2003.
- RAM Milev, A. a kol.: Rečnik na čuždite dumi v balgarskija ezik. Nauka i izkustvo: Sofia 1978.
- RBE Čolakova, K. a kol.: Rečnik na balgarskija ezik. BAN: Sofia 1977-2004.
- RČD Bojadžiev, S. a kol.: Rečnik na čuždite dumi v balgarskija ezik. BAN: Sofia 1982.
- RČŽ Mladenov, S.: Rečnik na čuždite dumi v balgarskija ezik s objasnenija za proizchoda i sastava im. Pridvorna pečatnica: Sofia 1932.
- ROZ Rozental', M. M. a kol.: Filozofický slovník. Pravda: Bratislava 1974.
- SJČ Trávníček, F.: Slovník jazyka českého. Slovanské nakladatelství: Praha 1952.
- SPE Volkov, M. I. a kol.: Slovník politické ekonomie. Svoboda: Praha 1982.
- SSČ Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. ČAV: Praha 1978.

SSJČ Havránek, B. a kol.: Slovník spisovného jazyka českého. 1., 2., 4., 5. díl. Academia: Praha 1989.

SVK Oborská, J. (překlad): Slovník vědeckého komunismu. Svoboda: Praha 1978.

APBE Rečnik na balgarskija ezik. BAN: Sofia 1977-1998.

BTP Balgarski talkoven rečnik. Nauka i izkustvo: Sofia 1999.

ГРЧД Gaberov, I.: Rečnik na čuždite dumi v balgarski. Gaberoff 1998.

CPJAH Slovar' russkogo jazyka. Akademija nauk SSSR, Institut russkogo jazyka: Moskva 1981-1984.¹²⁶

Etymologické a další slovníky

ET1 Rejzek, J.: Český etymologický slovník. Leda: Praha 2001.

ET2 Holub, J. – Lyr, S.: Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím. SPN: Praha 1978.

ET3 Anastasov, V. a kol.: Balgarski etimologičen rečnik. Marin Drinov: Sofia 1971-2002.

KONT Ajdukovič, J. a kol.: Kontaktološki rečnik adaptacije rusizma. Foto futura: Belgrad 2004.

ЧУК Čukalov, S. K. a kol.: Russko-bolgarskij slovar'. Moskva 1962.

Georgiev, V. a kol.: Balgarski etimologičen rečnik. 1. – 3. díl. BAN: Sofia 1971-1986.

Jungmann, J.: Slovník česko-německý. 1. – 5. díl. Praha 1835 – 1839.

Komenského slovník naučný. Praha 1937-1938.

Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého. NLN: Praha 1997.

Martincová, O. a kol.: Nová slova v češtině: slovník neologizmů. Academia: Praha 2004.

---

¹²⁶ Zkratku zavádí Ajdukovič, 2004, s. 41.

Další dobové texty

Čelakovský, F. L.: Slovanské národní písně. Praha: 1. díl 1822, 3. díl 1827.

Dienstbier, J.: Jak dlouho ještě? In: LN, 1988, 1, 11, s. 3.

Dienstbier, J.: Nevůle k moci. In: LN, 1989, 2, 11, s. 1.

Markov, G.: Zadočni reportaži za Balgarija. Profizdat: Sofia 1990.

Pithart, P.: Dějiny a politika. Eseje a úvahy z let 1977-1989. Prostor: Praha 1990, s. 84-101.

Pithart, P. – Příhoda, P. – Otáhal, M. (Podiven): Češi v dějinách nové doby. Pokus o zrcadlo. Rozmluvy: Praha 1991, s. 326 - 332.

Rychetský, P.: Jak odstupuje premiér. In: LN, 1988, 1, 11, s. 6.

Rychetský, P.: Tání se nekoná? In: LN, 1988, 1, 2, s. 6.

Rychetský, P.: Žalostná bilance: Více represe a méně práva a svobody pro občana. In: LN, 1989, 2, 10, s. 8-9.

Tigrid, P.: Politická emigrace v atomovém věku. Svědectví: Paříž 1968, s. 46, 47, 51, 54, 64.

Vaculík, L.: Vzdejte se, nic se vám nestane! In: LN, 1989, 2, 7-8, s. 6-7.

Živkov, T.: Dkolad pred VI kongres na BKP za izmenenijata v ustava na partijata. BKP: Sofia 1954.

Terciární prameny

БСЭ Введenskij, B. A. a kol.: Bol'shaja sovetskaja enciklopedija. (13., 17., 20., 22., 29., 35., 39., 40., 43. díl). Gosudarstvennoe naučnoe izdatel'stvo "Bol'shaja sovetskaja enciklopedija." Moskva 1951-1957.

Mokienko, V. M. – Nikitina, T. G.: Tolkovyj slovar' jazyka Sovdepii. Sankt-Peterburg 1998.

(dále viz přehled elektronických zdrojů)

Odborná literatura

- Alieva 1996: Alieva, S. Nacionalnaja idea i estetika socialističeskogo realisma. // Nacia. Ličnost. Literatura. Moskva: Nasledie, 1996, c. 67-75.
- Andrejčin, L.: Slabosti i v ezika na našata publicistika. Balgarski ezik, 1954, kn. 3.
- Andrejčin, L.: Za roljata na ruskija ezik ot savetskata epocha za razvoja na savremennija belgarski ezik. In: Parvev, Ch. a kol.: Pomogalo po balgarska leksikologija. Nauka i izkustvo: Sofia 1979, s. 191-194.
- Aron, R.: Demokracie a totalitarismus. Atlantis: Brno 1993.
- Barták, J.: Průvodce minovým polem propagandy. In: Média jako překážka v komunikaci. Sborník textů k mezinárodní konferenci. Litoměřice. Votobia: Litoměřice Praha 2000.
- Bartošek, J. Jazyk žurnalistiky. In ČJPT, s. 42-67. , 4257.
- Bojadžiev, T: Balgarska leksikologia. Nauka i izkustvo: Sofia 1986.
- Božinova 1992: Božinova, B.: Izpoved ot Titovia "raj". Sofia: Voenno-izdatelska kašta "Sv. Georgi Pobedonosec", 1992.
- Čechová, M. a kol.: Čeština - řeč a jazyk. ISV nakladatelství: Praha 1996.
- Čermák, F.: Jazyk a jazykověda. Přehled a slovníky. Pražská imaginace: Praha 1997.
- Čermák, F. – Šulc, M.: Kolokace. NLN: Praha 2006.
- Čermák, F.: Základy lingvistické metodologie. Nástin hlavních principů na pozadí obecné teorie vědy. Univerzita Karlova: Praha 1993.
- Čičovska, V.: Glavlit (1952-1956). Izgraždane na edinna cenzurna sistema v Balgarija. // Istoričeski pregled, 1991, № 10, c. 38-68.
- Čmejrková, S.: Reklama v češtině, čeština v reklamě. Leda: Praha 2000.
- Čmejrková, S. - Hoffmannová, J. a kol.: Jazyk, média, politika. Academia: Praha 2003.
- Daneš, F. a kol.: Český jazyk na přelomu tisíciletí. Academia: Praha 1997.
- Fidelius, P.: Kritické eseje. Torst: Praha 2000.
- Fidelius, P.: Řeč komunistické moci. Praha: Triáda 1998.
- Filipec, J.: Naše současná společnost, slovní zásoba a slovníky. In: Naše řeč 1992, 75, s. 1-11.
- Filipec, J. - Čermák, F.: Česká lexikologie. Academia: Praha 1985.
- Gadamer, H-G.: Člověk a řeč. Oikoymenh: Praha 1999.
- Gazda, J.: Dynamika a internacionalizace slovní zásoby současné ruštiny. Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta: Brno 2002.

- Georgieva, E.: Vlijanie na ruskata naučno-techničeska terminologija v archu balgarskata. In: Parvev, Ch. a kol.: Pomogalo po balgarska leksikologija. Nauka i izkustvo: Sofia 1979, s. 195-205.
- Georgieva, E.: Obsaždane ezika na našata publicistika. Balgarski ezik, 1954, kn. 3.
- Giarc 1997: Giarc, K. Ideologia kak kulturnaja sistema. // Novoe literaturnoe oborzenie, № 27, 1997.
- Gradev, D.: Socialna psihologia na masovoto povedenie. SU "Sv. Kliment Ochridski": Sofia 2000.
- Gulová, H.: Kategorie gramatického rodu substantiv v bulharštině. Univerzita Karlova: Praha 1988.
- Hagége, C.: Člověk a řeč. Karolinum: Praha 1998.
- Hausenblas, K.: Od tvaru k smyslu textu. Stylistické reflexe a interpretace. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy: Praha 1996.
- Hauser, P.: Nauka o slovní zásobě. SPN: Praha 1980.
- Hlavsová, J. Jazyk politiky. In ČJPT s. 169-176.
- Hrala, M. a kol.: Kapitoly z dějiny českého překladu. Karolinum: Praha 2002.
- Hubáček, J.: Učebnice stylistiky. SPN: Praha 1987.
- Chloupek, J. a kol.: Stylistika češtiny. SPN: Praha 1990.
- Chlupáč, M.: Propaganda jako společenský jev. SPN: Praha 1982.
- Chomsky, N.: Perspektivy moci. Karolinum: Praha 1998.
- Christova, N.: Balgarskijat intelektualец pred problema "socialističeski realizam". Drama na adaptacijata (sredata na 40-te – načaloto na 50-te godini). // Balgarija i Rusija prez XX vek. Balgaro-ruski naučni diskusii. Red. Vítka Toškova i kol. Sofia: Gutenberg 2000, c. 396-403.
- Jedlička, A.: Spisovný jazyk v současné komunikaci. Univerzita Karlova: Praha 1978.
- Jelínek, J. – Bečka, J. V. – Těšitelová, M.: Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce. SPN: Praha 1961.
- Jiráček, J. -Köpplová, B. Média a společnost. 1. vyd. Praha: Portál. , 2003.
- Jiráček, J.: Politická komunikace a média. Karolinum: Praha 2000.
- Keller, J.: Úvod do sociologie. Sociologické nakladatelství: Praha 1995.
- Kjuvlieva, V.: Morfoložična adaptacija i asimilacija na turskite zaemki – saštestvitelni i prilagatelni v balgarskija ezik. Izvestija na IBE: Sofia 1980, s. 78-136.
- Klemperer, V.: Jazyk Třetí říše - LTI. Poznámky filologovy. Nakladatelství H & H. Vyšehradská, s. r. o.: Jinočany 2003.

- Klimeš, V. - Štorkán, K.: Dějiny československého tisku. Část III. SPN: Praha 1954.
- Klimeš, V.: Počátky českého a slovenského novinářství. Orbis: Praha 1955.
- Królak, J.: Současný polský výzkum socialistického realismu. In: Literatura socialistického realismu: východiska, struktury a kontexty totalitního umění. Sborník textů k sympoziu 11.-12. 10. 2006. ÚČL AV ČR: Praha 2009.
- Kufnerová, Z.: Překládání a čeština. H&H: Jinočany 1994.
- Kupina, N. A.: Totalitarnyj jazyk. Jekatěrinburg, Izd. Ural'skovo universitěta, 1995.
- Lášek, J. B. a kol.: Slovanské jazyky a literatury: hledání identity. Pavel Mervart: Červený Kostelec, Praha 2009.
- Levý, J.: České teorie překladu. 1. a 2. díl. Ivo Železný: Praha 1996.
- Levý, J.: Umění překladu. Ivo Železný: Praha 1998.
- Levý, J.: Úvod do teorie překladu. SPN: Praha 1958.
- Lilič, G. A.: Rol' ruskogo jazyka v razvitii slovarnogo sostava českogo literaturnogo jazyka (konec XVIII – načalo XIX veka). Izdatel'stvo Leningradskogo univerciteta: Leningrad 1982.
- Macura, V.: Šťastný věk. Symboly, emblémy a mýty 1948-1989. Pražská imaginace: Praha. 1992.
- Markov, G.: Zadočni reportaži za Balgarija. Sofia: Profizdat 1990, c. 129-133.
- Matoré, G.: La méthode en lexicologie. Paris 1953.
- Melichar, V.: Lidová demokracie a socialistická revoluce. Svoboda: Praha 1986.
- Minjar-Beloručev, R. K.: Obščaja teorija perevoda i ustnyj perevod. OTKZ Voennoe izdatelstvo MO SSSR: Moskva 1980.
- Miškov, Ch.: Raždaneto na titovizma. Reformite v Jugoslavija 1948-1953. V. Tarnovo: Faber 2002.
- Mounin, G.: Teoretické problémy překladu. Karolinum: Praha 1999.
- Mutafčieva, V. a kol.: Sadat nad istoricite: Balgarska istoričeska nauka: Dokumenti i diskusii 1944-1950. M. Drinov: Sofia 1995.
- Ochrana, F.: Metodologie vědy. Úvod do problému. Karolinum: Praha 2009.
- Nekvapil, J.: Český tisk a politický diskurs po roce 1989. In: Přednášky z XXXIX. běhu LŠSS. Univerzita Karlova: Praha 1997.
- Popovič, A.: Preklad a výraz. Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie vied: Bratislava 1968.
- Průcha, J.: Interkulturní psychologie: sociopsychologické zkoumání kultur, etnik, ras a národů. Portál: Praha 2004.
- Röhrich, A.: Ideologie, jazyky, texty. Analýza a interpretace textů Rudého práva z roku 1953 a 1975 a Práva z roku 1997. Bor: Liberec 2008.

- Rusinov, R.: Učebnik po istorija na novobalgarskija knižoven ezik. Nauka i izkustvo: Sofia 1980.
- Rychlík, J.: Dějiny Bulharska. LN: Praha 2000.
- Stefanov, V. - Tiševa, J. - Božankova, R.: Politiki na raličieto, ezici na blizostta. Sofia, Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ochridski", 2006, s. 540.
- Stojanov 1999: Stojanov, Krasimir. Ezikova prestižnost i medijni manipulacii. // Mediite i ezikat. Sofia, 1999.
- Stojanov, Krasimir. Obštestvenite promeni /1989-1996/ i vestnikarskiat ezik. Sofia., Meždunarodno sociolingvistično družestvo, 1999.
- Šaradín, P.: Historické proměny pojmu ideologie. Centrum pro studium demokracie a kultury: Brno 2001.
- Šmilauer, V.: Nauka o českém jazyku. SPN: Praha 1972.
- Těšitelová, M. a kol.: O češtině v číslech. Academia: Praha 1987.
- Ushakova, O.: Rusismy v současné češtině (Bakalářská práce, vedoucí: Krčmová, M.). Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav českého jazyka. 2009.
- Weiskopf, M.: Pisatel Stalin. Zamětky filologa. in: H. Günther - J. Dobrenko (eds.): Socrealističeskij kanon. Sankt-Peterburg, 2000.
- Zatovkaňuk, M. a kol.: Mezijazyková a vnitrojazyková interference. SPN: Praha 1979.
- Zimová, J. a kol.: Interference v ruském lexiku. SPN: Praha 1967.
- Žaža, S.: Ruština a čeština v porovnávacím pohledu. Masarykova univerzita v Brně: Brno 1999.
- Žižek, Slavoj. Introduction: The Spectre of Ideology. // Mapping Ideology. Slavoj Žižek (ed.). London, New York: Verso, 1994, pp. 1-31.

Elektronické zdroje

Agitka.sweb.cz. Náborový leták KSČ [online]. Agitka.sweb.cz [citováno 12. 1. 2010]. Dostupné z WWW: <<http://agitka.sweb.cz/>>.

Aha.ru: V. I. Lenin (1928): Čto takoe Sovetskaja vlast? [online]. Aha.ru [citováno 13. 1. 2010]. Dostupné z WWW: <<http://www.aha.ru/~mausoleu/speeches/soviet.htm>>.

Aha.ru: V. I. Lenin (1932): Kak navsegda spasti trudjaščichsa ot gneta pomeščikov i kapitalistov [online]. Aha.ru [citováno 13. 1. 2010]. Dostupné z WWW: <http://www.aha.ru/~mausoleu/speeches/how_save.htm>.

Aha.ru: V. I. Lenin (1924): Obraščenie k Krasnoj Armii [online]. Aha.ru [citováno 13. 1. 2010]. Dostupné z WWW: <<http://www.aha.ru/~mausoleu/speak.htm>>.

Aha.ru: V. I. Lenin (1924): O pogromnoj travle evreev [online]. Aha.ru [citováno 13. 1. 2010]. Dostupné z WWW: <<http://www.aha.ru/~mausoleu/speeches/antisemit.htm>>.

Андрейчин, Л. а kol.: Na neprestanna borba za bogata, pravilna, jasna, čista i zvučna balgarska reč. Balgarski ezik, 1954, kn. 1.

<<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=52&WorkID=12955&Level=1>>.

Balašov, A. 2002. Istorija XX veka v agitacionnom plakate [online]. Davno.ru [citováno 28. 12. 2009]. Dostupné z WWW: <www.davno.ru>.

Čulík, J. 2009. Existoval v Československu v letech 1948-1989 socialismus, či komunismus? [online]. Britské listy [citováno 18. 12. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.blisty.cz/art/50346.html>>.

Dimitrov, G. Izvadki ot političeskija doklad pred V kongres na Balgarskata komunističeska partija (б.г.). <<http://www.mltranslations.org/Bulgaria/dimitrov5.htm>> (13.12.2005).

Extreme centre point. 2009. Nacional-socializam i komunizam – bratja po ideologija i propaganda [online]. Extreme centre point [citováno 27. 12. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.extremecentrepoint.com>>.

Giarc 1997: Giarc, K. Ideologija kak kulturnaja sistema.// Novoe literaturnoe obozrenie, № 27, 1997 <<http://www.nlo.magazine.ru/philosoph/inostr/3.html>> (13.12.2005).

Gottwald, K. 1948. Akční program nové Gottwaldovy vlády [online]. Socrealismus.info [citováno 12. 1. 2010]. Dostupné z WWW: <<http://www.socrealismus.info/>>.

Gottwald, K. 1949. K sedmdesátým narozeninám Josefa Vissarionoviče Stalina [online]. Svaz mladých komunistů Československa [citováno 12. 1. 2010]. Dostupné z WWW: <<http://www.komsomol.cz/>>.

- Gottwald, K.** 1929. První projev Klementa Gottwalda na půdě parlamentu [online]. Moderní dějiny [citováno 12. 1. 2010]. Dostupné z WWW: <www.moderni-dejiny.cz>.
- Gricanov, A.** Ideologija. // Gricanov, A. Istorija Filosofii. Enciklopedija. (6.r.). <http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Grican/_52.php> (13.12.2005).
- Grobman, G.** Stereotypes and Prejudice. 1990
<<http://www.remember.org/guide/History.root.stereotypes.html>> (13.12.2005).
- Hauzírek, P.** 2007. Sapir-Whorfova hypotéza a překlad [online]. [citováno 13. 12. 2009]. Dostupné z WWW: <http://petulaje.chytrak.cz/sapir-whorf.html>.
- Komise mládeže PR KSČM .** 2005-2010. Gottwald, K.: Projev na Sjezdu závodních rad 22. února 1948 [online]. Juniorproject.cz [citováno 12. 1. 2020]. Dostupné z WWW: <www.juniorproject.cz>.
- Kříž, K.** 2009. Poděkujeme snad ještě za komunistický koncentrák? [online]. eportal [citováno 20. 12. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.eportal.cz/Articles/2455-podekujeme-snad-jeste-za-komunisticky-koncentrak-.aspx>>.
- Magister.msk.ru:** V. I. Lenin (1908): Kriticizm i empiriokriticizm [online]. Magister.msk.ru [citováno 13. 1. 2010]. Dostupné z WWW: <<http://magister.msk.ru>>.
- Makovička, J.** 2009. Socialismus, či komunismus? Nikoliv, státní kapitalismus! [online]. Britské listy [citováno 18. 12. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.blisty.cz/art/50375.html>>.
- Nahodilová, L.** 2002: Projevy rusofilství v bulharském politickém prostředí [online]. Europeum.org. [citováno 1. 1. 2010].
Dostupné z WWW: <http://www.europeum.org/disp_article.php?aid=471>.
- Net Info. BG AD.** 1997-2009. Izbrani lozungi ot vremeto na socializma [online]. Net Info. BG AD [citováno 27. 12. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.vbox7.com/play:09835a4f?r=google>>.
- Reálný socialismus.** 2006. Plakáty. Československo [online]. Reálný socialismus [citováno 27. 12. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.socrealismus.info/>>.
- Rolčík, J.** 2009. Od ČSSR k České republice: Trnitá cesta od gulášového socialismu k mafiónskému kapitalismu [online]. Britské listy [citováno 18. 12. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://www.blisty.cz/art/50330.html>>.
- Schmiedtová, V.** 2008. Hodnotící prostředky v totalitním jazyce v období 1948-1986 v bývalém Československu [online]. Ústav Českého národního korpusu [citováno 14. 11. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://ucnk.ff.cuni.cz/stahni.php#schmiedt>>.
- Schmiedtová, V.** 2007. Totalitní jazyk v bývalém Československu (1948-1989) [online].

Ústav Českého národního korpusu [citováno 14. 11. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://ucnk.ff.cuni.cz/stahni.php#schmiedt>>.

Solženicyn, A. I. 1974. Pis'mo voždjam Sovetskogo sojuza [online]. Lib.ru [citováno 13. 1. 2010]. Dostupné z WWW: <http://lib.ru/PROZA/SOLZHENICYN/s_letter.txt>.

ÚJČ AV ČR. 2005 – 2009. O slovnících [online]. Ústav pro jazyk český AV ČR [citováno 29. 12. 2009]. Dostupné z WWW: <<http://lexiko.ujc.cas.cz/index.php?page=3>>.

Vivovoco.rsl.ru: V. I. Lenin (1905): Partijnaja organizacija i partijnaja literatura [online]. Vivovoco.rsl.ru [citováno 13. 1. 2010]. Dostupné z WWW: <<http://vivovoco.rsl.ru>>.

Vlček, T. 1999-2010. Projev Klementa Gottwalda. Praha. Staroměstské náměstí. 25. 2. 1948 [online]. Totalita.cz [citováno 12. 1. 2010]. Dostupné z WWW: <http://www.totalita.cz/texty/o_gottwaldk_1948_02_25.pdf>.

Wikipedia. 2009. Velká sovětská encyklopedie [online]. Wikipedia, otevřená encyklopedie [citováno 8. 1. 2010]. Dostupné z WWW: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Velká_sov>.

Seznam příloh

- 1 – Reflexe úmrtí J. V. Stalina a K. Gottwalda v RP ¹²⁷
- 2 – Nástroje propagandy: sovětské a německé plakáty ¹²⁸
- 3 – KS a další dobově příznaková lexika RP; rozpis po výtiscích
- 4 – Příklady sovětských, československých a bulharských propagandistických hesel

---

¹²⁷ Rudé právo. 6. 3. 1953, 33, 65, s. 2; Rudé právo. 15. 3. 1953, 33, 74, s. 2

¹²⁸ Dle Extreme centre point, 2009.